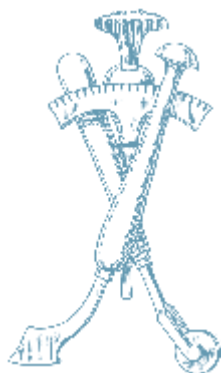

Historický vývoj knižní vazby

Technologie vazby 16. století

Kateřina Bártová
Radomír Slovik

Kateřina Bártová
Radomír Slovk

Technologie vazby 16. století
**Historick
vývoj kniřn
vazby**

Historický vývoj knižní vazby. Technologie vazby 16. století.

Autoři: Kateřina Bártová, Radomír Slovák

© Univerzita Pardubice

Vydavatel: **Univerzita Pardubice,
Studentská 95, Pardubice**

Tisk: H.R.G. Litomyšl, www.hrg.cz

Foto/kresby: Kateřina Bártová

Grafická úprava: H.R.G. Litomyšl, www.hrg.cz

Lektorovali: doc. PhDr. Petr Voit, CSc., Jana Tomšů

Jazyková korektura: Mgr. Marcela Křiváčková

Obrázek na přední desce převzatý z knihy Adam 1890, s. 115.

Kniha byla vydána z finančních prostředků Ministerstva kultury České republiky prostřednictvím Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity II (NAKI II) DG16P02R047 Brána moudrosti otevřená. Barokní kulturní dědictví klášterů Broumov a Rajhrad: ochrana, restaurování, prezentace.

www.branamoudrosti.cz

ISBN 978-80-7560-343-2

Litomyšl 2020

Obsah

- Předmluva 9**
- 1. Historie studia struktury knihy – knižní vazby 11**
- 2. Kniha – Knižní vazba – Knižní blok 14**
- 3. Průzkum fondu 16**
- 4. Typologické znaky knihy 16. století 20**
- 5. Typy vazeb 22**
- 6. Snášení a úprava knižního bloku 24**
 - 6.1 Papír 24
 - 6.2 Složky 27
 - 6.3 Úprava knižního bloku po ušití – zaklizení hřbetu 34
 - 6.4 Zhotovení ořízky 36
 - 6.5 Oblení hřbetu 40
 - 6.6 Drážka 44
 - 6.7 Povrchová úprava ořízky 45
 - 6.8 Natíraná ořízka 51
 - 6.9 Zlacená ořízka 56
 - 6.10 Stříkaná ořízka 63
- 7. Našívání knižního bloku 68**
 - 7.1 Předsádky 68
 - 7.1.1 Vylepování přیدهšť 71
 - 7.2 Vazy 79
 - 7.2.1 Falešný vaz 82
 - 7.2.2 Kapitáلكový vaz 84
 - 7.2.3 Zapošívací vaz 85
 - 7.3 Rozmístění vazů 87
 - 7.4 Organizmus šití 88
 - 7.5 Mezivazní přelepy 97
 - 7.6 Kapitálek 104
 - 7.7 Čtenářská znaménka 114
- 8. Knižní desky a jejich pokryv 117**
 - 8.1 Dřevěné desky 117
 - 8.2 Lepenkové desky 118
 - 8.3 Další typy desek 120
 - 8.4 Opracování desek 121

- 8.5 Nástroje na opracování desek 122
- 8.6 Zpracování hran 124
- 8.7 Kanty 129
- 8.8 Výřezy a žlábký spojené se způsobem uzavírání vazby 131
- 8.9 Výřez na kapitálek 137
- 8.10 Způsob nasazení 139
- 8.11 Pokryv 146
- 8.12 Useň 148
- 8.13 Pergamen 152
- 8.14 Vypracování rohů pokryvu 153
- 8.15 Zpracování hlavic 155
- 8.16 Zpracování hřbetu 158
- 9. Výzdoba 160**
 - 9.1 Slepotisk 160
- 10. Knižní kování a další způsoby ochrany knihy 170**
 - 10.1 Materiál 170
 - 10.2 Spony 171
 - 10.2.1 Háčková spona s průřezovou záchytkou 173
 - 10.2.2 Háčková spona s kolíčkovou záchytkou 176
 - 10.2.3 Spona dírková hranová 181
 - 10.3 Sponové řemínky 182
 - 10.4 Náročnice, pukly a středová kování 188
 - 10.5 Tkanice a řemínky 196
- 11. Kratochvilné hříčky 199**
- 12. Závěr 204**
- 13. Conclusion 207**
- 14. Literatura 208**
- 15. Elektronické zdroje 209**

Předmluva

Práce je věnovaná technologickým aspektům a struktuře knižní vazby 16. století. Popis jednotlivých technologických postupů a struktur vychází zejména z výsledků průzkumu celkem 1 018 knižních vazeb období renesance z broumovské klášterní knihovny.¹

Termínu „renesanční vazba“ se v kontextu českých zemí cíleně vyhýbáme. Důvodem je silná rezistence prvků náležejících pozdně gotickému období (zejména knižního kování a rámové kompozice slepotiskové výzdoby). Tyto prvky se v západoevropských zemích objevují mnohem méně a postupem doby slábnou.

Z komparace knižní kultury a zvláště knižní vazby s produkcí západoevropských zemí vyplývá, že v Čechách se až do poslední třetiny 16. století „čistá“ renesance a humanismus neprosadily. Při srovnání knižní kultury a knižní vazby s produkcí západoevropských zemí se v českých zemích 16. století o „čistou renesanci“ nejednalo na rozdíl např. od Itálie, Německa nebo Francie.² Z tohoto důvodu proto nemůžeme knihu/knižní vazbu zhotovenou v 16. století automaticky a fixně označit za renesanční. Proto se kloníme k neutrálnějšímu sousloví „vazba v době renesance“ nebo „vazba 16. století“.

V minulosti se systematictějšímu výzkumu vývoje typologických znaků a konstrukce historických vazeb u nás věnoval pouze prof. PhDr. Bohumila Nuska, CSc. (nar. 1932), který se ovšem zaměřil převážně na výzdobu pokryvu vazeb období renesance. S odmlkou Bohumila Nusky v 70. letech 20. století systematictější vědecké studium knižní vazby jako takové v České republice zcela pominulo. Dějiny knihvazačství jsou tak nejzaostalejším oborem dějin tuzemské knižní kultury.³

¹ Více ke knihovně viz: Bolom-Kotari, M., Kolda, J., a kol., *Brána moudrosti otevřená. Knihy a knihovny broumovského kláštera*. Hradec Králové, 2020. Online dostupné na: www.branamoudrosti.cz/pages/output/Knihy_a_knihovny_broumovskeho_klastera.pdf nebo Vlčková, L., *Benediktinská klášterní knihovna v Broumově*. Hradec Králové, Kruh, 1969.

² Již několik let na to ve svých pracích upozorňuje Petr Voit.

³ Z posledních prací k vývoji technologie knižní vazby viz Ďurovič 2002, s. 376–389. Autorský kolektiv se snažil najít nový smysl a nové cesty v poznání technologie vazby 16. století důležité i pro následnou péči o historický fond.

V práci jsme se soustředili na podrobný výzkum a na detailní popis struktury knihy a knižní vazby období renesance: materiál knižního bloku, příprava složek, příprava předsádek, našívání knižního bloku, klížení hřbetu, zhotovení ořízky, oblení hřbetu, povrchová úprava ořízky (stříkaná, natíraná, zlacená), kapitálek, úprava a nasazení knižních desek, materiál pokryvu, zpracování pokryvu, slepotisk, zlacení a knižní kování. Výzdobou vazeb renesanční doby se zabýváme pouze v rovině popisu slepotiskové techniky.⁴ Text je doprovázen bohatou fotografickou a grafickou přílohou.

Při popisu struktury broumovských exemplářů stavíme zásadně na vlastních zjištěních. V případě hledání opory v odborné knihvazačské literatuře uvádíme práce Zeidlera⁵ a Bückinga.⁶ Se zjištěnými informacemi však musíme pracovat opatrně zejména z toho důvodu, že již nejsme schopni rozeznat, nakolik oba autoři vycházejí ze znalostí historických technologií a do jaké míry je jejich popis poplatný knihvazačským technikám začátku (Zeidler) a závěru 18. století (Bücking).

⁴ Z nejnovějších publikací k vývoji výzdoby knižní vazby viz práci Petra Voita: *Vzácné knižní vazby Strahovské knihovny v Praze - od gotiky na práh baroka*, Praha 2020.

⁵ Johann Gottfried Zeidler *Buchbinder-Philosophie oder Einleitung in die Buchbinder-Kunst* (Halle/S., 1708).

⁶ Johann Jakob Heinrich Bücking a Franz Wiedemann *Die Kunst des Buchbinders* (Stendal, 1785).

1. Historie studia struktury knihy – knižní vazby

Podnětem k vzniku prvních studií o knižní vazbě byla jejich výzdoba.⁷ Pozornost badatelů se soustřeďovala na výzdobu a zdobné prvky bez přihlídnutí k vnitřním konstrukčním strukturám knižní vazby, i když je nutné zdůraznit, že se zde objevovalo několik snah o pochopení konstrukce vazby, jako například práce Theodora Gottlieba⁸ (1869–1929), Ernsta Philipa Goldschmida⁹ (1887–1954), Theodora Petersena¹⁰ (1883–1966) a Grahama Pollarda¹¹ (1903–1976).

Nejstarší textové a obrazové publikace o knižní vazbě publikovali např. Rudolf Capel *Quid juvat... lectionum bibliothecarium memorabilium syntagma* (Hamburg 1682), Johann Gottfried Zeidler *Buchbinder-Philosophie oder Einleitung in die Buchbinder-Kunst* (Halle/S., 1708), Christoph Ernst Prediger *Der in aller heut zu Tag üblichen Arbeit wohl anweisende accurate Buchbinder und Futteralmacher* (Frankfurt / M.-Leipzig, 1741–1764), Johann Jakob Heinrich Bücking a Franz Wiedemann *Die Kunst des Buchbinders* (Stendal, 1785), Ernst Wilhelm Greve *Hand- und Lehrbuch der Buchbinder- und Futteralmacherkunst* (Hermstädt, 1822) a mnozí jiní. Většina těchto publikací plnila funkce praktických příruček pro knihvazače.¹²

- ⁷ Jako například práce: Weale, W. H. James, *Bookbinding's and Rubbings of Bindings in the National Art Library, South Kensington Museum. Two Volumes*, London: HMSO, 1894–8., Schwenke, Paul, *Zur Erforschung der deutschen Bucheinbände des 15. und 16. Jahrhunderts, Beiträge zur Kenntnis des Schrift-, Buch- und Bibliothekswesens*, 11, s. 114–125, 1898.
- ⁸ Gottlieb, T., K. K. Hofbibliothek. *Bucheinbände. Auswahl von technisch und geschichtlich bemerkenswerten Stücken*. Wien, 1910. Online dostupné na: digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/gottlieb1910bd1/0003/thumbs
- ⁹ Goldschmidt, E., Philip, *Gothic and Renaissance bookbindings exemplified and illustrated from the author's collection*. 2 vols, London, Boston & New York, Ernest Benn Ltd / Houghton Mifflin Company, 1928, reprint London, 1967.
- ¹⁰ Petersen, T., *Early Islamic Bookbindings and Their Coptic Relations. Ars Orientalis*, 1, s. 41–64. Dostupné online na: <https://www.jstor.org/stable/pdf/4628982.pdf>
- ¹¹ Pollard, G., *The Construction of English Twelfth-Century Bindings. The Library, Fifth Series*, 17, 1962, s. 1–22.
- ¹² Voit 2006, s. 962., Szirmai 2001, s. X.

Za odborné práce zabývající se konstrukčními prvky samotné vazby pak vděčíme badatelským počínům anglického historika a bibliografa Williama Wealea¹³ (1832–1917), Hanse Loubiera¹⁴ (1863–1931), Paula Schwenkeho¹⁵ (1853–1921), a zejména pak knihářům, jakými byli Paul Adam¹⁶ (1849–1931) a Berthe van Regemorter¹⁷ (1879–1964). Výsledky jejich práce byly pak často přebírané, bohužel bez dalšího kritického zhodnocení, a tímto tak postupně docházelo k jejich „neoprávněnému“ kanonizování. I s vědomím těchto nedokonalostí nelze však popřít důležitost jejich práce v oblasti sledování technologického vývoje knižní vazby.¹⁸

Zcela výjimečným počinem na poli studia technologie středověké knižní vazby je práce Jána Alexandra Szirmaie (1925–2014).¹⁹ Kniha s názvem *The Archaeology of Medieval Bookbinding* je výsledkem jeho 25letého výzkumu. Jde o doposud nepřekonanou monografii sledující vývoj knihy kodexového typu až do konce 16. století. Odborná veřejnost po celém světě z ní čerpá doposud. Její veliký dopad a význam je bezesporu podpořen přístupem Szirmaie. Jak jeho vlastní praktické zkušenosti s knihařským řemeslem,²⁰ tak jeho původní profesní zaměření (lékaře revmatologa) vedly k ve-

- ¹³ William Henry James Weale, britský historik a bibliograf, který se významně zasloužil o rozvoj oboru studia knižní vazby. Viz např.: Weale, W., *Bookbindings and rubbings of bindings in the National Art Library South Kensington Museum*. 2 vols, London: HMSO. 1894–8, Taylor, L., Weale, W., *Early stamped bookbindings in the British museum, descriptions of 385 blind-stamped bindings of the XIIIth–XVth centuries in the departments of manuscripts and printed books*. British Museum London, 1922.
- ¹⁴ Hans Loubier (někdy taky jako Jean Loubier) – německý historik a knihovědec. Loubier, H., *Hülleneinbände des ausgehenden Mittelalters...* In: Uppsala: Almqvist and Wiksell. 1917, s. 39–51., Loubier, H., *Der Bucheinband. Von seinen Anfängen bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*. 2. Aufl. Klinkhardt & Biermann, Leipzig, 1926.
- ¹⁵ Paul Schwenke – německý knihovník, badatel na poli vývoje knižní kultury. Viz např.: Schwenke, P., *Zur Erforschung der deutschen Bucheinbände des 15. und 16. Jahrhunderts*. *Beiträge zur Kenntnis des Schrift-, Buch- und Bibliothekswesens*. 11, 1898, s. 114–125.
- ¹⁶ Paul Adam – německý knihář, autor řady odborných textů. Viz například: Adam, P., *Der Bucheinband: Seine Technik und seine Geschichte*, Leipzig 1890, reprint 1993. Online dostupné na: www.gutenberg.org/files/57065/57065-h/57065-h.htm.
- ¹⁷ Berthe van Regemorter – belgická knihařka z Antverp. Viz například: Regemorter, B., *Evolution de la technique de la reliure du VIIIe au XIIe siècle. Principalement d'après les mss. d'Autun, d'Auxerre et de Troyes*, *Scriptorium*, 2, s. 257–285.
- ¹⁸ Szirmai 2001, s. X.
- ¹⁹ Szirmai, J. A., *The Archaeology of Medieval Bookbinding*. Published by Ashgate Publishing Limited. Reprinted 2001. Dostupné rovněž online na: <https://vdocuments.mx/the-archaeology-of-medieval-bookbinding-by-john-a-szirmai.html>. O odborné činnosti profesora Szirmaie viz článek: Kocman, J. H., *Život a dílo prof. dr. J. A. Szirmaie*, In: *Sborník referátů 11. semináře restaurátorů a historiků v Litoměřicích 2000*, s. 107–111, SÚA, Praha, 2003.
- ²⁰ Studijní pobyt ve škole uměleckého knihařství Centro del bel Libro ve švýcarské Asconě u Martina Jeagla.

lice systematickému a detailnímu popisu jednotlivých struktur knihy/knižní vazby.

Z pohledů badatele se zájmem o knižní vazbu má Szirmai potřebu v úvodu své knihy datované do roku 1998 zmínit Wattenbachovo²¹ zvolání: „*Er ist immer eine grosse Barbarei, wenn man, wie das besonders in früher Zeit häufig geschehen ist, ohne Noth die ursprünglichen Einbände zerstört,*“²² a záhy nato i Goldschmidtův apel na střídmost zásahů při restaurování: „*Our knowledge (...) is far too limited to permit us to judge what essential data we may be destroying when we allow an old book to be handed over to a binder, to be restored. There is no such thing as restoring an old binding without obliterating its entire history.*“²³ Názory a současně i výzvy, se kterými nelze než souhlasit a které se od Wattenbacha, Goldschmidta a Szirmaie opakují již přes sto let. Bohužel i v době významného posunu znalostí v oboru studia knižních vazeb dochází i v 21. století k nepochopitelným excesům při záchraně a obnově knižních vazeb. Z apelací z doby již ne tak dávné připomeneme výzvu prof. Bohumila Nusky: „*Restaurátor knih by měl proto uvažovat obdobně jako lékař a tím spíše by pak neměl být hrobařem autentických a historických hodnot k léčení mu svěřených pacientů.*“²⁴

Zachování původních struktur knih/knižních vazeb je tím nejdůležitějším zdrojem pro poznání dobových znalostí a jedině ony nám zajistí spolehlivý vhled do této zajímavé kapitoly života knihy.

Ale nic není černobílé, a tak i v případech původních vazeb musíme být při dobovém zařazování opatrní. Platí to zejména pro období, kdy končí starý a nastupuje nový sloh. Je zcela mylné domnívat se, že k opuštění návyků v knihařském řemesle při zpracování výzdoby pokrývku, opatření vazeb kováním, opracování desek apod. došlo rázem jakoby mávnutím kouzelného proutku.²⁵

²¹ Wilhelm Wattenbach (1819–1897) byl významným německým historikem a paleografem.

²² Wattenbach 1871, s. 231.

²³ Goldschmidt 1928, s. 123.

²⁴ Nuska 2000, s. 58.

²⁵ Viz například zkušenost knihaře Nepevného: „*V roce 1875 koupil otec řezačku od firmy Krause v Lipsku a první, kdo na ní řezal, byl Zajíček. Tehda dělníci uměli lépe zacházeti s hoblíkem než se strojem a mnohý také v řezačce přišel o prsty. Dosti dlouho trvalo, než dělníci si zvykli na stroj. Zajíček zahájil řezání v naší dílně novou řezačkou, však také měl smůlu, neboť když viděl, že nůž jede zpět dolů bez zastavení stroje, utekl od řezačky a nůž mu přeřízнул nějakou gramatiku. Bratr Karel ukázal Zajíčkovi oba kusy knihy a tu on se jen ušklíbl a řekl: ‚Kurz gefast der gramatik.‘ Jinak pak se na něj v dílně nevolalo než ‚Kurz gefast‘ neb zkráceně ‚gramatiku.‘“ (Nepevný 1923, č. 18, s. 2.).*

2. Kniha – Knižní vazba – Knižní blok

Co rozumíme pod pojmy kniha, knižní vazba a knižní blok, se budeme snažit popsat níže v textu.

Termínem kniha, knižní korpus,²⁶ či svazek označujeme dílo/objekt pozůstávající z knižního bloku a knižní vazby.

Označení knižní blok užíváme pro potišťené archy složené do složek a uspořádané dle signatur. Složky naskládané na sobě pak tvoří knižní blok. Ten je samostatnou částí knihy a na rozdíl od vazby může fungovat sám o sobě už i jako polotovar, tedy pouze v podobě naskládaných složek připravených k šití.²⁷

Formáty složek se odvíjely od velikosti archu a zároveň od počtu jeho přeložení. Z historie známe tyto základní formáty: folio, to je přeložené pouze jednou (na výšku 30–55 cm), kvart přeložený dvakrát (výška listu 25–30 cm), osmerka přeložená třikrát (výška listu 15–25 cm) a šestnáctěrka přeložená čtyřikrát (výška pod 15 cm).²⁸ Počet dvoulistů ve složce byl určen při samotném tisku bloku. Pokud měl sazeč dostatek tiskového písma, mohl sázet početnější složky. V opačném případě vznikaly tenčí složky.²⁹ Určování formátu od počtu dvoulistů ve složce tak může být zavádějící.

Termínem knižní vazba označujeme vše, co souvisí s vazebním mechanismem a ochranou bloku. Zahrnujeme sem organizmus šití (vazy a samotnou nit šití), knižní desky, pokryv (i s výzdobou), knižní kování a předsádky (výlep přidešť a s ním organicky spojenou předsádku).

Od renesance je již zcela běžné užití předsádek v knižní vazbě a je dáno zejména snahou pevněji propojit knižní blok s vazbou. U historické knižní vazby se tak vzájemně propojují její dvě funkce – ochranná, která je dominantní, a estetická.

²⁶ Voit 2007, s. 2. V případě označení „korpus“ nastává malý problém u vazeb objevujících se od 2. pol. 16. století do století 17. v Německu a v Anglii. Jde o tzv. dvojčata – knihy, u kterých došlo k spojení několika bloků k sobě do jednoho celku. Knižní bloky jsou svázány samostatně, hřbety položeny proti sobě.

²⁷ Voit 2006, s. 962.

²⁸ Voit, P. *Nauka o starých tiscích*. Dostupné online na: http://sites.ff.cuni.cz/uisk/wp-content/uploads/sites/62/2016/01/Nauka-o-star%C3%BDch-tisc%C3%ADch_Voit.pdf

²⁹ Voit 2006, s. 823.

O vazbě, která vznikla v časové návaznosti na vytištěný knižní blok, mluvíme jako o vazbě původní. Zde dle současného poznání pracujeme s tolerancí 10 let mezi tiskem a opatřením bloku vazbou. S tvrzením, že vazba sama o sobě existovat nemůže,³⁰ lze souhlasit pouze částečně. V rámci knihy jako celku mluvíme o knižním bloku a o knižní vazbě, a tak jeden bez druhého nemohou tvořit knihu. Pokud se však jak na knižní blok, tak na knižní vazbu podíváme ryze z technického hlediska jako na objekt se zdrojem originálních (původních) informací, pak k tomu, abychom v nich mohli „číst“, celek nepotřebujeme.

³⁰ Ibidem, s. 962.

3. Průzkum fondu

Knihy s knižní vazbou období renesance byly vybírány dle typologických znaků a podle datace na přední desce vazby. Datace samotného tisku byla brána v potaz pouze jako informace podřízeného významu. Samotné datum vzniku tisku/rukopisu nemůže být pro určení toho, zdali se jedná o vazbu období renesance či nikoliv, určující (viz Typologické znaky knihy 16. století).

V rámci průzkumu jsme prošli celý fond knihovny, jednotlivé vazby 16. století podrobně prozkoumali a zjištěné informace zaznamenávali do předem připraveného průzkumového formuláře (obr. 3.3.). Průzkum a popis knih byl prováděn od vnějšku knihy do jejího vnitřku.

Nejprve byly popsány kovové prvky. Zkoumán byl použitý materiál, typ spony, zpracování řemínku a způsob jeho fixace k desce. Zaznamenány byly i další kovové prvky, pokud je vazba obsahovala (pukly, nárožnice, středová kování). Kovové prvky byly načrtnuty a náčrt byl doplněn o zjištěné rozměry těchto prvků. Následoval podrobný průzkum pokryvu. Zde byl brán v potaz materiál, způsob činění, kompozice a technika výzdoby. Nedílnou součástí typologických prvků vazeb je i zpracování usně či pergamenu při pokrývání. Tady máme na mysli zejména úpravu u hlavic, na záložkách a rozích. Další část formuláře byla věnovaná deskám. Zaznamenána byla i informace o druhu použitého materiálu. Pokud měla vazba dřevěné desky, byly do připravených náčrtů zaznamenány způsoby zhranění, typy výřezů a žlábků pro spony a řemínky a způsob nasazení desek včetně tvaru kolíčků (byly-li součástí). Ve spodní části formuláře se nacházejí oddíly popisující nejprve kapitálek (materiál jádra, způsob obšití a upevnění), pak mezivazní přelepy (materiál a počet) a poté část popisující oblení hřbetu a zušlechťování ořízky. Poslední část formuláře se věnuje typu předsádek, způsobu šití, počtu dvoulistů ve složce nebo materiálu vazů a jejich rozmístění. Pokud vazba disponovala ještě nějakou zvláštností, na kterou ve formuláři nebyla vytvořena kolonka, byl tento fakt zaznamenán na okraj nebo na rubovou stranu formuláře.

3.2.

Pohled na tři skříně v přízemí knihovny. Skříně jsou značeny římskými číslicemi a na kartuších jsou uvedena témata knih, které jsou v nich uloženy. Ke značení polic ve skříních jsou využita písmena latinské abecedy, začínaje písmenem „A“ od spodní police. V případě menších formátů docházelo k umístění knih do několika řad v jedné polici. Orientaci v uložení pak usnadňuje přiřazení písmena řecké abecedy, které nás informuje o tom, ve které řadě dané police je kniha umístěna (alfa – přední řada, beta – zadní vrchní řada a gama pro označení knih ze zadní spodní řady).

3.1.

Pohled do hlavního sálu knihovny, ve kterém se nachází 23 otevřených skříní. Na galerii se nachází pak ještě 10 menších skříní.

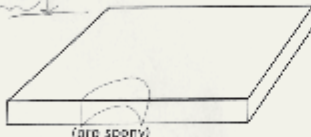

3.3.

Část průzkumového listu, který sloužil k zaznamenání všech zjištěných informací.

3.4.

Zjednodušená podoba průzkumového formuláře.

výzdoba rámečková rámečková s dominantou supralibros
 slepotisk zlatění kombinace jiná (frontáž E:)
 zpracování rohů na stejno přes sebe na stejno s doplňkem
 záložky: přímá ořezané do formátu kombinace
 hlavice: souběžné s deskami nebo nastříženy rovně šikmo bez nastřížení jádra
 Knižní desky: dřevo buk dub jiný materiál kantky u přední ořizky u hlavy a paty vtužené
 způsob opracování desek
 (pro spouhy) (pro řemínky)
 Kapitálka: usňová jádra pergamenové morouz plátěná jiná kap. tálkový vaz není chybí
 způsob šití a upevnění kapitálky: *kolé, řemeny (16, 14, 12, 10)*
 Mezivazní přelepy: ano ne nelze určit počet: *2*, pergamen plátěno papír jiný
 Ořizka: neupravovaná nastřížena zlatění punceovaná stříkaná jiná
 Knižní blok: kulacení hřebem: předšádky: *1/1*
 Organismus šití: počet vazů *2*, materiál: usň pergamen morouz jiný jednoduché dvojité
 vzdálenost mezi vazy: *4p, 4p, 1p, 2p, 1p, 2p*
 způsob šití: jednoduché zřetěvené přímo ob-složku jiné nelze určit
 počet dekultivací ve složce: *1*, černý tisk červeně-černý tisk rukopis
 papír pergamen vergé filigrán

číslo	titul	popis	desky	výzdoba	kap. karta	šitka	kapitálka	vaz	nasazení	řezání	řez	šit
101	1514	1514	1514	1514	1514	1514	1514	1514	1514	1514	1514	1514
102	1515	1515	1515	1515	1515	1515	1515	1515	1515	1515	1515	1515
103	1516	1516	1516	1516	1516	1516	1516	1516	1516	1516	1516	1516
104	1517	1517	1517	1517	1517	1517	1517	1517	1517	1517	1517	1517
105	1518	1518	1518	1518	1518	1518	1518	1518	1518	1518	1518	1518
106	1519	1519	1519	1519	1519	1519	1519	1519	1519	1519	1519	1519
107	1520	1520	1520	1520	1520	1520	1520	1520	1520	1520	1520	1520
108	1521	1521	1521	1521	1521	1521	1521	1521	1521	1521	1521	1521
109	1522	1522	1522	1522	1522	1522	1522	1522	1522	1522	1522	1522
110	1523	1523	1523	1523	1523	1523	1523	1523	1523	1523	1523	1523
111	1524	1524	1524	1524	1524	1524	1524	1524	1524	1524	1524	1524
112	1525	1525	1525	1525	1525	1525	1525	1525	1525	1525	1525	1525
113	1526	1526	1526	1526	1526	1526	1526	1526	1526	1526	1526	1526
114	1527	1527	1527	1527	1527	1527	1527	1527	1527	1527	1527	1527
115	1528	1528	1528	1528	1528	1528	1528	1528	1528	1528	1528	1528
116	1529	1529	1529	1529	1529	1529	1529	1529	1529	1529	1529	1529
117	1530	1530	1530	1530	1530	1530	1530	1530	1530	1530	1530	1530
118	1531	1531	1531	1531	1531	1531	1531	1531	1531	1531	1531	1531
119	1532	1532	1532	1532	1532	1532	1532	1532	1532	1532	1532	1532
120	1533	1533	1533	1533	1533	1533	1533	1533	1533	1533	1533	1533

Zhruba v polovině probíhajícího průzkumu bylo vyhodnoceno, že ne všechny knihy musí být zaznamenány podrobně v předem připraveném formuláři. Jednalo se o vazby, které nesly typologické prvky již několikrát ve formuláři zapsané. Proto nebylo nutné je zaznamenávat znovu a znovu. Pro tyto vazby byl vyhotoven stručnější formulář (obr. 3.4.), do kterého byly uváděny jen ty nejdůležitější znaky (signatura, rok, tiskař, materiál pokryvu, kompozice výzdoby, materiál a způsob opracování desek, typ zavírání vazby, barva ořízky, typ kapitálku, počet vazů, způsob nasazení, druh předsádky, počet dvoulistů ve složce a způsob šití).

Každá vazba byla důkladně vizuálně prozkoumána, zjištěné informace byly zaneseny do jednoho nebo druhého formuláře (písemně i kresebně) a nakonec byla vazba vyfotografována. Fond byl zpracováván přímo v knihovně.

4. Typologické znaky knihy 16. století

Pod označením kniha/knižní korpus obecně rozumíme (napříč všemi slohovými obdobími) knižní blok a knižní vazbu.

V následujících kapitolách jsou jednotlivé části knihy zaznamenávány tak, jak kniha postupně vznikala, jak na sebe navazovaly jednotlivé kroky knihvazačské práce.

Knižní vazbu období renesance řadíme do periody od konce 20. let 16. století³¹ až do 20. let 17. století. Období první poloviny 17. století je v literatuře často uváděno jako doba přechodu od renesanční vazby k vazbě barokní.

Změny v technologii výzdoby (z řezby do usně se přechází na sériový slepotisk) byly vyvolány sériovým knihtiskem. V souvislosti s tím kolky ustupují do pozadí, zvětšuje se význam válečku a přistupuje plotna. Na rozdíl od italské a francouzské tvorby jsou vazby ze středoevropského prostoru stereotypnější. Jejich výzdoba totiž nespočívala v prostorově uvolněné linii, nýbrž se uzavřela do soustavy rámové kompozice.³²

Vývoj renesanční vazby v Německu je poznamenán dlouhým setrváním u středověkého rázu knihy až do poloviny 16. století. Nejvyšší úroveň dosáhla německá renesanční vazba v Sasku, zejména díky bibliofilskému nadšení kurfiřta Augusta.³³ Němečtí knihaři, Jakub Kraus, Kašpar Meuser, Jakob Weidlich, Matthias Hauffe, Bastian Ebert a Kašpar Krafft, vtáhli do středoevropského prostoru, zaplněného přehuštěnou rámovou kompozicí, dominantu ležící na volné ploše, a tak v myšlení a estetickém vkusu udusili strach z prázdnoty.³⁴

³¹ Jako příklady rané produkce české renesanční vazby bývají v odborné literatuře uvedeny: *Cornucopiae linguae Latine* – Benátky 1498. Kniha uložena ve Strahovské knihovně pod signaturou DM II 14. Blok opatřen raně renesanční vazbou připisovanou tzv. Místru práv českých. Při horním okraji je vyražen titul (CORNVCOPIA), při dolním datace římskými číslicemi MDXXVIII., dále pak kniha z fondu NK ČR se sign. Teplá B 132.

³² Voit 2006, s. 962–963.

³³ Pěšina 1939, s. 27.

³⁴ Voit 2006, s. 371–372.

Ve srovnání s gotickými knihami, které působí dosti těžce a mohutně i v případě malých bloků, je pro vazbu 16. století typická lehkost a jemnost. Dřevěné desky jsou tenčí a jemněji zpracované, stále častěji se objevuje užití lepenky pro desky vazby, kování se postupně omezuje pouze na spony a jejich tvar je subtilnější, záložky usňového³⁵ pokryvu jsou ztenčeny, na přídeštlí pravidelně zařezávají, v rozích zatahované na těсно k sobě (tzv. na styk), výzdoba pokryvu se z plochy desek postupně přesouvá i na hřbet a záložky (vnitřní strany kant desek), u našívání bloku se užívá koнопného motouzu. Kapitálky se nalepují až po ušití bloku, na rozdíl od gotiky se u všech vazeb 16. století objevují předsádky z bílého ručního papíru, ořízky vzniklé použitím hoblíku, povrch zdoben natíráním, stříkáním a zlacením.

Dalším, zcela typickým znakem vazby období renesance v komparaci s vazbou gotickou je negativní slepotisk. Jak je výše zmíněno, v renesanci se rozšířilo zlacení jako jeden ze způsobů výzdoby knižních vazeb. Vedle používání jemnějších usní ovlivnilo zlacení i změnu výroby nářadí k tomu určeného. Nástroje, na rozdíl od gotických, vytváří negativní otisk (vhloubený do pokryvu). Negativní slepotisk se používal z důvodu ochrany zlaceného povrchu. Plátek zlata je pod úrovní plochy pokryvu, a je tak lépe chráněn před odřením.

Pro rozlišení vazeb období renesance od vazeb barokních bychom si měli všimnout zejména použitého pokryvového materiálu (pro barokní vazby typické užití bílé vepřovice, pak tzv. mramorování usní – stříkaný povrch, užití zušlechtěných papírů pro předsádky i pokrýv a pergamenu jako pokryvového materiálu) a spon. Pro baroko jsou zcela typické dírkové spony s trnem v hraně desky.

³⁵ V článku Jana Novotného „K současné terminologii restaurování knižních vazeb“ se dočteme o nevhodnosti užívání a rigidním prosazování termínu useň (některými restaurátory z Fakulty restaurování Univerzity Pardubice) místo kůže (Novotný 2020, s. 34, 36, 37–40.) pro označení pokryvového materiálu desek knižní vazby. Autorský tým setrvává v názoru, že termín useň technologicky zcela správně vyznačuje materiál, který byl pro pokrytí desek užíván. V koželužských příručkách je jasně popsáno, že koželužským vyděláním přechází kůže v useň (např. Černý 1923, s. 14.). Proč bychom tedy měli o trámu i nadále mluvit jako o stromu, když je to již trám. I v Ottově slovníku naučném, autorem několikrát citovaném pro podepření etymologie slov, najdeme ve vydání z různých dob (vycházel 1888–1909) různý popis.

5. Typy vazeb

V odborné literatuře se setkáme s tvrzením, že typově lze vazbu období renesance rozdělit na slepotiskovou vazbu a zlacenou vazbu.³⁶ Mimo skutečnost, že toto pojmenování svědčí pouze o způsobu výzdoby, je důležité upozornit na to, že zlacení samo o sobě se v daném období knižní kultury nepoužívá a že jde o slepotisk, který je zlacením povýšen. Jak bychom se měli zachovat v případech, kdy u slepotisku došlo ke zlacení pouze některých jeho částí? O jaký typ vazby se v tomto případě jedná? Nesmíme rovněž zapomínat na knihy bez užití slepotisku k výzdobě vazby.³⁷ Rozdělení vazeb období renesance na slepotiskové a zlacené považujeme z tohoto důvodu za zbytečně zavádějící.

Obecně spíše doporučujeme při určování typových variant vazeb soustředit se na vícero aspektů knižní vazby. Na dataci tisku,³⁸ velikost knihy (určení formátu), na použitý pokryvový materiál³⁹ a jeho zpracování, materiál použitý pro výrobu knižních desek,⁴⁰ způsob propojení vazby s blokem,⁴¹ dále na knižní kování⁴² a výzdobu pokryvu. Z uvedených aspektů bývá, v případě nepoškozených vazeb, nejkomplicovanější určit způsob nasazení desek. Určení dalších je bezproblémové. Musí se ovšem počítat s již poučeným „klasifikátorem“.

³⁶ Ďurovič 2002, s. 377–379., Encyklopedie knihy [online], heslo: Technika výzdoby vazeb.

³⁷ Malované, intarzované, lakované atd.

³⁸ Jde o jeden kamínek z mozaiky, rozhodně nemůžeme stavět dataci vazby a její dobové zařazení pouze na dataci tisku. Na vazbách 16. století přetrvávají typologické prvky vazeb 15. století. Zejména graduály a kancionály, u kterých byla dodržována konzervativnost patrná jak na knihařském zpracování, tak kování i výzdobě, nesou znaky vazeb gotických. Nesmíme zapomínat na převazby z mladšího období.

³⁹ Zde pak mluvíme o vazbě usňové (celousňové, polousňové), pergamenové (celopergamenové, polopergamenové), textilní a papírové (v obou případech u nás zejména v období baroka).

⁴⁰ Vedle dřeva (dub, buk, u hebrejských tisků/rukopisů i měkké dřevo) se již v renesanci objevuje lepenka, v baroku pak užití dýhových desek, buďto samostatně, nebo v kombinaci s papírovým (kartonovým) podlepem. U lepenky, pokud je to možné, bychom pak měli rozlišovat, zdalí jde o lepenku tzv. přímo z výroby, nebo vznikla slepením archů makulatury.

⁴¹ Již u vazeb z období baroka musíme mít na zřeteli jednosložkové knihy/rukopisy sešitového a brožovaného typu. V případě pergamenových vazeb, u kterých nedochází k provlečení vazů drážkou a deskou vazby, mluvíme již o vazbách zavěšovaných, a ne nasazovaných.

⁴² Charakteristika knižního kování napomáhá slohovému zařazení a v případě gotických vazeb určuje i samotný typ vazby – řetězová, zámková, nožičková.

Spíše než k jednoslovnému označení typu vazby, na které jsme zvyklí u technologicky založeného pojmenování vazeb gotických (sáčková, obalová, řetězová...), se zde dostáváme k opisné charakteristice: vazba nasazovaná, folio, celousňová s dřevěnými deskami, pokryv zdoben slepotiskem rámové kompozice, vazba uzavíraná pomocí dvou háčkových spon se štítkem s kolíčkovou záchytkou, blok vyšit na čtyři pravé dvojitě motouzové vazy a dva zapošívací stehy, anebo nasazovaná vazba celousňová s lepenkovými deskami, kvartový formát, pokryv zdoben zlaceným slepotiskem s dominantou uprostřed, vazba uzavíraná pomocí dvou zelených tkanic, blok vyšit na tři pravé jednoduché motouzové vazy a dva zapošívací stehy, ořízka natíraná červená.

Na jedné straně opomíjíme ještě celou řadu dalších konstrukčních prvků, avšak jde o popis, který je více vypovídající, nežli pokud zůstaneme pouze u označení vazba slepotisková, vazba usňová apod. Dalším velice důležitým momentem při popisu je užití jednotné terminologie. Ta se u nás vyvíjí již od konce 50. let 20. století, (P. Hamanová, B. Nuska),⁴³ ale doposud nejsou názory na její definitivní ukotvení jednotné.

Nejnovějším příspěvkem k otázkám užívání terminologie knižní vazby je článek Jana Novotného.⁴⁴ Souhrnný popis odborných výrazů knižní vazby doprovázen pestrou citací však kolega uzavírá otázkou na etičnost požadavku změn i u výrazů, které jsou již zažitou nomenklaturou.⁴⁵ Rozhodně nelze souhlasit s tvrzením, že se v současné době setkáváme v oboru konzervace a restaurování knihy s přehnanou snahou působit vědecky. A užití tohoto ataku k obhajobě užívání „generacemi zažitých profesních názvosloví“ ve světle poznání a vývoje oboru považuji za zcela zbytečné, věci nikam neposouvající. S veškerou úctou a respektem k tradicím jako takovým. Pokud nám skutečně jde o ukotvení terminologie a zamezení užívání pojmově neurčitých výrazů, tak nezbyvá než za účasti všech zainteresovaných stran, od odborníků z řad knihovědy přes restaurátory, historiky a jazykovědce, terminologii ustálit.

⁴³ K problému ustálení pojmenování pokryv nebo potah v souvislosti s knižní vazbou viz více: NUSKA, Bohumil. Potah nebo pokryv? *Knihařský bulletin* 4/97. s. 15–16.

⁴⁴ Novotný 2020.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 40.

6. Snášení a úprava knižního bloku

Knižní blok je hlavní složkou každé knihy. Jedná se o seřazené a sešité složky. Jednotlivé složky vzniknou několikerým přeložením papírového archu. Velikosti archů bývaly různé, rozměry vycházely z formátu síta při výrobě ručního papíru.

6.1 Papír

Materiálem složek vazeb období renesance v broumovské klášterní knihovně je ruční papír.⁴⁶ Výroba papíren se soustřeďovala jak na papír psací, tak tiskový. Rozdíl v jejich výrobě spočíval v závěrečné fázi výroby, a to v povrchovém klížení. U psacího papíru se klížením zabránilo rozpíjení inkoustu (případně barvy) a jeho prorážení na druhou stranu. U papírů určených pro tisk bylo naopak žádoucí, aby byly papíry klíženy málo nebo vůbec⁴⁷ a zajistilo se tak dobré přijímání barvy.⁴⁸ Zeidler se zmiňuje o nevýhodě použití klíženého (psacího papíru) pro tisk: *„Denn Leim, wenn es nass wird, ist eine schlupserige Materie, und vermengt sich nicht gerne mit der Druckfarbe.“*⁴⁹

Typickým znakem ručních papírů je veržé (obr. 6.2.). Viditelné může být jak pouhým okem při rozptýleném světle, tak lépe pak v průsvitu. Veržé je struktura s podélnými a příčnými tenkými pruhy a je tvořena konstrukcí papírenského síta.⁵⁰ Podle způsobu složení archu do určitého formátu (folio, kvart, osmerka...) se mění i směr veržé (jeho osnova). Při tisku nebyl brán zřetel na sledování směru osnovy síta.⁵¹ Tiskař se snažil o maximální využití archu papíru.

⁴⁶ Po načerpání a vylisování se papír sušil, klížil námokem v roztoku klihu a pak opět sušil. Archy byly skládány do tzv. knih – 24 archů psacího nebo 25 archů tiskového papíru tvořilo jednu knihu. Dvacet knih tvořilo rys a 10 rysů pak balík. (Zuman 1947, s. 29).

⁴⁷ Bücking popisuje ve své příručce snadný postup pro rozpoznání klíženého (psacího) papíru od papíru tiskového. Již malé provlhčení prorazí u tiskového papíru hned na druhou stranu (Bücking 1785, s. 5).

⁴⁸ Zeidler 1708, s. 24.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Veržé zůstává zachované i po mechanizaci výroby papíru v 18. století (1799 Robertův papírenský stroj s nekonečným rotujícím sítem). Zde se již o ručním papíru vzhledem ke změně samotného způsobu čerpání papíru nedá mluvit.

⁵¹ Zejména u moderní knižní vazby se uvádí, že je důležité dbát na souběžný směr osnovy síta se hřbetem bloku. Současně tak sledovat i souběžnost směru papíru se hřbetem bloku. V případě historických bloků není směr papírů směrodatný.

6.1.
Pohled do papírenské dílny.⁵²

6.2.
Detail výlepu předešlý – ruční
papír s dobře viditelným veržé
(sign. I.G.α.30).⁵³

⁵² Weigel 1698, s. 260–261.

⁵³ Tisk z roku 1544. Na vazbě tištěná datace 1549.

6.3.

Filigrán v podobě panovnické koruny. Přidešti tisku se sign. VII.A.α.7.⁵⁴

Jednotlivé papírny si značily své výrobky vlastním symbolem – filigránem/průsvítkou (obr. 6.3.).⁵⁵ Tato značka byla připevněná drátky, později letováním na pletivo síta.⁵⁶ V místě filigránu došlo k načerpání menšího množství papíroviny, a papírový arch je tak v místě této značky tenčí a průsvitnější. Většinou se objevují uprostřed folia, u menších formátů jsou filigrány uprostřed složky (na hřbetě), anebo naopak na kraji listu, kdy z průsvítky často zbyde jen zlomek.

Po načerpání a lisování byl papír sušen. Pouze v případě psacího papíru došlo po usušení k jeho zaklížení⁵⁷ a opětovnému sušení. Proces klížení probíhal formou námoku v klišové vodě. Potřebný kliš si z odpadků kůží a ovčích nohou⁵⁸ vyráběla každá papírna sama.⁵⁹

⁵⁴ Tisk z roku 1515.

⁵⁵ Filigrány jsou italským vynálezem. Papírníci z Orientu je nemohli na bambusovém sítě vytvořit. Rovněž není doposud znám ani žádný filigrán z arabských zemí. Nejstarší filigrány jsou z konce 13. stol. z Itálie. Označování papíru tímto způsobem se záhy ujalo a italský právník a profesor univerzity v Perugii Bartole de Sasso Ferrato ve svém díle o heraldice (*De insigniis et armis*, kolem r. 1340) píše, že každý list papíru má své znamení k rozpoznání dílny, z níž vyšel. Rovněž poznamenává, že filigrán zůstává tomu, na něž dílna přechází. (Zuman 1947, s. 45.) K tématu viz též Voit 2006, s. 264.

⁵⁶ Zuman 1947, s. 44.

⁵⁷ Brückle 1993, s. 60. Irene Brückle ve svém článku k roli kamence při výrobě ručního papíru uvádí, že kamenec tvořil 5 % z celkového objemu klišu/želatiny použité ke klížení.

⁵⁸ Zuman 1947, s. 28. Sběr hadrů a suroviny na kliš pro papírníky byly zabezpečovány zvláštním privilegiem.

⁵⁹ Zuman 1947, s. 28.

6.4. Pohled do knihtiskařské dílny. Po otištění byly archy sušeny pověšením na tyč anebo provaz.⁶⁰

6.2 Složky

Knihtiskař si pro dobré přijímání tiskařské barvy papíry vlhčil a pro otištění následně sušil pověšené na tyči či provazu (obr. 6.4.). V této surové podobě⁶¹ (*in albis*) se tak dostávaly ke knihvazači.

Knihář se vedle archů přímo z tiskárny mohl dostat již k naskládanému bloku, případně bloku již zcela kompletnímu za účelem provedení opravy⁶² či zhotovení převazby. V případě rukopisů mohla nastat dvojí situace: buďto došlo ke svázání čistého bloku (z psacího papíru), nebo knihář dostal ke svázání již popsané složky.

⁶⁰ Weigel 1698, s. 248–249.

⁶¹ Knihtiskaři, knihkupci a knihvazači používali k označení kompletního tištěného bloku jako takového bez jakýchkoliv dalších zásahů označení „exemplář“. Bücking 1785, s. 4.

⁶² Zeidler zmiňuje i zkušenosti s opravou starých knih: „*Die weil auch die Buchbinder selten die Geduld haben alte Bücher so mühsam auszubessern, sondern es gemeinlich überhin machen, oder als nichts würdige Sachen solches ihren Lehrjungen überlassen, muss der Herr des Buchs sich nicht verdrießen lassen selbst Hand anzulegen.*“ Zeidler 1708, s. 40.

Zvlněné archy od knihtiskaře si tak knihař musel v prvních fázích své práce vyrovnat. Jak ve Weiglovi,⁶³ tak Zeidlerovi⁶⁴ a v Bückingovi⁶⁵ se ovšem dočteme, že knihvazač ještě před rovnáním přistoupil k povrchovému klížení jednotlivých archů formou námoku tzv. planýrování:⁶⁶ „*Planieren...so versteht man durch diese Wort die Arbeit, da die gedruckten Bogen durch Leim und Alaunwasser gezogen und wiederum getrocknet werden...es ist alles darum zu tun, daß das weiche Papier hart und steiß werde.*“⁶⁷

Bylo by omylem domnívat se, že pro tisk se používal striktně papír neklížený. Sám Zeidler v závěru své knihy v kapitole o historických a politických poznámkách ke knihvazačskému řemeslu uvádí, že v Německu jsou knihy tištěné na tiskový papír (tedy neklížený), a že k planýrování (doklizení) dochází téměř pouze ve městech Horního a Dolního Saska. Dále píše: „*In Österreich und zugehörigen Landen, in Bayern und im Reich wird in den Haupt Städten zierliche Arbeit gemacht. Es wird aber in diesen Landen ins gemein nur Schaff Pergament verarbeitet, auch nichts planiert.*“⁶⁸ Planýrování tak nebylo obecně „povinnou“ součástí knihvazačských procesů, ale otázkou rozdílného regionálního přístupu. Zařazení procesu planýrování zůstávalo na posouzení samotným knihvazačem nebo dle požadavku objednavatele: „...*und der Buchbinder sollte also, weil Er das verstehen muss, das Planieren niemals unterlassen, es möge von dem Eigentümer verlangt sein oder nicht.*“⁶⁹

V novější literatuře se setkáme s užitím termínu planýrování pro proces rovnání archů.⁷⁰ U Zeidlera, Bückinga, stejně tak u Adama⁷¹ se však o planýrování dočteme jako o procesu dodatečného povrchového klížení archů in albis.

⁶³ Ibidem, s. 259.

⁶⁴ Zeidler 1708, s. 22.

⁶⁵ Bücking 1785, s. 5–8.

⁶⁶ Zeidler používá pro stejný proces i označení Steissen (Zeidler 1708, s. 24).

⁶⁷ Zeidler 1708, s. 22.

⁶⁸ Ibidem, s. 6.

⁶⁹ Bücking 1785, s. 5–6.

⁷⁰ Voít 2006, s. 362. Encyklopedie knihy (online), heslo: Hlazení papíru.

⁷¹ Adam 1890, s. 8.

K planýrování bylo zapotřebí lepidla, kamence a vody. Vzájemný poměr jednotlivých přísad se různil.⁷² Po klížení následovalo lisování a schnutí jednotlivých archů.⁷³ To mohlo za teplých dní probíhat i venku. V případě zimy musel knihvazač provádět sušení ve vytopené místnosti, jinak by proces planýrování nebyl úspěšný.⁷⁴ Případný vznik skladů a přeložení rohů suchých archů vyrovnával knihvazač knihařskou kostkou.⁷⁵

Po planýrování přistoupil knihař k tzv. falcování, tedy skládání archu pomocí knihařské kostky (obr. 6.5.). Nejdřív seřadil archy na sebe dle signatur a při samotném skládání dbal na lícování tisku/zrcadla sazby jednotlivých stran nežli na zarovnání rohů tiskového archu: „*Darum muss man nicht aufs Papier ob es gleich oder ungleich kommt, sondern auf die Schrift sehen, dass alle Blätter gleich auf einander zu liegen kommen, und kein Blatt so weit die Schrift gehet, höher oder niedriger, weiter hinaus, oder weiter hinein komme, als der ander.*“⁷⁶

72 K planýrování se používala „Planierwasser“. Zeidler k její přípravě uvádí jeden kýbl dešťové vody, čtvrtinu dobrého žlutého klišu a čtvrtinu čistého kamence. Voda se ohřála, v ní se pak rozpustil kliš a pro odstranění hrubých částí se vše přecedilo. Na závěr se postupně přimíchával kamenec (der Alaun). V případě lepidla uvádí užití kožního a pergamenového klišu, či vývaru z telecích hlav. Dva až tři archy položil knihvazač na hladinu připraveného roztoku a nechal je provlhčit. Následně z lázně vytáhl a po okapání položil na silnou bukovou desku. U dalších archů postupoval obdobně a po námoku kladl na sebe. Pak přeložil opět deskou a zalisoval s cílem zbavení se nadbytečného množství klíživého roztoku. Bücking při lisování udává vložení makulatury na desky (Bücking 1785, s. 8). Sušení probíhalo rozvěšením archů (po delší straně) na šnůry. Jak k rozvěšení, tak ke sběru uschlých archů doporučuje užití tzv. kříže, který za stejným účelem používají i knihtiskaři. Zeidler 1708, s. 25–31. Téměř o osmdesát let později je Bücking v popisu receptu přípravy Planierwasser již přesnější. Uvádí užití jedné libry (einem Pfunde, cca 0,5 kg) dobrého truhlářského nebo kožního klišu, dvě vědra vody a půl libry kamence. Kliš se v přiměřeném množství vody nechal přes noc nabobtnat. Následující den se po přilítí vody v kotlíku (der Kessel) nad ohněm rozpouštěl tak dlouho, až se zcela rozpustil. Při přípravě ovšem nesmělo dojít k dosažení bodu varu. Po rozpuštění klišu se doil zbytek vody. Nakonec se ke klišu přimíchával rozdrčený kamenec a ještě přililo vědro vody a vše zahřívalo do dosažení teploty, při které bylo možné ještě udržet ruku v roztoku. Roztok se přecedil přes gázu a nalil do nádoby určené ke klížení. Zbytek klížidla vydržel, zvláště v zimních měsících, i dva týdny. Bücking 1785, s. 6–11.

Kamenec draselno-hlinitý $(\text{KAISO}_4)_2 \cdot 12 \text{H}_2\text{O}$ byl po celá staletí významnou a žádanou látkou používanou především jako mořidlo při barvení tkanin, k vyčiňování usní v jirchářství a později též jako klížidlo při výrobě papíru. Až koncem 19. století kamenec v papírnách nahradil síran hlinitý vyráběný z grónského kryolitu.

73 Bücking při popisu schnutí uvádí užití šnůr pletených z koňských žíní, „*weil diese teils nicht abschmutzen*“ a nelepí se na papír (Bücking 1785, s. 10.).

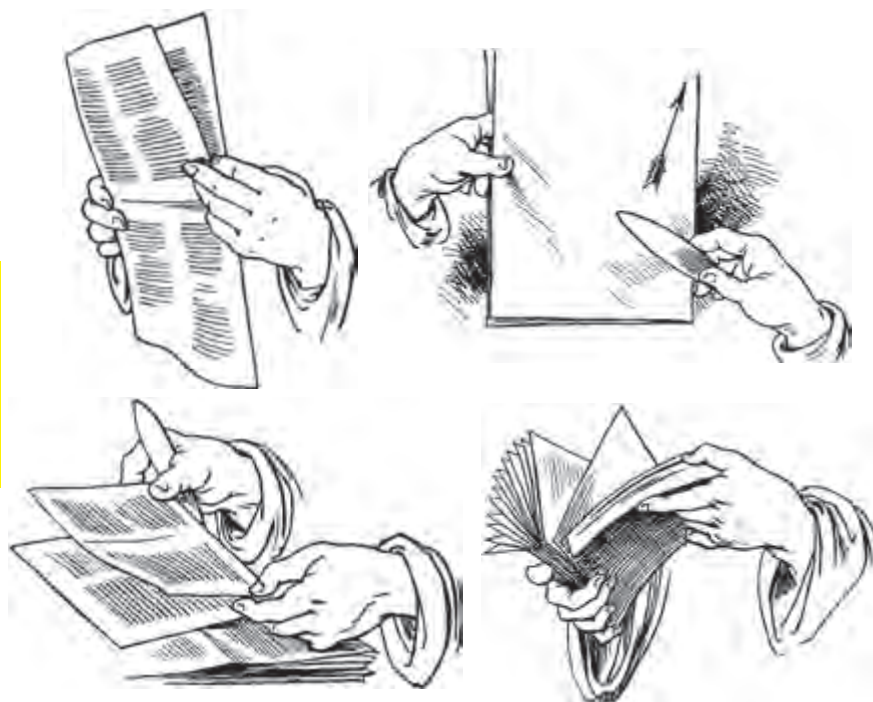
74 Bücking 1785, s. 11.

75 Zeidler 1708, s. 31, Bücking 1785, s. 12.

76 Zeidler 1708, s. 33.

6.5.

Postup skládání (tzv. falcování) tiskařského archu do složky. Nejprve se přeloží arch a sleduje se zarovnání sloupců. Ohyb provedený mezi prsty se umocní knihařskou kostkou. Arch znovu přeložíme a budeme mít na sobě čtyři dvoulisty, vzájemně spojené na dvou stranách. Uprostřed, mezi sloupci, přeložíme a vznikne nám složka.

V případě příloh v podobě ilustrací, map apod., přesahujících formát folia, muselo dojít k jejich složení. Přílohy nemohly být ani vyšší a ani širší než zamýšlená velikost folia/bloku.⁷⁷ U příloh tištěných samostatně⁷⁸ přistoupil knihvazač k jejich přímému přilepení k listu, ke kterému se vyobrazení vázalo, nebo na samostatný proužek (Falz, křídélko) obtočený kolem složky (nebo dvoulistu složky).⁷⁹ V případě zařazování příloh muselo dojít v daném místě k rozřezání zalomení archu.⁸⁰ K rozřezání archů muselo dojít i v případech, kdy byl tisk opatřen čistými listy psacího papíru za účelem zanášení přípisů a komentářů čtenáře. Mezi dva potištěné dvoulisty byl umístěn dvoulist čistého papíru. Doprostřed složky byl vložen pouze jeden čistý list (obr. 6.8.).

⁷⁷ Ibidem, s. 50., Bücking 1785, s. 22–23.

⁷⁸ U mědirytu bylo zapotřebí zcela odlišné techniky tisku. V případě tisku textu knihy se jednalo o tisk z výšky. U mědirytu šlo o tisk z hloubky. Často tak jsou přílohy tištěné technikou mědirytu na samostatných listech mimo kompaktní složku, ke které se pak připevňovaly.

⁷⁹ Zeidler 1708, s. 51, 54. Bücking popisuje postup prací při vkládání příloh obdobně, pouze s tím rozdílem, že k němu knihvazač přistupuje až po falcování složek (Bücking 1785, s. 22.). Voit 2006, s. 258.

⁸⁰ Falcované archy knihař jinak neměl důvod v místech složení rozřezávat.

Naskládané složky knihvazač sklepal tak „*wie die Spieler mit der Karte tun, wenn sie sie gemengte haben.*“⁸¹ Naskládané na sebe pak krátce zalisoval v lise. Docílil tak upevnění skladů a celkového tvaru složek, které mu bylo k užítku při následném rovnání kladivem.⁸²

Nerovnosti a zvlnění vzniklé vlhčením, příliš velkým tlakem při tisku (vystoupá místa samotného textu) a schnutím po planýrování⁸³ měly být potlačeny při rovnání. „*Das Schlagen der Bücher ist darum nötig, damit alles was am Papier rauch und ungleich ist, und von einander sparret, glatt, gleich und dichte werde, und das die Bücher nicht so dicke und ungeschickt bleiben.*“⁸⁴ Zeidler se v závěru své knihy ještě vrací k procesu rovnání a uvádí, že míru rovnání knihvazač odvozuje dle toho, zdali bude mít kniha spony, nebo jde o knihu malého formátu, případně knihu, která bude zlacená (nejspíš má zde na mysli zhotovení zlaté ořízky).⁸⁵

K rovnání se používal kamenný blok⁸⁶ s hladkým povrchem a těžké kovové kladivo (obr. 6.6.–6.7.).⁸⁷ Na kámen se pokládala každá složka zvlášť a úder kladiva rovnala.⁸⁸ Podle popisu Bückinga postupoval knihvazač při rovnání následovně: Začal s úderem uprostřed složky, na záhybu, kde byl arch složen, a pokračoval shora

⁸¹ Ibidem, s. 55.

⁸² Zeidler 1708, s. 57., Bücking 1785, s. 13.

⁸³ Z důvodu provlhčování a následného schnutí po otištění byly rovněž archy „in albis“ zvlněné. I když knihvazač planýrování do své činnosti nezařadil, i tak bylo nutné přistoupit k rovnání.

⁸⁴ Zeidler 1708, s. 55.

⁸⁵ Ibidem, s. 11.

⁸⁶ Zeidler 1708, s. 57., Bücking 1785, s. 13. Uvádějí užití kamenného bloku z mramoru nebo křemene. Zeidler uvádí i užití kmene z hrušky s hladkým povrchem bez defektů. Oba dva rovněž zdůrazňují nutnost zapustit kamenný blok do země. V případě, že stojí na dřevěné či kamenné podlaze, není možné do něho pořádně tlouct, kladivo odskakuje a celá dílna se otřásá. Nepevný vzpomíná, že kámen stál na dvoře dílny a knihy se tloukly v létě i v zimě. (Nepevný 1923, č. 18., s. 3.). Nejspíš se jednalo o kámen hodně podobný tomu, který se používal i pro tepání zlata. Adam a Kersten se zmiňují i o možnosti použití ocelové desky zapuštěné do dřevěného bloku k rovnání archů (Adam 1890, s. 7., Kersten 1922, s. 7.).

⁸⁷ Kladivo bylo určeno pro oboustranné užití. Zeidler zmiňuje kladivo kruhového tvaru, stejně široké nahoře i dole, vprostřed mírně vybrané. Plocha kladiva je hladká, ale není zcela rovná. Je mírně konvexně vypouklá. Uvádí váhu 7–16 Pfund (das Pfund – libra – přibližně 0,5 kg) tedy 3,5 až 8 kg těžké kladivo (Zeidler 1708, s. 57, 11.). Bücking píše o kladivu o běžné váze mezi 13 až 18 librami (6,5–9 kg). Uvádí i další míry: výška přibližně 6 palců (Zolle – cca 15,78 cm) a průměr spodní konvexně vypouklé části 5–6 palců. Adam uvádí kladivo o váze 12 liber, což odpovídá váze 5,44 kg (Adam 1890, s. 8.). Kersten pak kladivo o váze 12 až 18 liber, tedy 6 až 9 kg (Kersten 1922, s. 7.). Nepevný vzpomíná na tučení knihy 3kilogramovým kladivem. Voit 2006 (s. 962) uvádí kladivo o váze v rozmezí 5–6 kg (Nepevný 1923, č. 18., s. 3.).

⁸⁸ Bücking 1785, s. 14.

dolů na volné místo, kde nebylo nic vytištěné. Pak na šířku ruky nalevo a napravo od tohoto záhybu, a pak znovu a znovu, jeden úder vedle druhého, po celé složce, dokud nepřestala být složka zvlněná.⁸⁹ Zeidler upozorňuje na to, že složka nebude nikdy tak hladká jako povrch kamene či kladiva, a klade důraz na rovnání složek v pořadí za sebou, tak jak budou v bloku naskládány i při našívání.⁹⁰

6.6.
Vyobrazení zachycující proces
rovnání.⁹¹

⁸⁹ „Man fängt mit diesem Schlagen mitten im Bogen, auf dem Falze, wo es vorher zusammengelegt gewesen, an, und zwar schlägt man von oben herunter auf dem freien platze, wo nichts gedruckt steht: darnach einer Hand breit links und rechts neben diesem falze, und dann die Lage über und über egal, und einem Schlag bei dem anderen, ohne auszuschweifen, damit das Buch nicht wolkig, oder in der Buchbindersprache runzlich, werde.“ (Bücking 1785, s. 14.).

⁹⁰ Zeidler 1708, s. 58.

⁹¹ Obrázek je výřezem z ilustrace převzaté z knihy Voit 2006, s. 963. Jedná se o rytinu z knihy *Recueil de planches sur les sciences, les arts...*, Livourne, 1776 od Denise Diderota.

Co do formátu se v knihovně v největším počtu objevovaly bloky v osmerce se čtyřmi dvoulisty, v menším množství pak kvarty se třemi dvoulisty (zde musel být jeden dvoulist do složky vložen do-datečně) a šestnáctěrky se čtyřmi dvoulisty (zde musely být archy rozděleny na dvě poloviny a pak naskládány, tak aby složka měla čtyři dvoulisty – tedy polovina archu byla nejspíš přeložena třikrát). Ve spodních policích jsou uloženy knihy větších formátů, rozměrově zapadají podle tabulek do formátu folia. Složky v těchto vazbách mají většinou tři dvoulisty, ojediněle dva nebo čtyři. V menším množství se v knihovně nacházejí kvartové formáty o čtyřech dvoulistech (dvě složky dohromady), osmerky se dvěma dvoulisty a několik šestnácterek s šesti dvoulisty. Šestnáctěrka je formát, kdy je arch přeložen nejdřív na třetiny a potom dvakrát na polovinu (celkem tedy čtyři přehyby), a měl by mít šest dvoulistů, na výšku měří list méně než 15 centimetrů. V knihovně se nachází i vazby se střídavým počtem dvoulistů ve složkách. Většinou se střídají složky se dvěma a čtyřmi dvoulisty, u jedné knihy jsou složky řazeny po dvou (dvě se dvěma dvoulisty a dvě se čtyřmi – signatura III. G.1). U vazby se signaturou XV.E.β.19 (obr. 6.8.) je blok naskládán do složek o čtyřech dvoulistech, knihvazač však mezi jednotlivé potištěné dvoulisty vložil dvoulisty prázdné, složky tak mají osm dvoulistů.⁹² Po planýrování, falcování a rovnání⁹³ připravil knihvazač na začátek a konec bloku křídélka nebo předsádky z čistého papíru. Po tomto úkonu byl blok připraven k samotnému šití (viz Organizmus šití). Dle všeho se v případě jednotlivých kroků (planýrování, falcování, rovnání) objevovaly rozdíly jak v použitých materiálech, tak v detailech zpracování či v postupu samotném.

6.7. Další příklady možných tvarů kladiv používaných k rovnání složek.⁹⁴

⁹² V případě broumovských exemplářů šlo o jediný zaznamenaný případ. Pro vložení prázdných dvoulistů musel knihvazač naskládané složky rozřezat.

⁹³ Například Bücking na rozdíl od Zeidlera ještě uvádí, že blok/složky byly po ukončení rovnání a kontrole uspořádání, vloženy mezi dřevěná prkýnka, každá zvlášť, a ještě zalisovány (Bücking 1785, s. 24–25.).

⁹⁴ Ilustrace vlevo převzatá z knihy Zeidler 1708, s. 58., vpravo ilustrace z knihy Bauer 1903, s. 25.

6.8.

Kniha se signaturou XV.E.β.19.⁹⁵ Knihař, zcela určitě z důvodu prostoru pro poznámky čtenáře, vložil mezi jednotlivé potištěné dvoulisty ještě dvoulisty čistého papíru. V bloku tak střídavě dochází ke střídání potištěného listu s listem prázdným.

6.3 Úprava knižního bloku po ušití – zaklížení hřbetu

Hlavním cílem klížení bylo, vedle vazů a samotného šití, upevnit propojení jednotlivých složek bloku.

Po našití⁹⁶ byl hřbet bloku zarovnan – popřípadě měl-li již tendence se mírně kulatit, v této pozici již zůstal, dále byl vložen mezi desky⁹⁷ a mírně se zalisoval v knihařském lisu.⁹⁸ Vazy musely zůstat volné.⁹⁹ Mírné zalisování napomohlo k udržení požadovaného tvaru hřbetu a nijak nebránilo průniku lepidla mezi hřbety jednotlivých složek. K tomuto účelu použil knihař kliš.¹⁰⁰ Kliš byl volen řidší a teplý, aby se dobře zapracovával mezi hřbety složek. K nanesení lepidla docházelo pouze v prostorech mezi vazy. Bylo dbáno na to, aby se kliš nedostal na vazy, neznečistil je a nevzniklo tak riziko

⁹⁵ Tisk z roku 1545.

⁹⁶ Více k našívání bloku viz kapitola Organizmus šití.

⁹⁷ Ty knihevazáč pokládal vlákem dřeva kolmo na blok. To aby zabránil jejich prasknutí při zalisování bloku (Zeidler 1708, s. 76.).

⁹⁸ Zeidler 1708, s. 76.

⁹⁹ Zeidler rovněž doporučuje ponechat volně i křídélka předsádky. Zabrání se tak zatečení klišu mezi blok a desku a nehrozí vznik problémů s uvolněním bloku.

¹⁰⁰ Zeidler píše o klišu, se kterým máme při přípravě zacházet stejně jako truhláři. Z toho lze odvodit, že měl na mysli kliš kostní, jenž byl v truhlářské praxi běžný (Zeidler 1708, s. 76.). Bücking zmiňuje kliš rybí a kožní. Přičemž hned za tím píše, že rybí nenajde v knihevazáčském řemesle uplatnění.

U kožního klišu uvádí jeho výrobu z odřezků kůží a ovčích nohou, přičemž píše, že je k dostání u jirchařů: „...von den Weißgerbern gekocht wird.“ (Bücking 1785, s. 47.).

omezení funkčnosti bloku při otevírání.¹⁰¹ Potom knihař pomocí hrany kostky¹⁰² (nebo rovného konce kladiva)¹⁰³ zatlačoval kliš mezi složky a současně i odstraňoval jeho nadbytečné množství. Stopy po této operaci jsou jasně zřetelné na vyrovnání jinak oblých hřbetů složek (obr. 6.9).

Zvýšení kompaktnosti bloku zaklížením hřbetu bylo důležité jak pro ořezávání, tak pro dosažení pravidelného tvaru při zaoblování hřbetu.

6.9. Detailní pohled na patu bloku po našití bloku a po zaklížení a zaoblení hřbetu. Oblé hřbety složek jsou působením kostky při zatlačování lepidla (klišu) „zarovnány“ (foto – soukromý archiv R. Slovika).

¹⁰¹ Zaklížení hřbetu, stejně tak i výztuhy mezi vazby měly zajistit jak kompaktnost bloku, tak zejména jeho tvar po zaoblení. Obecně však platí, že čím méně vrstev lepidla a přelepů se na hřbetu bloku nachází, je jeho otevírání snadnější. Zcela dobře je to patrné na knihách, u kterých došlo časem a častým užíváním k odlepení usňového pokryvu ze hřbetu bloku a otevírání je tak snadnější a pohodlnější. Při restaurování dochází k navrácení pokryvu na původní místo a za cenu respektování původní technologie se výrazně omezí otevírání bloku. Zejména u silných usní (hovězin, vepřovic). Řada restaurátorů tak v poslední době přistoupila k řešení s ponecháním silného usňového pokryvu v místě hřbetu bez jeho přilepení. U tohoto přístupu je patrné uvědomění si důležitosti funkčnosti knihy, ale i ochrany pokryvu samotného.

¹⁰² Zeidler 1708, s. 78.

¹⁰³ Adam 1890, s. 42.

6.4 Zhotovení ořízky

Jako ořízku chápeme vrchní, spodní a ke hřbetu protilehlou stranu knižního bloku. Po zaschnutí hřbetu upnul knihař knižní blok do knihařského lisu a dle předešlého označení ořezu přistoupil k ořezání bloku po všech třech stranách pomocí hoblíku¹⁰⁴ (obr. 6.13.).

Samotný ořez bloku a vznik zarovnaných a hladkých ploch ořízek měl nejen estetický, ale i praktický význam. Po ořezání byla plocha bloku dobře chráněná před vniknutím prachu a vlhkosti. Konečné povrchové zušlechtnění, případně ošetření voskem povyšovalo obě funkce ořízek o stupeň výš.

Zajímavé je, že Zeidler¹⁰⁵ i Bücking¹⁰⁶ popisují ořezání bloku až po jeho zakulacení a přilepení mezivazních přelepů. Zeidler v kapitole „Beschneiden“ uvádí na str. 85.: *„Ehe man vorne das Maß nimmt, muss zuvor der Rücken am Buch gleich gemacht werden...“* a po ukončení procesu zhotovení ořízky pak na str. 89.: *„Nach geschehener Arbeit werden die Hefnadeln aus den Riemen wieder ausgezogen, oder so es mit Spannhölzern gebunden, selbige los gemacht, und das Buch wieder in die Runde gebracht.“* Tento postup však jak u Zeidlera, tak u Bückinga není nijak zdůvodněn. Samotný proces rovnání je v obou případech popisován poměrně náročně.¹⁰⁷ V obou případech je víc než zřejmé, že to pro knihvazače znamenalo provést operaci oblení hřbetu dvakrát. Přinejmenším tedy alespoň korekci zaoblení po uvolnění bloku z hoblíku. Současně zde byla i vysoká pravděpodobnost vzniku nerovností posunem složek na všech třech ořízkách.

¹⁰⁴ Zeidler se zmiňuje, že před objevením knihařského hoblíku zhotovovali staří knihvazači ořízku nožem (Schnittmesser). Blok se upnul do knihařského lisu, který byl pokryt ocelovým plechem, aby bylo možné pomocí ostrého nože postupně ořezávat blok. Nevýhodou byl vnik zářezů a nerovností, které vznikaly nedokonalým položením a udržení nože ve stejné poloze: *„Ehen der Schnitthögel erfunden, haben die Alten sich eines scharfen Schnittmesser,... Es gehört aber hierzu eine mit Eisen wohlbeschlagene Presse, welche sehr stark zugeschraubt werden muss. Dieweil aber das Schnittmesser nicht in einem Strich geführt werden kann, sondern selbiges unterschiedene mall angesetzt werden muss, ehe man durch alles hindurch kommt, so bleiben einige Absätze auf dem schnitt.“* Dále se v textu zmiňuje, že za svých učňovských let používal k zhotovení ořízky velice ostrý nůž na chleba (Brodmesser). Musel mít však ostří pouze z jedné strany (Zeidler 1708, s. 82.).

¹⁰⁵ Zeidler 1708, s. 85., 89.

¹⁰⁶ Bücking 1785, s. 45–46.

¹⁰⁷ Jak Zeidler, tak Bücking uvádí rovnání zaobleného hřbetu použitím jehel, které knihvazač zavádí do prostoru mezi vaz a nit šití. Pro uvolnění hřbetu doporučují hřbet zvlhčit. Po provlečení jehel je zajištěno zpevnění rovného hřbetu ještě dřevěnými kolyčky o síle prstu ruky, tzv. Aufbindehölzer. Ty se přiloží na vaz a obšíváním připevňují/přitahují k vaz u s podvlečenou jehlou (Bücking 1785, s. 66–68.).

6.10. Pohled do knihařské dílny na konci 17. století. V pozadí proces rovnání, vepředu našívání knižního bloku na rámovém stávku (taky vazačka či šibenice). V pravém dolním rohu knihařský hoblík s kulatým nožem, sloužící k ořezávání bloků.¹⁰⁸

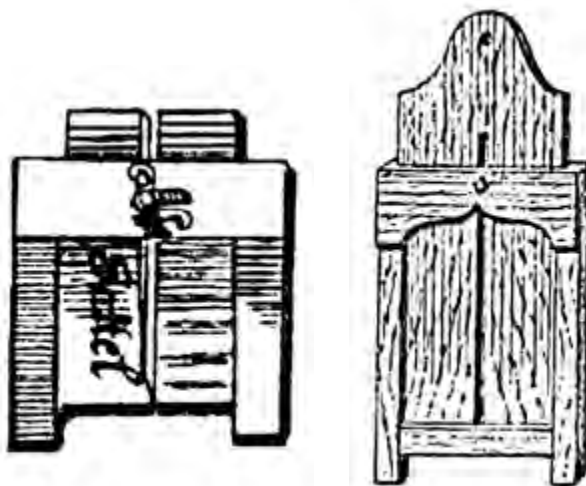
Knihař si na knižním bloku tzv. odpíchl, tedy naznačil, kolik se má z bloku ořezat.¹⁰⁹ K odpíchování se používalo zvláštního pravítka tzv. odpichovače¹¹⁰ (něm. Sattel, obr. 6.11.). S přihlédnutím k řemeslnému umu a zdatnosti lze předpokládat, že při označení množství ořezu mohl knihař pracovat i od oka.

¹⁰⁸ Ilustrace převzatá z knihy: Weigel 1698, s. 256–257. Online dostupné na: <https://digital.slub-dresden.de/werkansicht/dlf/88/1/>.

¹⁰⁹ Zeidler 1708, s. 83–84.

¹¹⁰ Bücking 1785, s. 46.

6.11.
Odpichovač (Sattel)

6.12.
Naznačení míry ořezu bloku
pomocí odpichovače.¹¹¹

Hoblík byl sestaven ze dvou protilehlých stran vzájemně propojených šroubovicí. Jedna z nich byla opatřena nožem. Ten mohl být kulatý nebo rovný (tzv. jazyk, obr. 6.15.). V obou případech bylo ostří zhotoveno pouze z jedné strany a rubová (spodní část) zůstávala rovná, tak aby bylo zajištěno rovné vedení nože, a tedy i rovný ořez ořízky. K úspěšnému zhotovení hladké ořízky byl ostrý nůž prvním předpokladem.¹¹² Plynulý a rovnoměrný posun zajišťovaly dvě postranní vodící tyče. Protilehlá strana hoblíku měla ve spodní části drážku nebo byla plocha pro rovnoběžné vedení hoblíku vymezena přímo na knihařském lisu lištou (obr. 6.14.). Důvodem bylo zajištění rovnoměrného pohybu hoblíku při samotném ořezávání.

Knižní blok vložil knihař mezi tenké desky z tvrdého dřeva takovým způsobem, aby destička vyčnívala nad nanesenou míru ořezu.¹¹³ Zajistil si tak na počátku a na konci bloku čistý řez bez záseků a eliminoval vytlačení hrany při započetí a dokončování řezu ořízky. Lis s upevněnou knihou si knihař opřel dolním koncem o zem a vrchním o své tělo (obr. 6.13.). Vzdálenost nože na hoblíku nastavil na začátku vždy o něco málo větší, než byla síla samotného bloku (případně bloků).

¹¹¹ Adam 1890, s. 47.

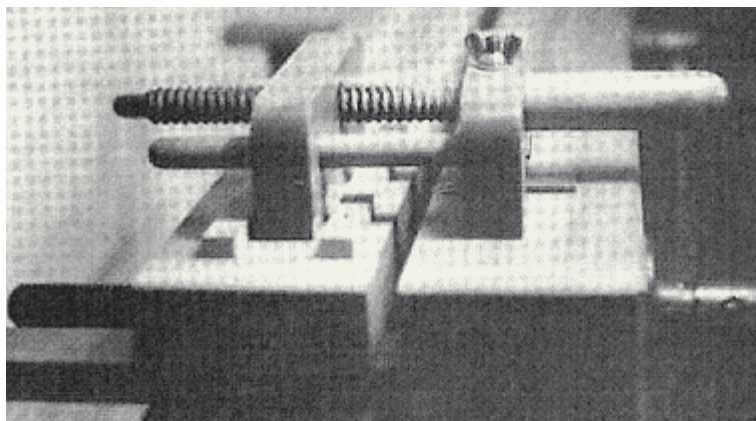
¹¹² V případě německého typu hoblíku s kulatým nožem mohl knihvazač, při zjištění otupeného ostří, nůž jednoduše uvolnit a pootočit, tak aby se dostal na dobře naostřené ostří. V případě otupení rovného nože musel knihvazač přistoupit k jeho naostření, či k jeho výměně, pokud měl v zásobě vícero nožů.

¹¹³ Zeidler se zmiňuje i o případech, kdy při opravě starých knih musí dojít k jejich ořezání. U nich se musí nejdříve provlhčit zaklížený hřbet bloku a následně vyrovnat. Teprve pak je možné přistoupit k ořezání bloku (Zeidler 1708, s. 86.).

Hoblík musel být při ořezávání veden pravidelným tempem nahoru a dolů, vždy přitlačeny k lisu, aby neskákal a neriskoval se tak vznik záseků a zubů v ploše ořízky. Současně musel knihař postupně utahovat jazyk hoblíku, avšak pouze tolik, kolik byl schopen bez přílišné síly a riskování „poskakování“ hoblíku ořezat.¹¹⁴

V průběhu práce bylo nutné dbát i na odstraňování ořezaných listů, aby nezůstávaly v ploše mezi ořízkou a nožem hoblíku. Mohlo by to vést k poškození již vzniklé ořízky.¹¹⁵

Velice zajímavým zjištěním, doposud ještě nepodchyceným, bylo ořezání rohů ořízek po zaoblení hřbetu (obr. 6.16.). Bezpochyby jde o původní zásah. O této operaci se zmiňuje jak Bücking,¹¹⁷ tak i Zeidler: „...auch die scharfen Ecken mit einem Metzgergen subtil verschnitten, damit an den Blättern nicht so leicht Ohren werden können.“¹¹⁸ Zaoblený roh lépe odolává mechanickému náporu a mnohem pomaleji dochází k jeho poškození, než je tomu u pravouhlého rohu.

6.13. Ořezávání ořízky bloku hoblíkem. Knižní blok je pevně upnut do ručního knihařského lisu.¹¹⁶

6.14. Pohled na lis s hoblíkem. Na levé straně lisu dobře viditelné vodící lišty.¹¹⁹

¹¹⁴ Zeidler 1708, s. 88., Bücking 1785, s. 62.

¹¹⁵ Zeidler 1708, s. 88.

¹¹⁶ Adam 1890, s. 47.

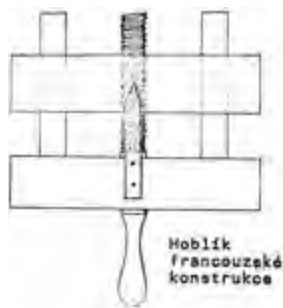
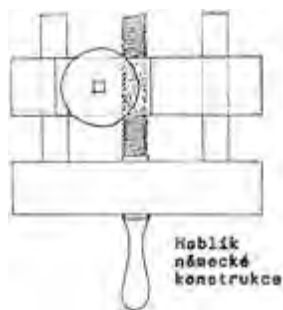
¹¹⁷ Bücking 1785, s. 71.

¹¹⁸ Zeidler 1708, s. 89.

¹¹⁹ Ilustrace převzatá z knihy Richmond 1989, s. 17.

6.16.
Detail ořezání rohu ořízky
(sign. XV.B.14).¹²⁰

6.15.
Grafické znázornění dvou druhů
knihařských hoblíků užívaných
k ořezávání bloků.¹²¹

6.5 Oblení hřbetu

Po zaklizení hřbetu a zhotovení ořízky přistoupil knihvazač k zaoblení hřbetu.¹²²

Proces zaoblení hřbetu bloku registrujeme již u gotických vazeb. Zpočátku se ořezával blok až po oblání. V tomto případě pak byl hřbet zaoblen, ale podélná¹²³ ořízka zůstala plochá, bez vhloubení. (obr. 6.18.). Častým užíváním a ponecháváním knihy v otevřeném stavu tak docházelo ke změně tvaru hřbetu. Změnou byl přechod oblého hřbetu do ploché podoby. U svazků s rozsáhlou deformací hřbetu bloku pak spatřujeme téměř rovný hřbet a konvexně vypouklou podélnou ořízku. Aby se této nežádoucí deformaci zabránilo, docházelo k zaoblování hřbetu bloku až po jeho ořezání. Případná deformita hřbetu bloku výše popsaného charakteru

¹²⁰ Tisk z roku 1584.

¹²¹ Ilustrace je převzata z knihy: Miroslava a Lubomír Krupkovi. *Knihařské vademecum*. s. 31. Nепublikováno. Uloženo v archivu Ateliéru restaurování a knižní vazby, Fakulty restaurování Univerzity Pardubice.

¹²² Často se užívá termín „kulatý hřbet“ namísto správného „oblý hřbet“. To by musel mít hřbet podobu koule, a to nemá. Obdobně jde o užívání spojení „rovný hřbet“ namísto správného „plochý hřbet“. Protichůdně správnými pojmy jsou hřbet plochý a hřbet oblý. Viz Nuska 2000, s. 64.

¹²³ V odborných knihách k historii a technologii knihvazačského řemesla, rovněž i v restaurátorské praxi se setkáváme s užíváním termínu „přední ořízka“. Opět se jedná o termín ustálený odborným společenstvím, ale zcela nesprávný. Pokud by byla ořízka přední, ptáme se, kde je ořízka zadní? Správnější a vhodnější je užití termínu „podélná ořízka“ čili ta, která je protilehlá hřbetu.

tak samozřejmě také vedla k posunu složek, ale v tomto případě z vhloubené pozice do plochého stavu. Podélná ořízka tak byla nadále chráněna vazbou a nehrozilo její poškození.

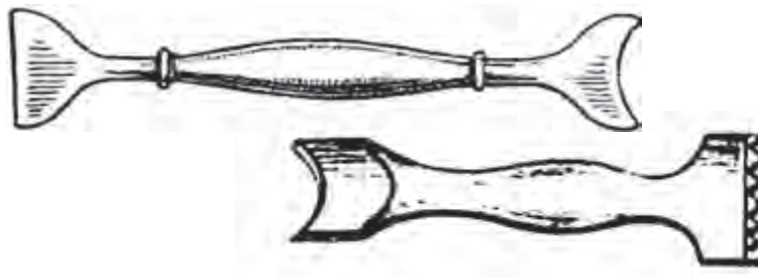
Knihvazači zcela běžně používali k oblení hřbetu kladivo,¹²⁴ a v případě ruční výroby vazeb i nadále používají.

Knihvazač položil knižní blok na stůl před sebe, tak aby jeho přední strana směřovala k němu. Prsty levé ruky rozložil do plochy bloku a palec umístil na podélnou ořízku. Pravidelným a rovnoměrným boucháním kladiva a souběžným zatlačováním podélné ořízky palcem levé ruky proti hřbetu bloku docílil knihař zaoblený hřbet. Nutné bylo blok otáčet a postup opakovat i z druhé strany po celé ploše hřbetu.¹²⁵

Současně se zaoblením hřbetu docházelo i ke vhloubení (konvexnímu prohnutí) podélné ořízky (obr. 6.20.). Oblý hřbet a silně vhloubená podélná ořízka napomáhaly knize k jemnému a elegantnímu vzhledu.

Po ukončení procesu oblení byl blok umístěn do knihařského lisu, tvar hřbetu byl poupraven kladivem, případně hladítkem/žehličkou (Kaschiereisen, obr. 6.17.)¹²⁶ opět přetřen řídkým teplým klihem¹²⁷ a ponechán v klidu do dokonalého zaschnutí.¹²⁸ V této chvíli přistoupil knihař i k aplikaci přelepů/výztuh mezivazních prostorů (viz Mezivazní přeplepy).¹²⁹

V případě knih s pergamenovými vazbami není hřbet bloku oblen vůbec nebo pouze velice mírně (obr. 6.21., 6.22.).

6.17.
Hladítka používaná při korekci
oblého tvaru hřbetu bloku.¹³⁰

¹²⁴ Zeidler 1708, s. 79., Bücking 1785, s. 45.

¹²⁵ Bücking 1785, s. 45.

¹²⁶ Wächter 1983, s. 157., Adam 1890, s. 44. Vyroben mohl být z pevného houževnatého dřeva (zimostráz) nebo ocele.

¹²⁷ Zeidler 1708, s. 79–80., Bücking 1785, s. 47.

¹²⁸ Ibidem.

¹²⁹ Zeidler 1708, s. 79–80., Bücking 1785, s. 48.

¹³⁰ Ilustrace převzaté z Adam 1890, s. 44., Bauer 1903, s. 26.

6.18. Příklad rukopisu s původní gotickou vazbou. Knižní blok se zaobleným hřbetem a rovnou podélnou ořízkou (NKČR, Osek, sign. MS 17, 1, pol. 15. stol.).¹³¹

6.19. Pohled na ořízku knihy s velice mírným zaoblením hřbetu bloku (sign. I.F.19).

6.20. Typické zaoblení bloku knihy období renesance s výrazně vhloubenou podélnou ořízkou (sign. III.C.β.16).¹³²

¹³¹ Moučková 2006.

¹³² Tisk z roku 1576.

¹³³ Tisk z roku 1603.

¹³⁴ Tisk z roku 1601.

6.21.
Kniha v pergamenové vazbě
s lepenkovými deskami. Hřbet
bloku mírně zaoblen
(sign. VII.B.β.12).¹³³

6.22.
Kniha v pergamenové vazbě
s lepenkovými deskami. Hřbet
bloku bez zaoblení
(sign. VII.F.β.10).¹³⁴

6.6 Drážka

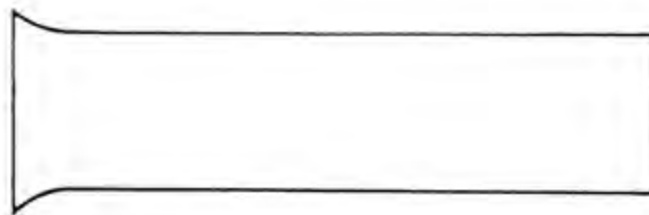
Součástí procesu zaoblění hřbetu bloku bývá zpravidla i vytvoření drážky. Jde o vytlačení hřbetních částí prvních a posledních složek bloku směrem nad šíří bloku. Vznikne tak prostor s hranou, o kterou se opírá hřbetní strana knižní desky. Z pohledu ryze technického to má dva důvody: I. docílení plynulejšího přechodu pokryvu (usně) z hřbetu bloku na plochu desky¹³⁵ a II. zjemnění výškového rozdílu mezi našitým hřbetem a podélnou ořízkou.

Docílení co nejplynulejšího přechodu z hřbetu na blok můžeme sledovat již v období gotiky. Silné dřevěné desky se u hřbetní strany začaly zhranovat jak z vnější, tak i vnitřní strany. Zhranění z vnější strany mělo za cíl odstranit ostrou hranu desky a vytvořit příjemnější přechod pokryvu z hřbetu bloku na povrch desek, a to jak z důvodů čistě praktických (pokryv při přechodu přes ostrou hranu desky nebyl vystaven vysokému nebezpečí poškození), tak z důvodů estetických, které jsou zřejmé.

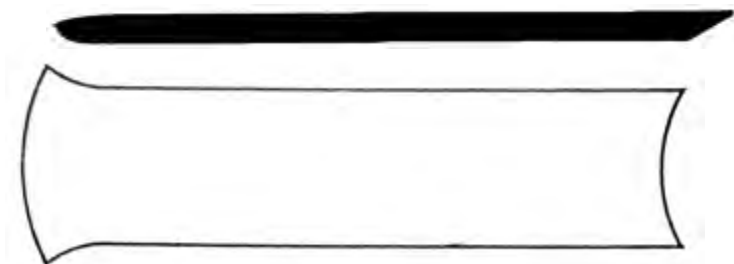
Důvodem zhranění z vnitřní strany bylo našití bloku. U hřbetu dosahoval vyšších rozměrů než u podélné ořízky (obr. 6.23.). Umístění takového bloku mezi desky a jeho zalisováním tak začala vznikat přirozená drážka. Ve snaze dostat desku co nejbliž k hřbetu bloku (volný prostor nebyl žádoucí z důvodu volného pohybu desky) bylo nutné spodní část zhranit/zaoblit (obr. 6.24., 6.25.). Tím se docílilo zjemnění výškového rozdílu mezi našitým hřbetem a přední stranou bloku.

Vyklepávání ostré drážky, která je typická pro uměleckou knižní vazbu, je z pohledu funkčních vlastností kritizována.

6.23.
Příčný řez blokem
– našití hřbetu bloku.

¹³⁵ Vytvořením drážky – a teď nechme zcela stranou, zdali přirozeně vzniklé při našívání bloku nebo vytvořené vyklepáním kladivem po zaoblění hřbetu – se zvedá výška hřbetu bloku, a tak ani u silnějších desek není zapotřebí přistupovat k výraznějšímu zhranění jejich hřbetní strany.

6.24.

Příčný řez blokem. Po zaoblení hřbetu vzniká přirozená drážka způsobená našitím hřbetu při šití bloku. Úprava knižní desky u hřbetní strany sleduje tvar drážky pro co nejlepší dosazení desky k bloku.

6.25.

Detail zhranění vnitřní strany desky a přirozené drážky u hřbetní části bloku. Zkosením/zaoblením hrany deska „lehne“ na blok bez odsazení.

6.7 Povrchová úprava ořízky

Jak jsme již uvedli výše v textu, zušlechtění ořízky barevnou úpravou nemělo pouze funkci estetickou, ale i ochrannou. Knižní blok tak byl ještě lépe chráněn před vnějšími vlivy (znečištěním, vlhkostí), zejména když si k tomu ještě připočteme uzavření vazby knihy sponami.

Při zaoblení hřbetu bloku mohlo dojít k pohybu složek a vzniku nežádoucích nerovností. K jejich odstranění a vytvoření tak dokonalé hladké plochy ořízky použil knihvazač ostrý nůž¹³⁶ či kousek skla.¹³⁷ Škrabání mělo vedle zarovnění povrchu ještě jeden účel, a to uzavření pórů papíru na povrchu ořízky.

¹³⁶ Ostrý nůž používali knihvazači i k začištění vhloubené podélné ořízky.

¹³⁷ Zeidler 1708, s. 90., Bücking 1785, s. 65.

Z funkčních důvodů nebyl povrch ořízky opatřován žádnými silnějšími nánosy. Dokonale plochý a hladký povrch ořízky byl předpokladem úspěchu při jejím dalším zušlechtní. Tato podmínka platila zejména u ořízek zlacených.

Na chvíli se opět zastavíme u knihařské technologie a řekneme si něco k volbě barevnosti a důležitosti ořízky v rámci estetiky celé knihy. Rozhodně nelze tvrdit, že by existovalo pravidlo volby barevnosti ořízky dle barevnosti převládající v bloku nebo na vazbě knihy. Co je však určitě po staletí stejné, je to, že požadavek zákazníka a jeho styl jakož i množství peněz, které chtěl do vazby investovat, se odzrcadlily i na volbě typu ořízky.

V Broumově převažují knihy s nebarvenou ořízkou (obr. 6.26.). Tyto bloky mají ořízky v barvě papíru (ztmavnutí je způsobeno znečištěním). Při podrobnějším průzkumu nenalzáme žádné znaky svědčící o tom, že by byla ořízka nějak zušlechtněná (například zatečená barva na okraji listů, jak je to třeba patrné na obr. 6.32.). Jedná se zejména o vazby z průběhu celého 16. století (vazby ze 17. století mají nebarvené ořízky zcela ojediněle).

V případech povrchově nezušlechtněných ořízek se na jejich ploše můžeme setkat s ručně psaným textem (obr. 6.27., 6.28.). Většinou se jedná o zkrácený název díla nebo jméno autora. Umístění textu na ořízku bloku vychází z horizontálního způsobu uložení knih. Po volbě techniky a vzoru ošetřil knihař všechny tři ořízky stejným způsobem. Při našem výzkumu jsme se setkali i s případem, kdy vrchní a spodní ořízka byla opatřena nátěrem jiné barevnosti (obr. 6.29.).

U dvou svazků jsme zaznamenali opakované zušlechtnění ořízky až po opatření bloku vazbou (obr. 6.30., 6.31.). U svazku XXV.E.β.2 jsou na usňových záložkách, na kapitálku a pod ním patrné stopy po prvotním ošetření ořízek nátěrem červené barevnosti. Nejspíš po reklamaci ze strany zákazníka došlo k opravě nátěru a přetření ořízek knihy již opatřené vazbou na barvu modrozelenou (obr. 6.31.).

Způsobů povrchové úpravy ořízek je v 16. století několik. Základní je ořízka natíraná, dalšími typy jsou například zlacená nebo stříkaná ořízka (přechod k baroku). V případech natíraných i zlacených ořízek se můžeme setkat s doplněním výtvarného povýšení ještě puncováním (vrcholná renesance). Knihař upevnil knižní blok se

zušlechtěnou ořízkou do knihařského lisu. Měkká ořízka papírového bloku se pevným sevřením v lisu proměnila v tvrdý kompaktní celek, do kterého již bylo možné bez problému provést puncování. Ve snaze dosáhnout co nejlepšího výsledku si knihař s největší pravděpodobností přenesl cílený dekor na plochu ořízky. Dnes již nejsme schopni určit, zdali tak učinil přímou kresbou uhlem, olůvkem či slepou linkou nějakým tupým nástrojem. Postupným vklepáváním razidla¹³⁸ (puncy různých tvarů) docházelo k zatlačování papíru (jeho deformaci) a vytváření dekoru.¹³⁹ Je rovněž na místě domnívat se, že povrch ořízek byl ještě opatřen voskem a leštěn. Voskem ošetřená a leštěná ořízka je odolnější vůči ohmatání nežli ořízka nehlazená. Svědky této závěrečné povrchové úpravy jsou ořízky, které si doposud zachovaly vysoký lesk.

6.26. Ukázky knihy s knižním blokem bez povrchového ošetření ořízek (sign. IV.F.α.1).¹⁴⁰

¹³⁸ Zeidler 1708, s. 95.

¹³⁹ Z restaurátorského hlediska představují knihy s puncovanými ořízkami problém. Je nutné si uvědomit, že i kdyby hned po rozebrání bloku došlo k jeho opětovné kompletizaci a našití, není zde žádná záruka toho, že se podaří ořízku dostat do původního tvaru. Proto bychom rozebírání bloku s puncovanými ořízkami měli důsledně zvážit. Pokud je nezbytné, aby k rozebrání bloku došlo, doporučujeme vyvarovat se jakýchkoli mokrých procesů a lisování, které by narušily poškození hran listů, ke kterému došlo u puncování, a tím i celého dekoru.

¹⁴⁰ Tisk z roku 1528.

6.27.
Kniha s napiseem na podelne
ořizce (sign. XVI.G..51).¹⁴¹

6.28.
Kniha s uvedenm zkráceného
titulu na spodní ořizce
(sign. XVII.G. .57).¹⁴²

¹⁴¹ Tisk z roku 1541.

¹⁴² Tisk z roku 1541.

6.29.

Příklad knihy, u které došlo k rozlišnému barevnému pojetí povrchů ořízek. V případě podélné a spodní ořízky je barevnost dobře čitelná a je zřejmé, že knihař pro natření podélné ořízky použil žlutou barvu a pro spodní ořízku barvu modrou/modrozelenou. Barevnost na vrchní ořízce není možné pro její poškození přesně identifikovat. Domníváme se, že byla shodná se spodní ořízkou (sign. IV.G.11).¹⁴³

¹⁴³ Tisk z roku 1542. Na vazbě datace 1595.

6.30.

Detailní pohled na hlavici svazku XXX.A.5.¹⁴⁴ Na kapitálku a kantě desky jsou zřetelné stopy po aplikaci barevné vrstvy již při nasazené vazbě.

6.31.

Detailní pohled na hlavici knihy se signaturou XXV.E.β.2.¹⁴⁵ U tohoto svazku jsou jak na kapitálku i pod ním, tak i na záložkách usně patrné stopy po druhotném ošetření ořízky po opatření bloku vazbou.

144 Tisk z roku 1553.

145 Tisk z roku 1580.

6.8 Natíraná ořízka

Pro knihy období renesance jsou typické natírané ořízky. Ořezané okraje bloku jsou po mechanickém opracování opatřeny barevným nátěrem. Nejčastěji se setkáváme s ořízkami červeného,¹⁴⁶ zeleného, žlutého¹⁴⁷ a modrého zbarvení. Natírané ořízky se vyskytují na vazbách z druhé poloviny 16. století a ze začátku 17. století (červená a modrá ořízka je také typická i pro barokní období).

Po ořezání a případně další nutné úpravě povrchu (zarovnání nerovností) mohl knihář přistoupit k aplikaci barvy. Pro barvení byly užívány pigmenty třené s pojivem: „...*idem diese Farben auf dem Reibstein klar gerieben, und mit Arabischen Gummi oder Tragant angemacht werden.*“¹⁴⁸ K nánosu barvy byl použit štětec.¹⁴⁹ Kniha byla mírně zalisovaná v lisu¹⁵⁰ nebo pouze mírně zatížená.¹⁵¹ Pokud nebyla této operaci věnovaná dostatečná pozornost, docházelo k zatečení barvy na vnitřní stranu listů (obr. 6.32.). Naopak, v případě příliš husté barvy hrozilo její odlupování. Nátěr byl zpravidla proveden nadvakrát. Po uschnutí barvy po prvním nátěru se přistoupilo k druhému nátěru, kterým knihvazač vykryl všechny defekty (bílá místa ořízky).¹⁵²

Po dokonalém zaschnutí barvy přistoupil knihvazač k upevnění bloku do lisu a k leštění ořízky pomocí lešticího zubu (Glättzahn)¹⁵³ „*ganz lose und behutsam, der Länge nach, und Strich bei Striche, auf dem Schnitte auf und nieder, damit sich der Zinnober nur erst glatt setze. Darnach drückt man mit dem Zahne immer stärker auf, und macht dadurch den Schnitt immer mehr glatt. Diesen End-*

¹⁴⁶ Bücking popisuje pouze přípravu červené barvy, protože se k bílým usním nejvíc hodí. Její přípravu popisuje následovně: 1 lot (Lot – stará jednotka hmotnosti: v Čechách 16,06 g, v Rakousku vídeňský lot 17,50 g, ve Švýcarsku cca. 15,62 g, v Bavorsku 17,50 g, v Polsku 12,67 g), rumělky se smíchá se škrobem (Kleister) v množství odpovídajícím velikosti lískového ořechu. Voda se přidává dle potřeby do doby, než je barva dostatečně naředěná k aplikaci nátěrem (Bücking 1785, s. 72.).

¹⁴⁷ Zeidler uvádí pro červenou ořízku užití rumělky, pro zelenou smíchat indigo s auripigmentem a pro žluté ořízky použít barvivo ze světlice barvířské (Saflor) nebo divokého šafránu (Zeidler 1708, s. 90.).

¹⁴⁸ Zeidler 1708, s. 90. Bücking udává použití škrobu (Bücking 1785, s. 72.).

¹⁴⁹ Bücking popisuje použití štětce z delších vepřových štětín. Ne příliš hustý, aby byl měkčí a vláčnější (Bücking 1785, s. 72–73.).

¹⁵⁰ Zeidler 1708, s. 90.

¹⁵¹ Bücking 1785, s. 73.

¹⁵² Ibidem.

¹⁵³ Weigel 1698, s. 299. Zeidler 1708, s. 91., 95. Bücking 1785, s. 73–74. Weigel a Zeidler se pouze zmiňují o zubu. Bücking mluví o koňském zubu: „...*gut befestigter glatter Pferde Zahn. Um noch einen Schaft zu ersparen, setzt man am anderen Ende noch einem solchen Zahn ein, und hat also zwei Glättzähne an einem Schafte.*“

*zweck noch besser zu erreichen, glättet man es demnächst auch einmal in die Quere, und darnach wieder in die Länge, so kann es nicht fehlen, der Schnitt muß, wenn die erforderliche Genauigkeit nicht aus der Acht gelassen wird, spiegelblank werden.*¹⁵⁴ Opatrněji musel knihař postupovat při hlazení podélné ořízky. Zde, díky jejímu vhloubení, nebyl tlak lisu stejnoměrný. A tak o to pozornější a pečlivější musela být práce s hladítkem.

6.32.
Stopy zatečené barvy na hranách listů, příčinou bylo slabé zalisování bloku při natírání ořízky (sign. XXXIII.G.44, XVII.G.β.38¹⁵⁵, XXIII.G.α.4¹⁵⁶).

6.33.
Ořízka zušlechťená technikou natírání. V tomto případě byla užita žlutá barva. (sign. VI.A.7).¹⁵⁷

6.34.
Příklad červené natírané ořízky (sign. VIII.G.α.8).¹⁵⁸

¹⁵⁴ Bücking 1785, s. 76.

¹⁵⁵ Tisk z roku 1538.

¹⁵⁶ Tisk z roku 1584.

¹⁵⁷ Tisk z roku 1516.

¹⁵⁸ Tisk z roku 1612. Na vazbě datace 1619.

6.35.
Natíraná ořízka modré barvy
(sign. XVII.C.β.9).¹⁵⁹

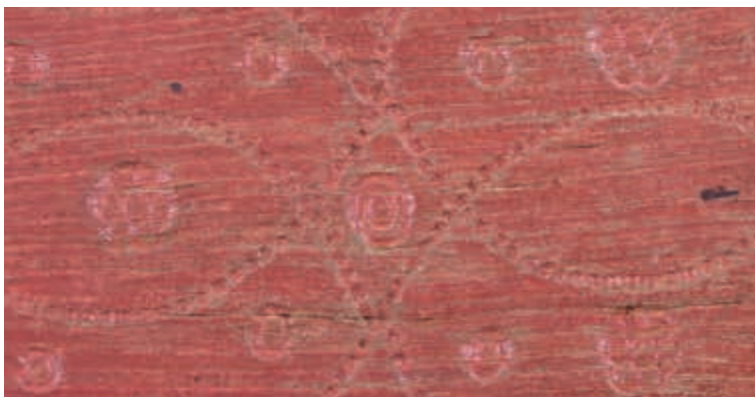
¹⁵⁹ Na vazbě datace 1609.

6.36.
Příklady natíraných ořízek
zdobených puncováním (sign.
XXXII.G.14,¹⁶⁰ XXXIII.A.17, IV.G.11).¹⁶¹

¹⁶⁰ Tisk z roku 1592.

¹⁶¹ Tisk z roku 1542. Na vazbě datace 1595.

6.37.

Jiný příklad natírané puncované
ořízky s detailem puncovaného
vzoru (sign. XXXIII.D.7).¹⁶²

¹⁶² Na vazbě datace 1611.

6.9 Zlacená ořízka

U nákladnějších knih jsou ořízky zlacené (obr. 6.41.–6.45.). Výroba zlacené ořízky patřila jistě k úkonům, které vyžadovaly již velice zručného a zkušeného knihaře. Práce náročná nejenom na preciznost, trpělivost a čistotu, ale i na technologii se těšila velké vážnosti.

Zlacení bylo možné provádět jak na ploché, tak na vhloubené ořízky. Zejména pro zlacenou ořízku bylo zapotřebí, aby byl její povrch dokonale hladký. K tomuto účelu používali knihaři ostrých nožů a skla.¹⁶³ K uzavření pórů bylo nutné povrch ořízky po zarovnání doklížit, zvláště pokud nedošlo k planýrování (viz Složky), aby si knihvazač zajistil dobré přijímání podkladu pod zlacení. K tomuto účelu použil knihvazač stejný přípravek (Planierwasser), jaký používal i k povrchovému klížení archů.¹⁶⁴

Před samotným pokládáním plátku zlata byl povrch ořízky ještě opatřen bolusem (zemitou hlínkou)¹⁶⁵ (obr. 6.42.), aby mělo zlato¹⁶⁶ více ohně a jasů¹⁶⁷ a aby v případě nedokonalého přilnutí zlata či v případě jeho poškození nebyl hned patrný bílý papír.

¹⁶³ Zeidler 1708, s. 90.

¹⁶⁴ „...wenn das Buch nicht planiert ist, darf man es nur auf dem Schnitt mit planierwasser bestreichen, damit es den Grund zum Golden besser annehme.“ (Zeidler 1708, s. 96–97).

¹⁶⁵ Zeidler uvádí užití „Umbrawasser“. Jednalo se o tři díly umbry pálené (zemitý pigment) ve vodě. Dále pak píše i o možnosti použití podkladu pro zlacení (Goldgrund). K jeho přípravě bylo zapotřebí: po jednom dílu oxidu železitého (něm. Rötel nebo „roter Ocker“, „roter Eisenocker“ a „Rötelstein“), bolusu a umbry. Vše společně utřít s vodou a v závěru přidat trochu šafránu. Nanesením na papír provést zkoušku barevnosti, zdali je podklad dost žlutý. Pokud je barva v pořádku, přidat pár kapek čistého medu, vše utřít špachtlí a nanést na povrch čisté dřevěné desky a ponechat 7–8 dní sušit (Zeidler 1708, s. 95, 97). Bolus se v malířské tvorbě používá pro spodní podkladové nátěry. Časem se označení bolus kvůli jeho červenému zbarvení ustálilo jako termín pro všechny červené podklady, což je ovšem zavádějící. Bolus, v závislosti na obsahu oxidu železa a manganu, může dosahovat zbarvení od žluté přes okrovou až do tmavohnědé. Po následném smíchání s pojivem (vaječný bílek, želatina/klíh) bývá užíváno označení poliment. Adam ve své publikaci (1890) mluví o arménském bolusu jako o prostředku běžně dostupném.

¹⁶⁶ Zeidler se v kapitole o zlacení zmiňuje i o užívání náhrady za zlato v podobě kovu – staniolu: „Ich habe auch wohl eher observiert, dass die Buchbinder an statt des guten Goldenes Metall gebraucht (ob der Buchbinder ein Betrieger, oder der Herr der Bibliothek ein Sparer (oder Knicker) gewesen, will ich ungesagt lassen). Aber es ist wohl das Beste, man lasse sich mit dem Metall unverworren, denn es ist gar nicht beständig, sondern wird mit der Zeit ganz schwarz und blass, dass man schönes Buch nur damit verderbet wird. Lieber wollte ich zum Silber raten, welches ganz keinen Grund bedarf, sondern aufs bloße Eiweiß aufgelegt wird. Staniol aber und dergleichen zeug ist nicht zugebrauchen.“ (Zeidler 1708, s. 97.). Paul Adam ve svých technikách (1890) se na str. 75 zmiňuje o třech druzích různě barevného zlata. Uvádí zde zlato červené (Rotgold) pro ořízky, oranžové (Orangegold) pro ruční zlacení a zelené zlato (Grüngold), které je levnější, ale nevypadá tak dobře.

¹⁶⁷ Adam 1890, s. 74.

K nanesení bolusu musel knihař použít jemného nástroje – štětce s jemným chlupem, případně mořskou houbu.¹⁶⁸ Po zaschnutí hlinkového podkladu přistoupil knihvazač k jeho vyhlazení, nejdřív odřezky papíru a následně zubem.¹⁶⁹ Poté nanesl pojivo (vaječný bílek,¹⁷⁰ želatina). Rovněž na aplikaci pojiva byl vyčleněn speciální štětec s jemným chlupem. Plátek zlata (obr. 6.38.) připravoval knihvazač na míru dle potřeby na pozlacovačském polštáři¹⁷¹ (obr. 6.39.). Pozlacovač musel zajistit, aby byl pracovní prostor zcela bez průvanu. K zahnutí plátku zlata postačoval prudší pohyb nebo silnější dech. Rovněž zcela nemyslitelné bylo dotýkat se prsty již ošetřené ořízky,¹⁷² pozlacovačského nože nebo plátku zlata samotného. K řezání používal knihař (stejně jako jiní, kteří se zlatem pracovali) speciální vybavení. To zahrnovalo již výše zmíněný tzv. pozlacovačský polštář, pozlacovačský nůž s oboustranným, ale tupým ostřím na přenos zlata z knížek a na jeho řezání. K přenášení zlata mohl posloužit plátek rohoviny,¹⁷³ štětec z chlupů jezevce¹⁷⁴ nebo veverek, říkalo se jim posunovač (Anschießer). Plátek zlata pokládal knihvazač na vlhké pojivo (bílek) aby zlato: „hängte sich an das Eiweiß an.“¹⁷⁵ Po položení plátek zlata přitlačil bavlou.

¹⁶⁸ V suchém stavu mírně tvrdá používaná například pro odstranění nečistot z povrchu. Výborně sála vlhkost a byla velice jemná. Knihaři ji měli v oblibě (Adam 1890, s. 42, 57, 67, 115, 117, 118, 121, 122, 124, 152).

¹⁶⁹ Zeidler 1708, s. 96.

¹⁷⁰ Po oddělení z vajíčka byl vaječný bílek vyšlehan do pěny, přidalo se k němu tolik soli, kolik bylo možné vzít mezi tři prsty, a nechal se stát. Poté zůstal pod pěnou pouze čistý bílek. Zeidler zmiřuje možné užití čistého bílku již po 15 minutách. Dále uvádí, že pro uchování bílku doporučuje jeho zakápnutí vodou z růží (Rosenwasser) v množství, které odpovídá velikosti fazole. Pak bylo třeba nádobu uzavřít voskem, aby se do ní nedostal vzduch. Starší, či dokonce již zapáchající bílek je dle jeho názoru ke zlacení ještě lepší. (Zeidler 1708, s. 95.).

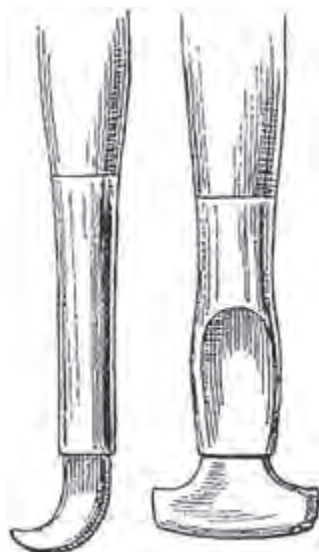
¹⁷¹ Základ pozlacovačského polštáře tvořila dřevěná deska pokrytá teletinou otočenou rubem nahoru. Do povrchu usně se vtírala křída, jíl nebo slídový prášek, aby se zamezilo přilepení zlata (Adam 1911, s. 29).

¹⁷² „...denn der Schnitt nimmt Fett und Schweiß bald an sich, und hält hernach das Gold nicht wohl drauf.“ (Zeidler 1708, s. 96.).

¹⁷³ Zeidler 1708, s. 95.: „...hierauf wird das Goldblätgen mit einem Breiten Stück Horn aufgelegt.“

¹⁷⁴ Adam 1890, s. 75. Chlupy stejné délky v jedné řadě na těsno vedle sebe umístěny a vlepeny mezi dva pruhy pergamenu, papíru nebo lepenky.

¹⁷⁵ Zeidler 1708, s. 95.

V závěrečné fázi docházelo ještě k leštění zlata. K tomuto účelu použil knihař zubu¹⁷⁶ nebo achátových hladítek (obr. 6.40.). Nejdřív hladil ořízku příčně a pak podélně, několikrát za sebou. Nakonec mohly být rovněž jako ořízky natírané zdobeny puncováním¹⁷⁷ (obr. 6.43.–6.45.). Jak v případě natíraných, tak i u zlacených ořízek postupoval při puncování knihař stejně (viz Natíraná ořízka).

Pro povýšení mohl knihař přistoupit ke kolorování puncovaného dekoru (obr. 6.45.). V Broumově jsme se s takovým typem ořízky neseťkali. V místech, která se knihař rozhodl kolorovat, muselo dojít k odstranění zlata. Nejspíš seškrabáním pomocí ostrého nožičku se špičkou, který mu umožnil dobře se v jemném dekoru orientovat.

Puncování je způsob zušlechťování ořízek pomocí vtlačování punců různých tvarů do povrchu ořízky. Puncováním byly na zlacené ořízce vytvořeny nejrůznější vzory. Nejčastěji byly ořízky zdobeny v celé ploše, ale setkáváme se i s vazbami, které mají vrchní/spodní ořízku cizelovanou pouze u hlavy/paty a u podélné ořízky, nebo k rozložení dekoru došlo pouze po obvodu plochy ořízky (obr. 6.43.). Vazby se zlacenou a puncovanou ořízkou (obr. 6.44.) jsou z druhé poloviny 16. století a z přelomu 16. a 17. století.

V knihařově filosofii si její autor v závěru postěžoval na neuvážené užívání zlacení i na ořízkách „nejhorších knih“ (schlimmste Bücher), se závěrem, že často je zlato použité na ořízkách cennější než kniha (ve smyslu obsahu): *Mundus vult decipi.*¹⁷⁸

6.38. Pohled do zlatotepecké dílny.¹⁷⁹

6.39. Knihař při vyjímání plátku zlata z knížky. Práce probíhá na pozlaccovačském polštáři s použitím pozlaccovačského nože.¹⁸⁰

6.40. Dva příklady možných tvarů achátových leštičů užívaných k leštění zlacených ploch.¹⁸¹

¹⁷⁶ Ibidem.

¹⁷⁷ Ibidem, s. 98.

¹⁷⁸ Zeidler 1708, s. 98.

¹⁷⁹ Weigel 1698, s. 296–297.

¹⁸⁰ Adam, 1911, s. 27.

¹⁸¹ Ilustrace převzatá z Adam, 1890, s. 60.

6.41.
Zlacená ořízka u svazku se sign.
XIII.G.α.3.¹⁸²

6.42.
Detail zlacené ořízky. U hřbetu je
dobře patrný okraj plátku zlata
a podkladového bolusového
nátěru (sign. XIII.G.α.3).¹⁸³

¹⁸² Tisk z roku 1570. Na vazbě datace 1574.

¹⁸³ Tisk z roku 1570. Na vazbě datace 1574.

6.43.

Příklad zlacené ořízky s jednoduchým puncovaným dekorem vedeným po obvodu ořízky. V prostředku každé z nich se pak nachází květ (sign. XV.E.β.3).¹⁸⁴

6.44.

Ukázky zlacených ořízek s puncováním (sign. XIX.E.γ.52,¹⁸⁵ XVII.G.β.4,¹⁸⁶ XXXII.H.27,¹⁸⁷ XX.A.19).¹⁸⁸

¹⁸⁴ Tisk z roku 1566.

¹⁸⁵ Tisk z roku 1555.

¹⁸⁶ Tisk z roku 1576.

¹⁸⁷ Tisk z roku 1595.

¹⁸⁸ Tisk z roku 1615.

6.45.
Ukázka puncované zlatené
ořízky s kolorováním z 2. pol.
16. stol.¹⁸⁹

¹⁸⁹ Obrázek pochází
z článku Maywald 2007,
s. 53.

6.10 Stříkaná ořízka

Stříkaná ořízka se objevuje již na vazbách z první poloviny 16. století. Typickou se tato technika zušlechtnění ořízek pak stává pro vazby barokního období.

Stříkaných ořízek se v této knihovně nachází více druhů. Barva je nanášena stříkáním pomocí štětců nebo kartáčků. Štětec s tvrdšími štětiniami namočil knihvazač do barvy, palcem chlupy štětce nadzvedl a pak rychle pustil. Musel si dát ovšem pozor na to, aby na štětec nenabral až moc barvy,¹⁹⁰ jinak: „...*giebts grobe Tropfen, und läufft die Farbe in einander.*“¹⁹¹

Kniháři buďto využili světlé plochy papíru/ořízky a aplikovali pouze jednu barvu, nebo použili kombinaci dvou barev. V případě užití vícero barev musel knihvazač počkat na dokonalé uschnutí první barvy, a až teprve pak přistoupit k aplikaci další.¹⁹² S užitím více než tří odstínů barev jsme se nesečkali (obr. 6. 48.) Vedle náhodného rozložení barev (obr. 6.47.) v ploše ořízky je patrná i snaha knihaře vést jednotlivé barvy buďto v pruzích (obr. 6.49.) nebo ve tvaru písmena „V“ (obr. 6.50.), případně dalších vzorů (obr. 6.51.). „*Ausdenn kannst du auf den Schnitt der Bücher schöne Blumen, Bilder, oder was du willst, mahlen, welche Farben gar nicht kleben, viel weniger vom Schnitt abspringen, man blättere in dem Buche wie man will.*“¹⁹³

Po uschnutí byl povrch ořízky vyhlazen zubem.¹⁹⁴

Pro uschování přebytku pigmentu smíchaného s pojivem doporučuje Zeidler mušle. V případě potřeby opětovného užití stačí uschlou barvu pokapat španělským vínem: „...*so werden sich die Farben trefflich herfür thun, und gleichsam vor Schönheit brennen.*“¹⁹⁵

¹⁹⁰ Zeidler dále upozorňuje na důležitost teploty pro zdárný průběh práce jako rovněž i na dobře připravenou arabskou gumu nebo tragant. „Gummiwasser“ doporučuje odzkoušet jednoduchou zkouškou na rychlost stékání kapky pojiva. Pokud kapka zteče z prstu stejně rychle, jako by šlo o čistou vodu, je pojivo v pořádku. Pokud ovšem je husté a táhne se jako med, je nutné jej naředit (Zeidler 1708, s. 92.).

¹⁹¹ Zeidler 1708, s. 91.

¹⁹² Knihvazač mohl postupovat i tak, že na ořízku nejdřív nakapal roztavený bílý vosk a následně nastříkal barvy. Po ukončení barvení pak vosk odstranil bouchnutím ořízky přes hranu ruky, stolu... Na místech odpadlého vosku zůstala ořízka v původní bílé, neobarvené podobě (Zeidler 1708, s. 94.).

¹⁹³ Ibidem, s. 92.

¹⁹⁴ Ibidem, s. 91.

¹⁹⁵ Ibidem, s. 92.

6.46.

Rovněž jako u natíraných ořízek lze i v případě ořízek zdobených technikou stříkáním objevit přímo na listech bloku stopy po tomto zásahu (sign. IV.F.α.41).¹⁹⁶

6.47.

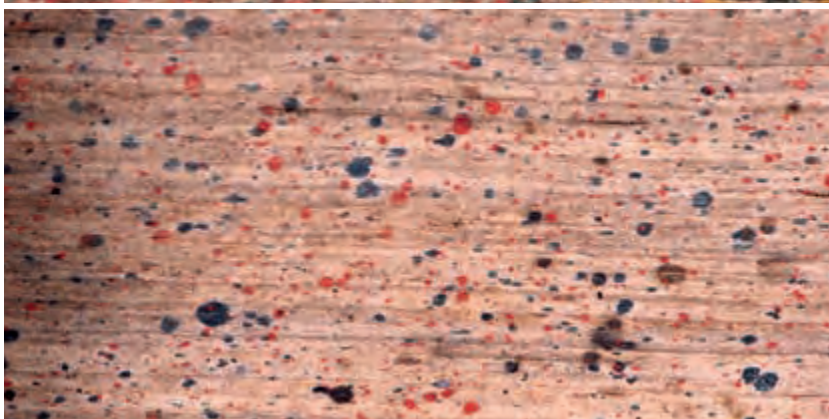
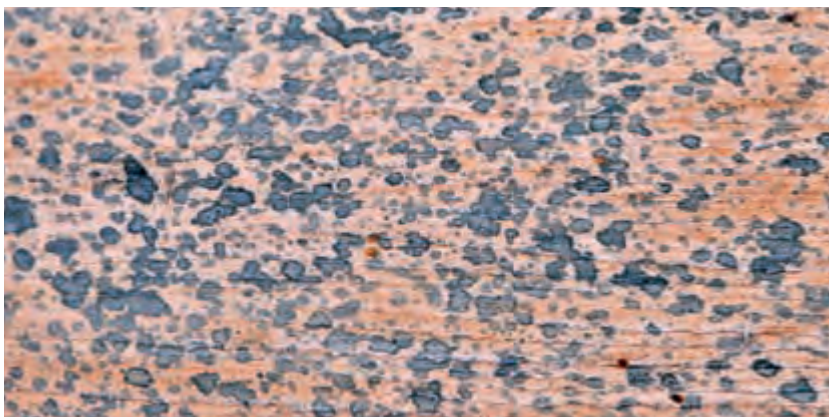
Stříkané ořízky s náhodným rozložením barvy (sign. XXV.E.β.23,¹⁹⁷ XXXIII.H.31).¹⁹⁸

¹⁹⁶ Tisk z roku 1592. Na vazbě datace 1610.

¹⁹⁷ Tisk z roku 1532.

¹⁹⁸ Tisk z roku 1602.

6.48.
Detailní pohled
na stříkané ořízky s užitím
jedné, dvou a tří barev.
(sign. XXV.E.β.23,¹⁹⁹ XXXIII.I.8,²⁰⁰
XXXIII.H.31).²⁰¹

¹⁹⁹ Tisk z roku 1532.

²⁰⁰ Tisk z roku 1582.

²⁰¹ Tisk z roku 1602.

6.49.
Příklad stříkané ořízky s pruhy
(sign. IV.F.α.41,²⁰² III.B.α.10,²⁰³
VII.F.y.10,²⁰⁴ XVI.E.α.62),²⁰⁵

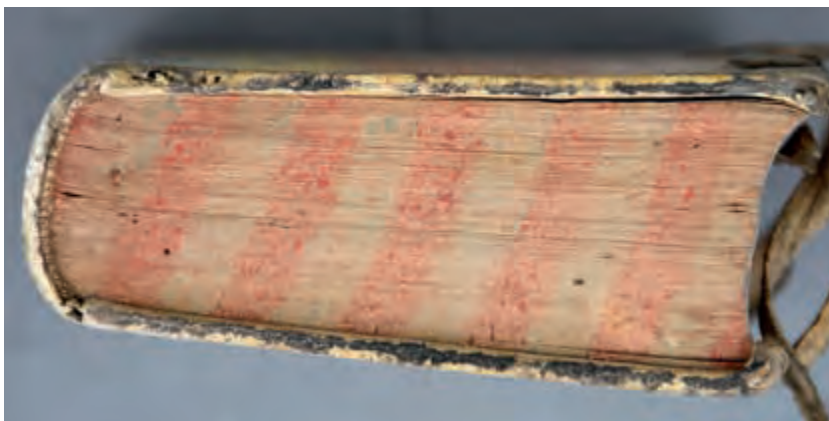

²⁰² Tisk z roku 1592. Na vazbě datace 1610.

²⁰³ Na vazbě datace 1609.

²⁰⁴ Tisk z roku 1601.

²⁰⁵ Tisk z roku 1609.

6.50.
Ukázka stříkané ořízky se vzorem
ve tvaru písmena „V“. Knihař
použil pouze červenou barvu.
(sign. XVII.B.22).²⁰⁶

6.51.
Stříkaná ořízka se vzorem listu
(zelené barvy?) (XX.C.α.8).

²⁰⁶ Tisk z roku 1549.

7. Našívání knižního bloku

7.1 Předsádky

Předsádky přispívají k lepšímu a pevnějšímu propojení knižní vazby s blokem a současně chrání začátek a konec samotného knižního bloku před poškozením a znečištěním. Předsádka se nachází na začátku a konci knižního bloku.

U gotických vazeb se vedle ponechání holého předeštlí desek setkáváme s jeho polepením samostatným papírovým nebo pergamenovým listem.²⁰⁷ V tomto období však rovněž zaznamenáváme snahu knihvazačů zpevnit začátek a konec bloku příšitím pergamenevého křídélka nebo jednolistu s křídélkem.²⁰⁸ Pergamenový list zůstával zpravidla volný. Pergamen je pak postupně vytlačen papírem. V průběhu renesance se schéma předsádky „stabilizuje“ do užití jednoho či dvou dvoulistů. U vazeb ze 17. století²⁰⁹ se setkáváme již s předsádkami z dekorativních papírů (škrobové, máčené),²¹⁰ do knižního bloku zpravidla pouze vlepenými.

V renesanci se setkáváme s celou řadou předsádek. Jako materiál je použitý ruční papír stejné nebo vyšší gramáže, nikdy však menší, než má papír použitý pro tisk.

Jak ze začátku, tak ale i v průběhu 16. století se setkáváme se zpevněním dvoulistu pergamenovým proužkem. Výskyt pergame-nových proužků přisuzujeme nedůvěře knihvazačů papíru jako takovému. Vzhledem k již výše uvedené funkci předsádky stran pevnějšího propojení vazby s blokem tak plnil proužek pergame-nu roli bezpečností pojistky.

Předsádky jsou obvykle na začátku i na konci bloku stejné. Vyskytují se ale i vazby, u kterých se na začátku a konci bloku objevují předsádky rozdílného schématu. Zde to spíše přisuzujeme nepozornosti knihvazače nežli cílenému záměru, který by měl konkrétní technický dopad na funkčnost.

Předsádky, u kterých došlo k zpevnění pergamemem (pruh z vnější strany ohybu dvoulistu), se vyskytují u některých vazeb z první poloviny 16. století. Zpevnění dvoulistu pergamemem přetrvává

²⁰⁷ Moučková 2006.

²⁰⁸ Jednolist s křídélkem buďto samostatně nebo obtočen kolem první a poslední složky bloku. Slovik, Kopáček 2015, s. 26–29., Moučková 2006.

²⁰⁹ Nejdřív u vazeb francouzského a německého původu. Bártová 2014, s. 76.

²¹⁰ Bártová 2014, s. 166.

z gotiky, kdy byly takto zpevnované všechny papírové složky bloku. Důvodem k tomu byl přechod z pergamenu na papír. Knihvazači novému materiálu ještě nedůvěřovali a jako prevenci před protržením středů papírových dvoulistů při šití používali pergamenové proužky. Nejfrekventovanějším typem předsádky s pergamemem, která se vyskytuje u vazeb v broumovské klášterní knihovně, je dvoulist z ručního papíru. Hřbet dvoulistu je z vnější strany zpevněn pergamenovým proužkem a první list je vylepen na předeštlí (obr. 7.4.).

V případě použití pergamenu se zpravidla jedná o druhotné užití starších pergamenových rukopisů, které byly rozřezány.

V broumovské klášterní knihovně se nejčastěji nacházejí vazby, které mají předsádku ve formě jednoho dvoulistu šitého spolu s blokem. První list dvoulistu je vylepen na předeštlí a druhý list je volný²¹¹ (obr. 7.7.). Jde o vazby vzniklé v průběhu šestnáctého a začátku sedmnáctého století (nelze tedy mluvit o časově ohraničeném používání tohoto druhu předsádek).

Dalším druhem, který se vyskytuje napříč celým obdobím, je složka o dvou dvoulistech šitá spolu s blokem. První list je zakrácen na křídélko a spolu s druhým listem jsou vylepeny na předeštlí (obr. 7.9.). Třetí a čtvrtý list zůstává volný.

Předsádka, objevující se u vazeb z konce 16. a začátku 17. století, se skládá ze dvou dvoulistů. Zde jsou dva první listy zakráceny na křídélko a zároveň s třetím listem jsou vylepeny na předeštlí (obr. 7.12.). Hojně se vyskytuje i předsádka z jednoho dvoulistu, který má první list zakrácený na křídélko a oba listy jsou vylepeny na předeštlí (obr. 7.11.).

Prozkoumané vazby 16. století uložené v klášterní knihovně ukázaly, že předsádky mohou být pojety mnoha různými způsoby. Zajímavým zjištěním v rámci výzkumu je objevení výskytu předsádek obtočených kolem prvních a posledních složek bloku²¹² (obr. 7.6. a 7.14.).

Z knihvazačského postupu prací je pak velice zajímavé zjištění, že správné a dostatečně pevné propojení desek s blokem nepone-

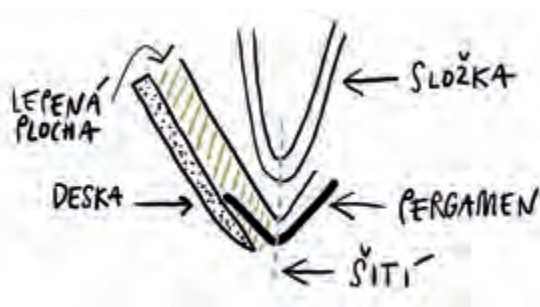
²¹¹ Volné listy předsádek označujeme jako volný předsádkový list. Doslovným překladem německého označení „*fliegendes Vorsatzblatt*“ či anglického „*flyleaf*“ se ustálilo označení lítačka. Zde je opět na místě otázka vhodnosti užívání tohoto termínu.

²¹² Důvodem obtočení byla eliminace vzniku nehezského prostoru, který vznikl v místě mezi předsádkou a první/poslední složkou „odskočením“ předsádky po jejím vylepení.

chával knihař pouze na vazech. Po nasazení desek přistoupil k přilepení křídélek předsádek na přidešť (obr. 7.12.). V dalších krocích si tak napomohl k stabilnějšímu zafixování desek, zejména k dodržení stejně velkých kant a odsazení desky od hřbetu bloku. Při aplikaci pokryvu se tak mohl více soustředit na zpracování usně na rozích, hranách a u hlavic, a nemusel již tolik sledovat pozici desky vůči bloku jako takovému.

Během průzkumu bylo zjištěno 27 různých typů zpracování předsádek (obr. 7.15.). Nejčastěji používané typy jsou v následující části práce stručně popsány a je k nim přidán popisný náčrt a fotografie (je-li k dispozici). Přední a zadní předsádky jsou téměř u všech vazeb stejně stavěné. Najdou se ale i takové knihy, kde se zpracování předsádky liší. Následující příklady předsádek jsou řazeny chronologicky (podle jejich pravděpodobného historického vývoje).

7.1.
Legenda k náčrtům
jednotlivých schémat předsádek.

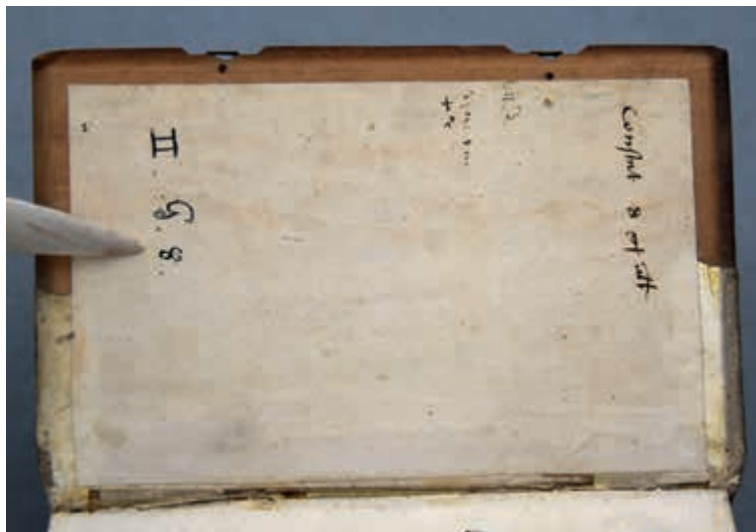
V rámci průzkumu nebylo možné zjistit, zdali došlo k zakrácení listu předsádky na křídélko před šitím, a tudíž se od začátku jednalo o list s křídélkem, nebo k jeho zakrácení došlo až v průběhu prací a na začátku tam byl celý dvoulist. Z praktických zkoušek našívání bloku a samotného zpracování předsádek však víme, že je mnohem komfortnější pracovat s dvoulistem a dle potřeby si ho pak zakrátit. Vylepováním křídélek knihař rovněž eliminoval nerovnosti, které na přidešťi mohly vzniknout po fixování vazů a mezivazních výlepů. U předsádek s více křídélky se přistupovalo k různě širokému zařezání křídélek za účelem dosažení plynulejšího přechodu.²¹³

²¹³ Při zachování jejich jednotné šířky by mohlo dojít k projevu hrany jejich zakončení pod přidešťi.

7.1.1 Vylepování přideští

Vylepování přideští patří k jednomu z posledních kroků při výrobě knižní vazby. Přideští je vnitřní strana desky na knižní vazbě a označován je tak i list předsádky, který je na vnitřní stranu desky vylepen. Výlep přideští plní funkci zčásti estetickou. Zakrývá nerovnosti na vnitřní straně desky způsobené jejím nasazením, zmírňuje přechod záložek pokryvu na desku a zakrývá strukturu samotné desky. Má však i funkční roli, kterou je propojení desky s blokem (vedle vazů a pokryvu). V případě užití jemnějších usní pro pokrytí či lepenek jako desek vazby slouží i jako protitah k vnějšímu pokryvu, čímž přispívá k snížení rizika deformace desky.

U vazeb období renesance je na přideští vylepován vnější list předsádky (podrobněji popsáno v kapitole Předsádky). Některé vazby mají na přideští vylepený samostatný list papíru a pak až předsádkový list. Zde chtěl knihař docílit jednodušší struktury přideští a zároveň chtěl zvýšit vnitřní protitah a zabránit případné deformaci desky. Přideští vazeb, které nemají předsádku, bývá vylepeno samostatným listem papíru. V broumovském knižním fondu byly nalezeny i dvě vazby, na jejichž přideští je vylepen pergamenový list.

7.2.

Přideští desky vylepeno pouze samostatným listem ručního papíru (sign. II.G.α.63).²¹⁴

²¹⁴ Tisk z roku 1531.

7.3.

Přidešti tvořeno samostatným listem ručního papíru zpevněné proužkem druhotně užitého pergamentu. Šito současně s blokem (sign. XXXI.A.6).²¹⁵

7.4.

Předsádka tvořena dvoulistem zpevněným pruhem pergamentu. Předsádka přišita při našívání bloku. První list přilepený na vnitřní stranu desky tvoří přidešti, druhý list je volný (sign. VII.G.β.10).²¹⁶

²¹⁵ Tisk z roku 1520.

²¹⁶ Tisk u roku 1583. Na vazbě datace 1595.

75.
 Předsádka tvořena dvoulistem
 obtočeným pruhem pergamentu.
 Po přišití k bloku byl první list
 zakrácen na křídélko a spolu
 s druhým listem přilepen
 na vnitřní stranu desky.
 Předsádka tak nemá volný
 předsádkový list. Samotná nit šití
 je zakrytá (sign. I.G.β.16).²¹⁷

76.
 Předsádkový dvoulist zpevněn
 pruhem pergamentu a obtočen
 kolem první (poslední) složky
 knižního bloku. Šití vedeno přes
 prostředek složky. Na vnitřní
 stranu desky jsou pak přilepeny
 oba listy předsádkového
 dvoulistu (sign. XVII.E.β.3).²¹⁸

²¹⁷ Tisk z roku 1538.

²¹⁸ Tisk z roku 1567.

7.7.

Předsádka tvořena dvoulistem přišitým k bloku. První list nalepen na vnitřní stranu desky (přidešť), druhý list zůstává volný. Šití viditelné (sign. IV.G.11).²¹⁹

7.8.

Předsádka tvořena dvoulistem přišitým k bloku. První list nalepen na vnitřní stranu desky (přidešť), druhý list zakrácen na křídélko. Šití viditelné (sign. XXXI.A.8).²²⁰

²¹⁹ Tisk z roku 1542. Na vazbě datace 1595.

²²⁰ Tisk z roku 1529.

7.9.
Předsádka tvořena dvěma
dvoulísty přišitými k bloku.
První list přilepen na vnitřní
stranu desky (přidešť), další
listy zůstávají volné. Šití viditelné
(sign. II.E.8).²²¹

7.10.
Předsádka tvořena dvěma
dvoulísty přišitými k bloku.
První list zakráčeno na křídélko
a spolu s druhým listem přilepen
na přidešť. Třetí a čtvrtý list je
volný. Šití viditelné (sign. I.B.5).²²²

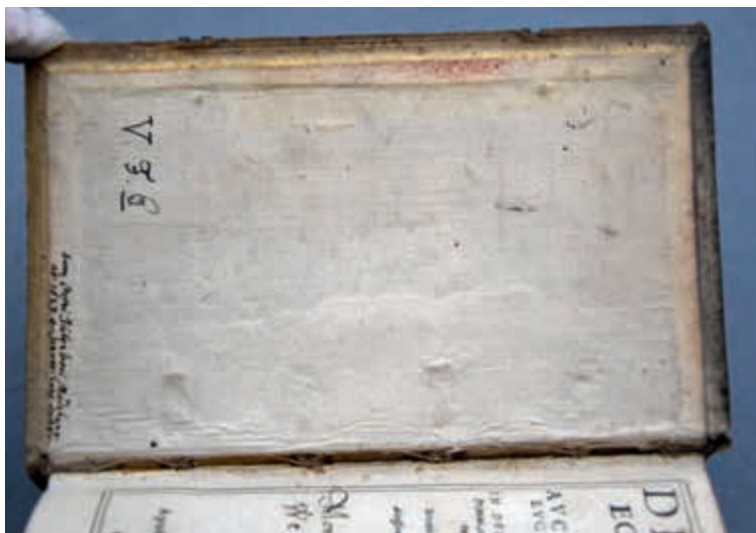

²²¹ Tisk z roku 1535.

²²² Tisk z roku 1541. Na vazbě datace 1552.

7.11.

Předsádka tvořena dvoulistem přišitým ke knižnímu bloku. První list zakrácen na křídélko a spolu s druhým listem přilepen na přidešti. Šití není viditelné (sign. IV.F.α.41).²²³ Na rozdíl od schématu uvedeného na obr. 7.5. zde již nedošlo k obtočení dvoulistu pruhem pergamentu.

7.12.

Předsádka tvořená dvěma dvoulisty přišitými k bloku. První dva listy zakráčeny na křídélko a spolu s třetím listem přilepené na přidešti. Čtvrtý list zůstává volný. Šití není viditelné (sign. XVII.E.β.8).²²⁴

²²³ Tisk z roku 1592. Na vazbě datace 1610.

²²⁴ Tisk z roku 1574.

713.
Předsádka tvořená listem s křídélkem obtočeným kolem první (poslední) složky. Šití vedeno přes střed složky. První list vylepen na předešlý (sign. VI.D.β.4).²²⁵

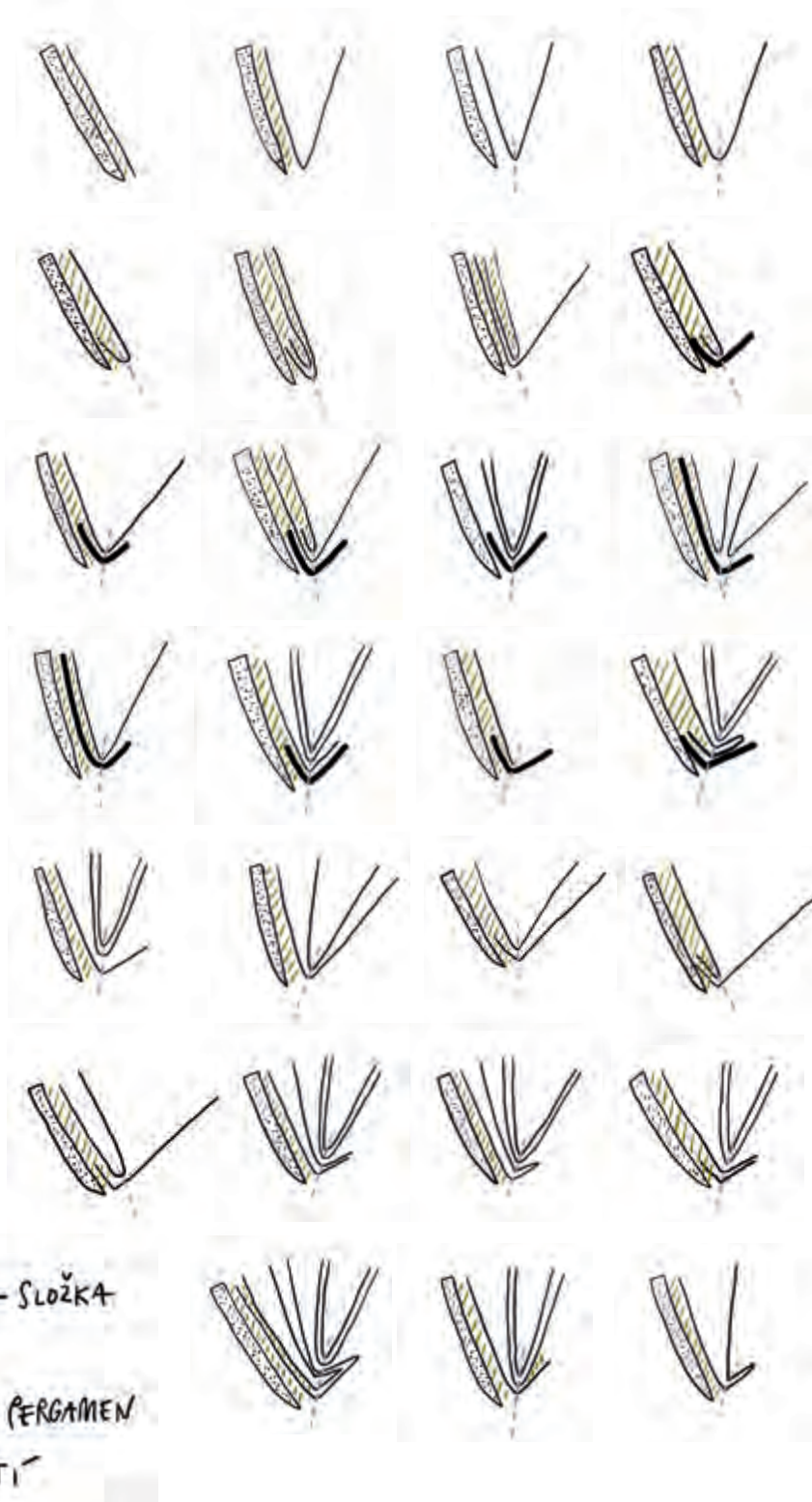
714.
Předsádka tvořená dvoulistem obtočeným kolem první a poslední složky. Šití probíhalo prostředkem složky. První list nalepen na předešlý, druhý zůstává volný (sign. XXV.E.α.30).²²⁶

225 Tisk z roku 1514.

226 Tisk z roku 1607.

7.15. Přehled všech typů předsádek vyskytujících se na vazbách 16. století v klášterní knihovně v Broumově.

7.2 Vazy

Vazy jsou důležitým prvkem ve spojení jednotlivých složek do funkčního kompaktního bloku, ve kterém se dá bez problémů listovat (obr. 7.16.). Vazem mohl být motouz nebo proužek usně, případně pergamenu, který přesahuje sílu knižního bloku. Konce vazů jak na přední, tak zadní straně bloku jsou využity k nasazení desek.

U vazeb 16. století jsou jako vazy používané motouzy, usňové nebo pergamenové proužky.²²⁷ Používání vazů z usňových proužků přetrvává z gotiky, vyskytují se tedy převážně na vazbách ze začátku 16. století. Naopak zase pergamenové proužky, typické pro barokní pergamenovou vazbu, nacházíme na vazbách z první třetiny 17. století. Nejběžnějším materiálem vazů v renesanci jsou konopné motouzy, ty se prosazují během 16. století a postupně plně nahrazují usňové proužky.

Během průzkumu byly odebrány vzorky z motouzových vazů dvou knih (V.A.2, XV.F.β.10) a byly podrobeny analýze (Ing. Alena Hurtová). Pomocí Herzbergovy vybarvovací zkoušky a zkoušky fluoroglucinem bylo zjištěno, že se jedná pravděpodobně o motouzy z konopných vláken.

Vazy mohly být jak jednoduché, tak dvojité.²²⁸ Nejčastěji se vyskytují dvojité motouzové vazy (obr. 7.17.–7.19.), v menší míře i jednoduché (obr. 7.20.). Motouzy jsou různě silné, většinou u menších formátů jsou slabší a u větších silnější.

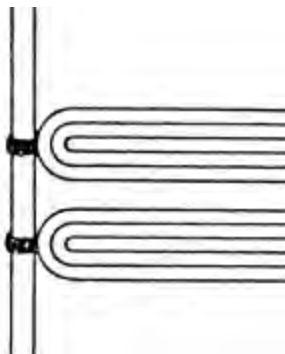
Co do volby síly materiálu a počtu vazů se Zeidler vyslovuje následovně: „*Weiter ist zu merken, dass wenn dicke Riemen, oder viel Riemen zu einem Buche genommen werden, sich das Buch nicht so wohl aufmachen lässt, und sich wenn es aufgeschlagen ist, der Rücken nicht so gut hervor gibt.*“²²⁹ K dosažení uživatelsky lepších vlastností bloku jak pro čtení, tak psaní doporučuje užití slabších vazů, či jejich menšího množství. Přičemž upozorňuje

²²⁷ Rovněž Zeidler se v případě samotného materiálu vazů zmiňuje o telecím pergamenu, vepřovici a motouzu (Zeidler 1708, s. 63.).

²²⁸ V Zeidlerově knihvazačské filosofii se v kapitole k šití dočteme, že pro velké foliové formáty a všechny vazby vázané do vepřovic dochází k našívání na dvojité usňové vazy „doppelte Riemen“, které se musí obtáčet. Zeidler si posteskl, že jde o zdouhovou práci, kterou nechce nikdo platit, a že nevidí důvod, proč by se dvojité vazy měly nadále používat. A že se knihy dělají tak, jako by měly vydržet věčně, co vidí jako zbytečné, když ani vlastní dům nestavíme tak, aby vydržel navěky (Zeidler 1708, s. 73.).

²²⁹ Zeidler 1708, s. 65.

7.16.
Jednoduché schéma znázorňující
přišívání – fixování jednotlivých
složek k vazů.²³¹

7.17.
Vlevo příklad dvojitých vazů
z tříslem činěné usně (sign.
XII.D.β.38),²³² vpravo dvojitě
vazy zhotovené z jirchy (sign.
XXX.C.17).²³³

na fakt, že neexistují žádná konkrétní pravidla pro udání počtu vazů pro ten který formát.²³⁰

V případě usňových vazů šlo téměř vždy o vazy dvojitě. Nalezli jsme vazy z bílé jirchy a z třísločiněné usně (obr. 7.17.). Dvojitě usňové vazy mohou mít více podob. Můžeme se setkat se dvěma samostatnými proužky (jako u motouzových dvojitých vazů), anebo s jedním širším vazem, který je uprostřed rozříznut v délce odpovídající šířce hřbetu. U některých vazeb z první poloviny 16. století jsou usňové vazy tordované (jedná se o stočené usňové proužky z jirchy, obr. 7.18.).

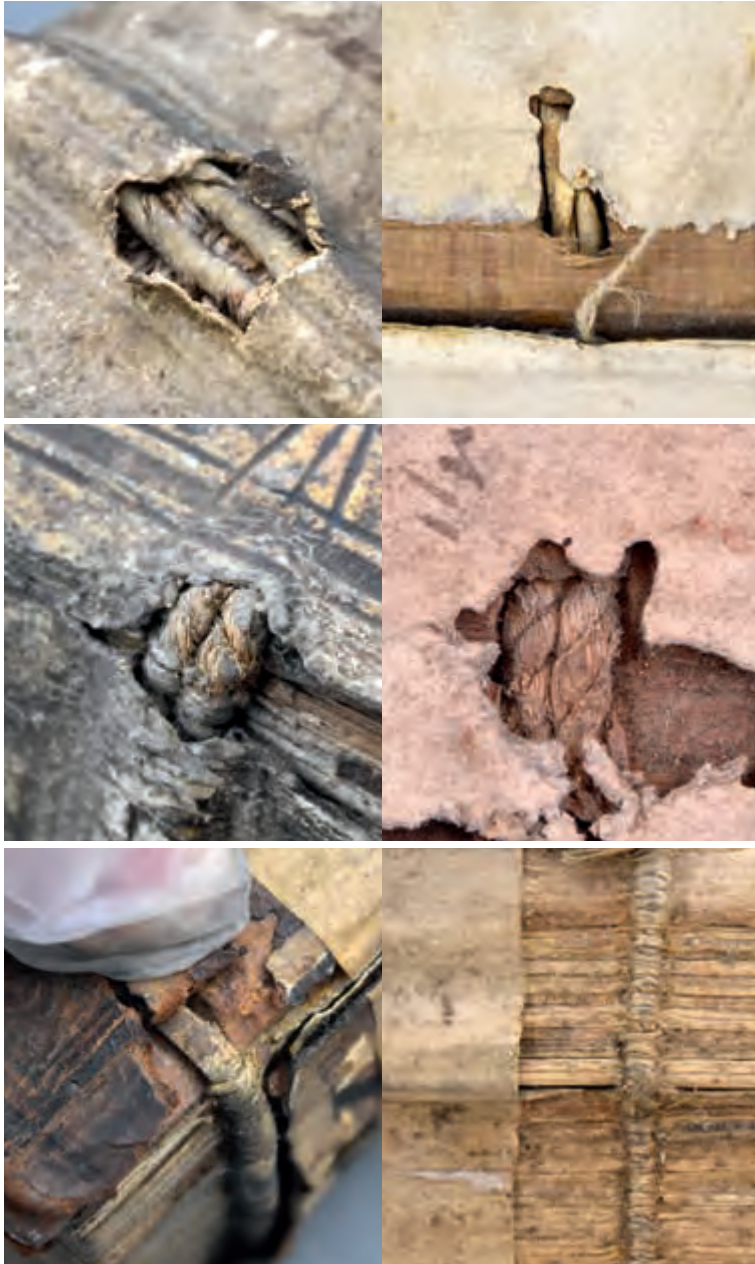
Jednoduchý vaz je jeden motouz nebo jeden proužek usně či pergamenu. Mohutnost vazů byla volena dle síly a formátu knihy. Na blok byl pomocí křídly označen plánovaný ořez a do míry odvozené tímto způsobem byly rozmístěné vazy.

²³⁰ Obvykle se pro folio vezme 4–5 vazů, pro kvart 3–4 vazy a pro osmerku a dvanáctkerku 2–3 vazy (Zeidler 1708, s. 65.).

²³¹ Wächter 1983, s. 151.

²³² Tisk z roku 1504.

²³³ Tisk z roku 1527.

718.
Příklad dvojitých tordovaných
usňových vazů (sign. VII.A.α.10,²³⁴
III.G.1).²³⁵

719.
Dvojité motouzové vazy
(sign. IV.B.4,²³⁶ XXV.A.3).²³⁷

720.
Vlevo jednoduchý vaz zhotoven
z jirchy (sign. VII.F.β.1),²³⁸ vpravo
jednoduchý vaz z konopného
motouzu (sign. XXIV.F.37).²³⁹

²³⁴ Tisk z roku 1510.

²³⁵ Tisk z roku 1507.

²³⁶ Tisk z roku 1566.

²³⁷ Tisk z roku 1609.

²³⁸ Tisk z roku 1501.

²³⁹ Na vazbě datace 1622.

7.2.1 Falešný vaz

Výskyt falešných vazů byl podchycen již u gotických vazeb.²⁴⁰ Velice zajímavým zjištěním však bylo, že se na vazbách období renesance objevují již mnohem frekventovaněji.

Jde o vaz (motouz, useň), který je ve většině případů zakrácen na šířku hřbetu bloku a na desky nedosahuje. Setkáme se ale i s falešnými vazy, které hřbet přesahují, a jejich konce jsou upevněny k deskám (obr. 7.21, 7.22.). Pro samotné šití není tento vaz využit. K jeho aplikaci (přilepení na hřbet bloku) došlo až před aplikací pokryvu. Při pozorném pohledu na hřbet vazby je možné falešné vazy odhalit. Deformace pokryvu na vazy s obšitím je výraznější než na vazy, který byl na hřbet bloku pouze přilepen.

Pokud byly při šití použité dvojité vazy a knihař zamýšlel opatřit vazbu i vazy falešnými, použil pro tento účel vaz jednoduchý. Na hřbetě se pak pravidelně střídají (dvojitý – jednoduchý – dvojitý, obr. 7.23.). Takto šité knihy jsou datovány do první poloviny 16. století. Důvodů pro aplikaci falešných vazů může být více, hlavním je patrně výtvarný záměr knihaře. Hřbet, na kterém je více vazů, působí honosněji, avšak obšívání každého vazy je časově náročné. Jako řešení se jeví právě falešné vazy, které nejsou obšity, ale na hřbetě splní svou estetickou funkci.

7.21.

Falešný vaz z konopného motouzu umístěný doprostřed výšky hřbetu bloku. Vaz přesahoval šířku hřbetu a jeho konce byly nasazeny na desky stejně jako vazy použité při našívání bloku (sign. XVIII.C.β.2).²⁴¹

²⁴⁰ Slovik, Kopáčik 2015, s. 35.

²⁴¹ Tisk z roku 1576.

7.22.
Příklad falešného vazů z konopného motouzu s přesahem na desky, přilepen na místo zapošívacích stehů (sign. XV.E.β.10).

7.23.
Ukázka některých knih, u kterých došlo k našití bloku na dvojité vazy. Mezi ně umístil knihař falešný vaz jednoduchý (sign. XXXI.A.19,²⁴² III.E.β.15,²⁴³ XXXI.G.5).²⁴⁴

²⁴² Tisk z roku 1541.

²⁴³ Tisk z roku 1566.

²⁴⁴ Tisk z roku 1580.

7.2.2 Kapitálkový vaz

Kapitálkový vaz je konstrukční pozůstatek z vazeb gotických. V klášterní knihovně jsme podchytili pět bloků s kapitálkovým vazem. Jedná se o vazby z první třetiny 16. století. Vazy jsou ve čtyřech případech z jirchy, v jednom jde o vaz motouzový.

U kapitálků se obecně rozlišuje takzvané primární a sekundární šití. Primární šití má strukturální funkci, přichycuje totiž jádro ke knižnímu bloku a tím se stává jeho součástí. Sekundární šití plní funkci estetickou. Na základní (primární) šití je aplikováno sekundární šití – obšití barevnými nitěmi (obr. 7.24.).²⁴⁵

Kapitálkový vaz je obšíváný spolu s ostatními vazy, nebo může být vyšit samostatně po vyšití bloku. Nachází se tedy na hřbetu až u hlavy a paty, které mírně přesahuje, nebo je s nimi v jedné rovině. Někdy slouží i jako zapošívací vaz, ale protože bývá ozdobený barevnými nitěmi a plní tak funkci kapitálku, nazýváme ho tedy kapitálkovým vazem.

7.24.
Kniha s kapitálkovým vazem
s primárním šitím dodatečně
obšitým barevnými nitěmi
(sign. XXX.C.17).²⁴⁶

²⁴⁵ Cermanová, Slovík 2015, s. 37.

²⁴⁶ Tisk z roku 1527.

7.2.3 Zapošivací vaz

Zapošivací vaz je vaz z motouzu nebo usně/pergamenu, který je při našívání bloku obšíván současně s ostatními vazy. Slouží k zapošíť, tedy k ukončení a započetí šití jednotlivých složek. Nachází se v úrovni nebo mírně pod úrovní ořízky u hlavy a paty bloku. Zůstává pouze primárně obšít, a tak o něm nemluvíme jako o kapitálovém vazu.

Zapošivací vaz je konstrukčním prvkem gotických vazeb, který přetrvává do první třetiny až poloviny 16. století. Zapošít a ukončení je v pozdějších obdobích řešeno pouze zapošivacím stehem (viz Organismus šití). V klášterní knihovně se vazeb se zapošivacím vazem nachází jedenáct a všechny pochází z první poloviny 16. století (většinou z 30. let).

7.25.
Příklad zapošivacího vazů
u svazku se signaturou
II.G.α.54.²⁴⁷ Zde je dobře patrné
zakončení šití složky obtočením
kolem vazů.

²⁴⁷ Tisk z roku 1535.

7.26.

Knižní blok vyšit na dva pravé dvojité a dva jednoduché zapošívací vazy. Pro přípravu vazů byl zvolen konopný motouz (sign. V.F.β.15).²⁴⁸

7.27.

Detail hlavy knihy s odhaleným zapošívacím vazem. Od vazů směrem k vrchní ořízce je hřbet složek neporušen. Zakončení šití jedné složky, stejně tak jako začátek šití složky následující byly u zapošívacího vazů (sign. VII.F.β.1).²⁴⁹

248 Tisk z roku 1525.

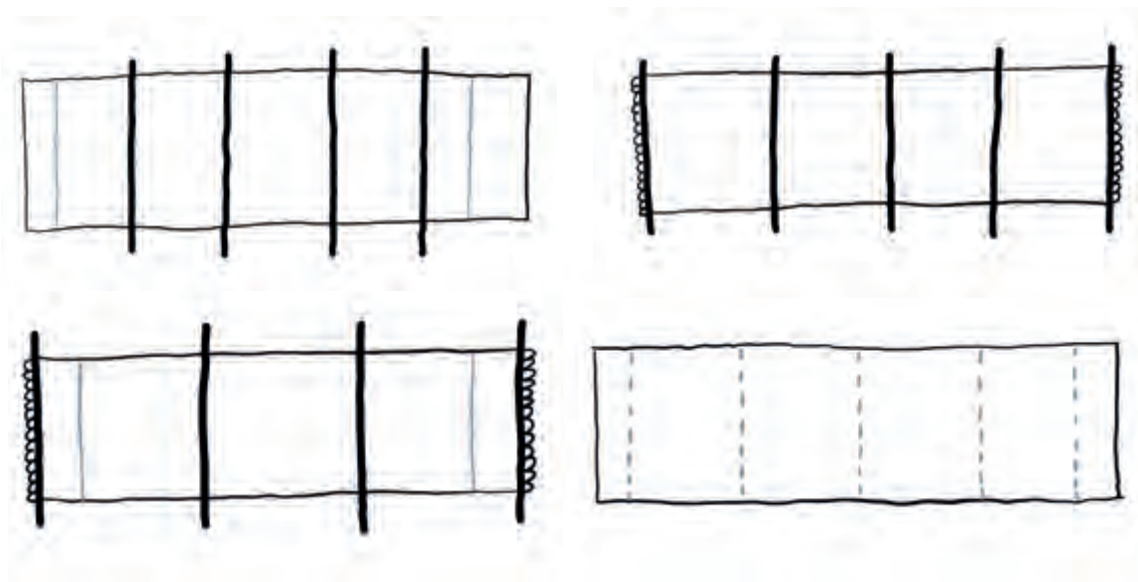
249 Tisk z roku 1501.

7.3 Rozmístění vazů

V největším počtu se v broumovské knihovně vyskytují knihy se třemi a čtyřmi vazy. V menší míře jsou zde pak vazby s pěti vazy, které jsou uloženy ve spodních policích, jedná se tedy o knihy větších formátů. Ojedinele se setkáváme s vazbami se dvěma nebo se šesti vazy. Co se týče rozmístění vazů, hřbet je rozdělen na požadovaný počet polí, přičemž krajní vazy jsou od 20 do 80 milimetrů (proporčně vzhledem k formátu knihy) daleko od hlavy či paty bloku.

Při rozmísťování vazů knihař počítal i se zapošivacími stehy, zapošivacími vazy či kapitálovými vazy. Velikost mezivazních polí se tudíž odvíjí od formátu knižního bloku, respektive od počtu vazů. Nebyl vypořádán žádný přesný rozměrovací systém.²⁵⁰ Lze se tedy domnívat, že vazy byly na hřbetech rozmístěny rovnoměrně, tak aby mezivazní pole byla zhruba stejně velká a proporčně odpovídala formátu knihy a počtu vazů.

7.28.
Zákresy schémat rozmístění vazů. Nejsilnější linka zobrazuje vazy, nejslabší zapošivací steh a přerušovaný řetízkový steh (např. sign. VII.F.β.3).

²⁵⁰ Rovněž ani u knižní vazby 17. a 18. století se nedají vysledovat určené poměry, kterými by se řídilo rozmístění vazů (Bártová 2014, s. 134).

7.4 Organismus šití

Šití je nejdůležitější konstrukční prvek knižní vazby, spojuje jednotlivé složky knižního bloku do kompaktního celku. Znamé jsou různé způsoby šití. Nejčastěji jsou složky šité Iněnou nebo konopnou nití (viz níže v textu) a šité jsou na pravé vazy (které jsou obšíváné). Konce vazů jsou pak použity k nasazení desek vazby.

Objevují se i vazby bez vazů, jedná se o bloky šité na takzvaný řetízkový steh. V broumovské knihovně je to například kniha se signaturou VII.F.β.3 (tisk z r. 1521). Jedná se o měkkou pergamenovou vazbu s vyztuženým hřbetem, kdy jsou pokrýv a hřbetník (hřbetní výztuha) šité zároveň s blokem. Pergamenový pokrýv a hřbetník z usně jsou prošity spolu se složkami. Tento model vazby se řadí spíše do pozdně gotického období.

U některých vazeb byly složky v místě šití nařízány (obr. 7.29.). Nařezávání složek v místě vedení šití u vazů a zapošívacích stehů vychází z technologie gotických vazeb. Zde byly složky na hřbetu knihařem nařezány nožem, kdy řez vedl až do vnitra složky. Důvodem bylo ulehčení a zpřesnění práce při našívání silných složek jak pergamenových, tak později papírových. U knih z období gotiky se setkáváme s papírovými složkami o pěti až osmi dvoulistech ve složce.²⁵¹

7.29.

Naříznutí hřbetů složek v bodě umístění vazů a zapošívacích stehů (sign. XVIII.D.β.16).

²⁵¹ Slovák, Kopáčik 2015, s. 22.

V renesanci nařezávání složek z technologie knihařského řemesla vymizelo.

S úpravami hřbetů složek v souvislosti se šitím se pak setkáváme až v baroku. Zde se pro dosažení rovného hřbetu začaly vazy zapouštět. Knihař na místě vazy zhotovil pomocí nože nebo pily s jemným zubem lůžko pro vaz. Ten se po aplikaci pokryvu na hřbetu nijak neprojevoval.²⁵²

Existovaly dva způsoby našívání, francouzský a německý. Francouzi našívali blok od první do poslední složky, u německého způsobu započal knihvazač šití od poslední složky.²⁵³

Samotné našívání bloku prováděl knihvazač na knihařském stávků (obr. 7.32.), který umožňoval pevné umístění a napnutí vazů po celou dobu procesu šití. Nit k šití byla z důvodu celkového zpevnění, držení tvaru a snadnějšího navazování (v případě potřeby nastavení) ošetřovaná protažením včelím voskem.²⁵⁴

Po přišití první složky přiložil knihvazač složku následující a přichytil ji šitím k vazům. Knihvazač dbal na to, aby při šití zprava doleva obšíval vaz vždy zleva, a naopak při směru šití zleva doprava započal obšívání vazů zprava.²⁵⁵ To vše proto, aby mohl v průběhu nit bez problému dotahovat a zpevňovat tak samotné šití. Po obšívání všech vazů přistoupil knihvazač k zapošití, vytvořil zapošivací steh.

Jde o místo na hřbetu bloku (jednotlivých složek), na kterém knihař současně končí a začíná šití složky. Knihař zde nepoužívá žádné jádro/vaz, kolem kterého by se šití vedlo (jak tomu bylo např. u zapošivacího vazů), vzniká pouze steh, a proto mluvíme o zapošivacím stehu.

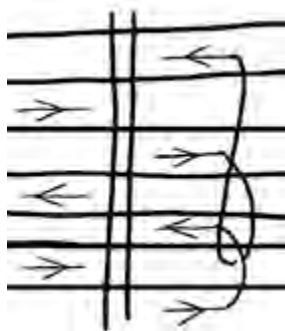
Přibral další složku v pořadí, nalistoval její střed, zarovnal dle složky předchozí a vpíchl jehlu s nití do středu složky v místě zapošivacího stehu (u hlavy/paty), pak obtočil postupně všechny vazy, až došel k místu zapošivacího stehu u hlavy/paty. Zde ho po vypíchnutí zkontroloval, dotažením nitě zpevnil šití, pak provlékl nit

²⁵² Více k tématu zapuštěných vazů u barokních vazeb viz Bártová 2014, s. 59, 134, 156, 188.

²⁵³ Zeidler 1708, s. 65.

²⁵⁴ Ibidem, s. 67.

²⁵⁵ „...und nimmt dabei in acht, dass man alleine wechselweise einen Bogen von der Linken zur Rechten, und den andern rückwärts von der Rechten zur Linken heftet...“ (Zeidler 1708, s. 70).

7.30.
Zákres vedení šití od posledního vazy k zapošivacímu stehu. Šípky znázorňují směr šití – vedení nitě.

7.31.
Detail hřbetu bloku s jednoduchým pravým motouzovým vazem a zapošivacím stehem (sign. VIII.B.β.3).

pod zapošitím předchozí složky²⁵⁶ a hned přibral další složku v pořadí (obr. 7.30.).

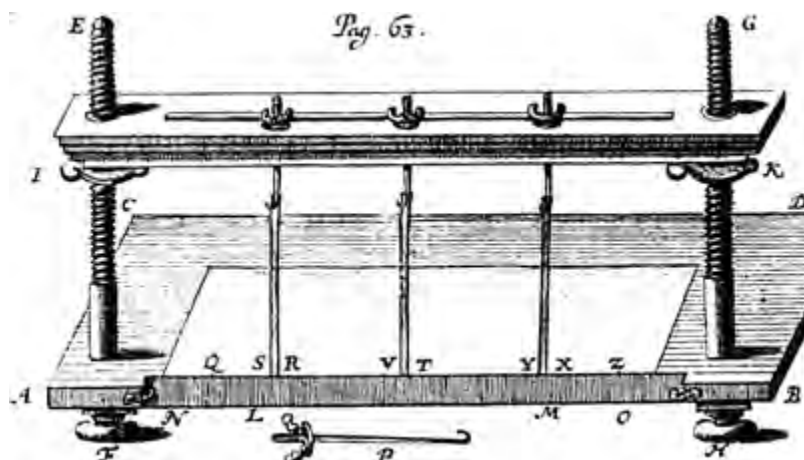
Zapošivací steh se nachází několik milimetrů až centimetrů od hlavy či paty bloku. Při určování místa zapošivacího stehu musel knihvazač již vědět rozsah budoucího ořezu bloku. Steh musel umístit do takové vzdálenosti, aby ořezem nedošlo k jeho poškození.

Bücking (1785) se v rámci procesu našívání bloku zmiňuje i o možnosti přilepení první složky k složce druhé a poslední složky k složce předposlední.²⁵⁷

²⁵⁶ „...wo der Zwirn an dem vorigen Bogen angeschlungen wird...“ (Zeidler 1708, s. 66.) „... zwischen die Bogen, und zieht sie am Kopfe des Bogens, – so wie demnächst auch unten am Schwanze – wieder heraus, und macht dadurch eine Art einer halben Schlinge, die diesen Bogen mit dem vorhergehenden verknüpft.“ (Bücking 1785, s. 42.).

²⁵⁷ „Ist man nun mit dem heften bis auf den letzten bogen gekommen (welches aber im Buche selbst der erste oder der Titelbogen ist), so macht man mit demselben in aller Absicht, auch mit dem Bestreichen desselben mit Kleister, ebenso als man mit dem zuerst angehefteten gemacht hat, und befestigt das Vorsatzpapier an dem ganzen Buche ganz zuletzt,... damit aber der Kleister an dem letzten Bogen Zeit habe zu trocken (denn der erste ist während der Arbeit schon trocken geworden...)“ (Bücking 1785, s. 43–44.).

7.32.
Knihařský stávek
(Heftladen).²⁵⁸

Jak jsme již výše uvedli, k šití se používaly měkké lněné nebo koprné nitě. Niti působí jako velmi silné (tlusté), ale díky ruční výrobě jsou o mnoho měkčí než dnešní strojově vyráběné nitě. Uprostřed složek je tedy často vidět stlačená široká nit (obr. 7.33.). Při průzkumu bylo vyzorováno, že jsou nitě splétané většinou ze dvou nebo tří pramenů vláken. Jak při tordování samostatných pramenů, tak i při vytváření silnějších nití je dodržen stejný směr stáčení (obr. 7.34.).

V případě, že v průběhu šití nebyla nit dostatečně dlouhá, docházelo k navazování nové nitě výhradně v prostoru uprostřed složky (obr. 7.33.). Nastavování nitě uvnitř bloku má několik výhod. Uzlík uprostřed složky je chráněn a nehrozí mechanické poškození na rozdíl od uzlíku na hřbetu. Nastavování nitě uvnitř bloku je snadnější, není nutné uzlík trefit na konkrétní místo (knihař může využít široký prostor mezi dvěma vazy). Při vázání uzlíku na hřbetu bylo nutné umístit uzlík přesně na požadované místo, což by bylo mnohem náročnější. Dalším důvodem je práce s ušitým blokem. Zde máme na mysli klížení a zaoblení hřbetu, kdy přítomnost uzlíku na hřbetě by znamenala riziko jeho poškození při těchto operacích.

258 Vyobrazení převzaté z knihy Zeidler 1708, s. 62–63.

7.33.
Detail konce nitě šití, jenž zůstal vprostřed složky po navázání nové nitě. Zde je dobře patrná i poddajnost na první pohled poměrně silné nitě. (sign. XVII.E.β.4).²⁵⁹

7.34.
Detail nitě šití pořízený mikroskopem (sign. XVI.B.11).²⁶⁰

7.35.
Detail vazy po obšití nití tzv. přímým šitím. Nit je vedena středem každé složky a obtáčená kolem každého vazy. Nítě jsou tak na vazy natěsno vedle sebe (sign. XVII.E.β.27).²⁶¹

V rámci výzkumu byl odebrán vzorek nitě z vazby se signaturou VII.B.β.13. Vzorek byl podroben analýze (Herzbergova vybarvovací zkouška a zkouška fluoroglucinem). Analýzu provedla Ing. Alena Hurtová z Katedry chemické technologie Fakulty restaurování. Zjištěno bylo, že se jedná pravděpodobně o konopná vlákna. Při průzkumu bylo pozorováno více způsobů šití. Nejvíce vazeb bylo svázáno přímým šitím, což znamená, že je šitá každá složka a obšitý každý vaz (obr. 7.35.). Jedná se o vazby z celého období renesance.

Méně časté bylo shledáno šití ob-složku²⁶² (obr. 7.37.), se kterým se setkáváme u knih z konce 16. století a ze začátku 17. století. Šití ob-složku je typické pro barokní vazby a vyskytuje se převážně u bloků naskládaných ze složek o dvou dvoúlístech. Při tomto způsobu šití jsou zpravidla první a poslední tři složky šité přímým šitím (ob-

²⁵⁹ Tisk z roku 1592.

²⁶⁰ Tisk z roku 1616.

²⁶¹ Tisk z roku 1588.

²⁶² Zeidler se o něm ve své knize (r. 1708) zmiňuje jako o „falešném šití“. Jako důvod uvádí šetření materiálem a zejména časem. Dále uvádí, že tento způsob šití je volen zejména u školních knih, nebo u knih, které jsou „zle“ zaplacené. Francouze, Italy a Židy popisuje jako ty, kteří šijí všechny knihy „falešným šitím“ bez rozdílů (Zeidler 1708, s. 71.). Bücking uvádí, že doba šití knihy foliového formátu může trvat i celý den (Bücking 1785, s. 44.). Pokud má být práce provedena pečlivě, což vzhledem k důležitosti šití pro funkčnost knihy je víc než nutné, jde skutečně o činnost, která jak od formátu a síly knihy, tak od zkušenosti knihvazače trvá několik hodin.

táčí se každý vaz). Děje se tak za účelem zpevnění šití na krajích bloku, protože další práce s blokem (klížení, ořezávání, zaoblení...) je mechanicky náročná. Nejvíc namáhané jsou právě okrajové složky, a přímé šití je proto pro ně vhodnější (je pevnější). Dále však dochází k šití dvou složek současně. Nit vchází v místě zapošivacího stehu do složky, u vazů vychází ven, obtáčí je, ale již se nevrací do složky zpět, ale vpichuje se do složky následující. Tady vnitřkem pokračuje k následujícímu vazů, vychází ven, obtáčí je, ale vchází do složky předešlé. Od toho je i odvozen název šití ob-složku. Způsob střídání nitě ve spodní a vrchní složce závisí na počtu vazů. Při pohledu na vazy se dá šití ob-složku poznat velice snadno díky velice řídkému obtáčení nitě kolem vazů (obr. 7.36.).

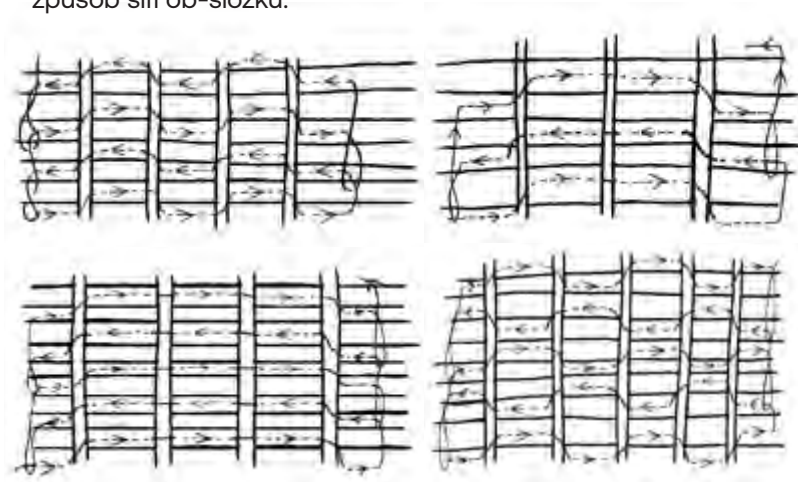
7.36.
Detailní pohled na vaz bloku,
který byl našíván systémem tzv.
šití ob-složku (sign. I.F.4).²⁶³

Jak je již výše uvedeno, bloky šité ob-složku jsou většinou naskládány ze složek s malým počtem dvoulistů. U těchto knih byl tento způsob šití zvolen proto, aby při šití nedocházelo k přílišnému nabytí síly bloku v hřbetu (takzvané našítí). Přestože je nit měkká a lze ji poměrně snadno stlačit, má svůj objem. Pokud by tedy procházela celou složkou kolem každého vazů, výrazně by se její tloušťka projevila na síle hřbetu. Výškový rozdíl mezi podélnou ořízkou a hřbetem by byl veliký. Se silně našitými bloky se pak i špatně pracuje (klížení, ořezání, zaoblení), a právě proto, aby se našití pře-

263 Tisk z roku 1516.

dešlo, byl u bloků se složkami s malým počtem dvoulistů zvolen způsob šití ob-složku.

7.37.
Zákresy zjištěných schémat
způsobů šití ob-složku. Šipka
vždy znázorňuje směr vedení šití.

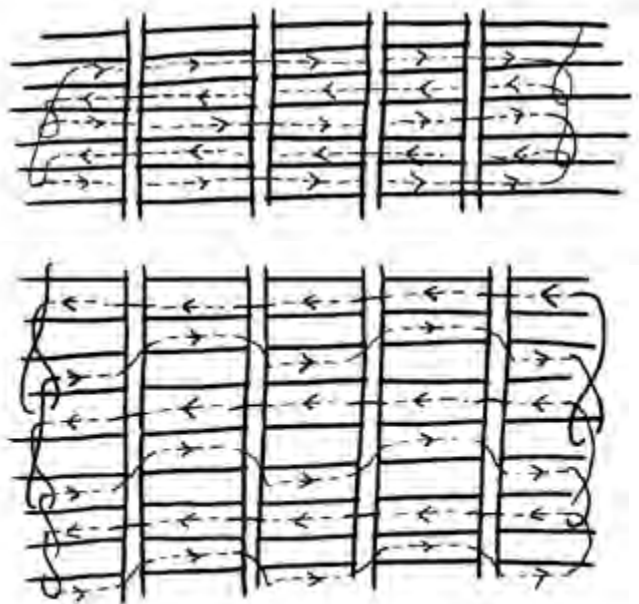
V knihovně se nacházejí i vazby s pakovaným šitím (obr. 7.38). To znamená, že je šitá každá složka a vaz je nití obtočen vícekrát než jednou (obr. 7. 39). Pakované šití je typické pro gotické knižní vazby, a to kvůli síle složek. Složky v gotických knihách mají často až sedm dvoulistů, jsou tudíž o mnoho silnější než samotná nit, která obtáčí vaz. Pakováním se zajistí zaplnění prázdného prostoru na vaz, který by se při otevření bloku lámal. Opakovaně obtočený vaz, tedy obšitý kontinuálně v celé šířce hřbetu, se při otevřeném bloku vytvaruje do souvislého oblouku (bez lomů). Pakované šití lze pozorovat na hřbetu knihy, kde je vidět, jak je nit kolem vazy obtočená v šíři jedné složky vícrát než jednou. Jedná se o několik vazeb z průběhu celého 16. století.

7.38.
Vlevo pakované šití (sign.
XV.E.β.10),²⁶⁴ vpravo detailní
pohled na vedení nitě kolem vazů
z vnitřní strany mezi složkami
– mezi nitěmi vcházejícími
do středu složek vidíme více než
jedno obtočení vazů (XXXI.A.10).

264 Tisk z roku 1553.

Kromě výše zmíněných způsobů šití bylo pozorováno i šití takzvaně ob-vaz. Tato technika byla zvolena nejspíše z časových důvodů. Je zde obšitý každý druhý vaz ve složce, což značně urychlí šití celého bloku. Šitá je každá složka, ale obšívání vazů se střídá. První vaz je nití obtočen, druhý je vynechán a obtočen je zase až vaz třetí. Šití ob-vaz bylo vysledováno pouze u necelých deseti vazeb, všechny jsou datovány do druhé poloviny 16. století.

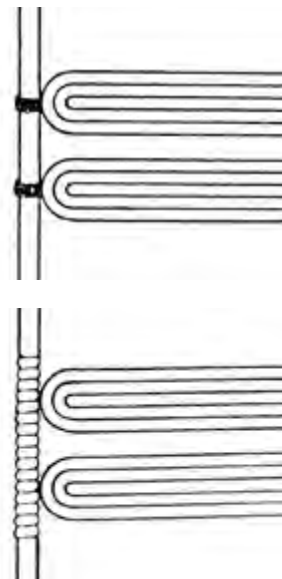

7.40. Zákres vedení nitě při šití systémem ob-vaz. Vrchní varianta ukazuje příklad užití při přímém šití. Spodní varianta zachycuje střídání přímého šití se šitím ob-složku.

Několik málo vazeb bylo šito střídavě přímým šitím a šitím ob-složku. Dvě složky byly šity naráz a pak jedna složka byla šitá celá (obr. 7.40.). Jde o vazby z přelomu 16. a 17. století.

U vazeb z první třetiny 16. století se setkáváme s dvakrát prošitou první a poslední složkou a předsádkou. Snahou bylo nejspíše zpevnění šití bloku na jeho začátku a konci. Dalším zpevňujícím prvkem u vazeb z přelomu gotiky a renesance jsou pergamenové proužky. Bývají uprostřed složky (častější varianta), nebo ji obtáčí (obr. 7.41.).

7.39. Schéma vedení šití středem složky bez pakování a s pakováním – obtočením vazů v meziprostoru, mezi složkami.²⁶⁵

7.41.

Ukázka pergamenových proužků zpevňujících střed složky, na levé fotografii zpevnění zevnitř a vpravo z vnější strany složky (sign. XV.C.10).²⁶⁶

V rámci výzkumu byla také sledovaná technika šití, tedy systém, jakým knihař obšívá jednotlivé vazy včetně způsobu vedení nitě ze složek ven a dovnitř. Zjištěné způsoby jsou zachyceny na obr. 7.42. a 7.43.

7.42.

Vlevo: nit obšívá dvojitý vaz, jako by byl jednoduchý. Uprostřed: nit obšívá vaz, jako by byl jednoduchý, a zároveň prochází středem složky na dvou různých místech. Vpravo: klasický způsob obšívání dvojitého vazy.

7.43.

Vlevo: nit obšívá nejprve vzdálenější část dvojitého vazy. Uprostřed: klasický způsob obšívání jednoduchého vazy. Vpravo: nit vychází ze složky, obtáčí vaz a v jiném místě vchází zpět do složky.

7.5 Mezivazní přelepy

Mezivazní přelepy jsou pásky pergamenu, plátna²⁶⁷ nebo papíru lepené do mezivazních prostor.²⁶⁸ Slouží ke zpevnění a zafixování tvaru hřbetu.²⁶⁹

Knihář je aplikoval na zaklížený a zaoblený hřbet knižního bloku. Tvar a velikost přelepů se liší, většinou jde ale o proužek o něco málo užší než mezivazní prostor. Vyskytují se ale i vazby s úzkými mezivazními přelepy (proužek o síle několik milimetrů). V klášterní knihovně se nacházejí převážně vazby s pergamenovými přelepy. Přelepy jsou často vyrobeny z druhotně použitého pergamenu (proužky z rukopisů, obr. 7.44.). V menší míře se vyskytují i plátěné (obr. 7.45.). Setkáváme se s nimi již u vazeb z počátku 16. století. V rozšířenější míře se však uplatňují zejména v závěru 16. a začátku 17. století. Mezi broumovskými exempláři jsme zachytili i vazby bez mezivazních přelepů.

7.44.
Příklad druhotného užití
pergamenového rukopisu
pro výztuhu hřbetu
(sign. XVI.B.11).²⁷⁰

²⁶⁷ Zeidler 1708, s. 78., Bücking 1785, s. 49.

²⁶⁸ Zeidler se zmiňuje o ledabylé „péči“ francouzských knihvazačů o mezivazní přelepy: „Die Franzosen pflegen gar nichts an den Rücken anzuleimen, etliche leimen nur Papierstreifen an, machen alles liederlich überhin, meinen sie kämen eben so weit.“ (Zeidler 1708, s. 79.).

²⁶⁹ „...dass sie nicht zu weit ans Ende kommen, sondern zwischen denselben und dem Schnitt, zum wenigsten eines Fingers breit Raum gelassen werde.“ (Zeidler 1708, s. 79.).

²⁷⁰ Tisk z roku 1616.

7.45.
Detail přideští s patrnou
strukturou textilních přelepů
(sign. VII.G.β.2).²⁷¹

Proužky pergamenu nebo plátna jsou lepeny na hřbet a jejich přesah je pak vylepen na vnitřní stranu desky (obr. 7.46.). Pokud je přesah mezivazního přelepu nalepen na vnější stranu desky (obr. 7.47.), jedná se s největší pravděpodobností o knihu svázanou na začátku 16. století. Vazby, u kterých jsou přelepů umístěny střídavě na vnější a vnitřní stranu desky (obr. 7.56.), se taktéž nachází v této knihovně, je jich však pouze několik. U dvou vazeb byly zaznamenány i papírové mezivazní přelepů.²⁷¹

Počet přelepů závisí na počtu mezivazních polí. Zpravidla jsou přelepů aplikovány pouze do vnitřních mezivazních polí a vnější dvě (se zapošivacím stehem) zůstávají volná. Vyskytuje se zde ale i několik vazeb, které mají mezivazní přelepů i na vnějších polích, a zároveň přelep slouží jako jádro pro kapitálek (obr. 7.73.). Jedná se o vazby z průběhu celého 16. století.

²⁷¹ Tisk z roku 1509.

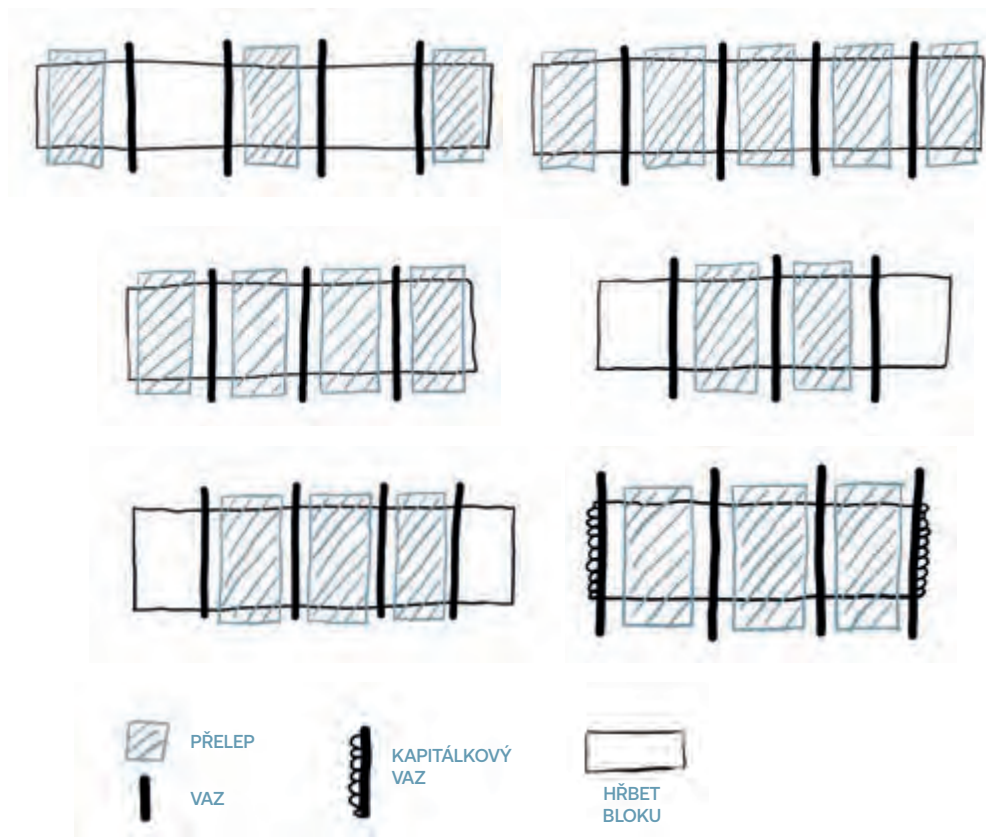
7.46.
Konce pergamenových pruhů
z mezivazí lepené na vnitřní
stranu desky (sign. XXII.G.β.39).

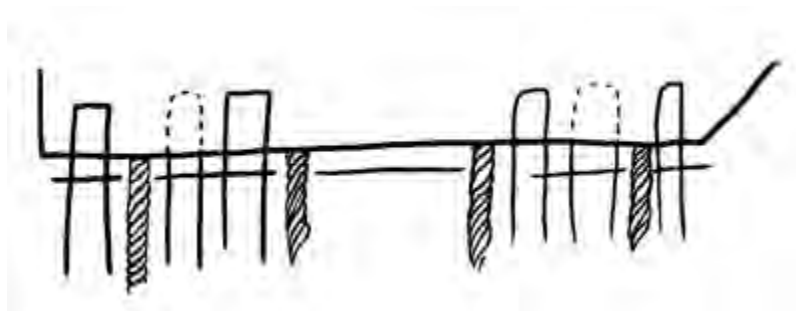
7.47.
Konce přelepů svedeny na vnější
stranu desky (sign. VII.G.β.3).²⁷²

²⁷² Tisk z roku 1508.

7.48.
Zákres zaznamenaných
možností rozmístění
mezivazních přelepů.

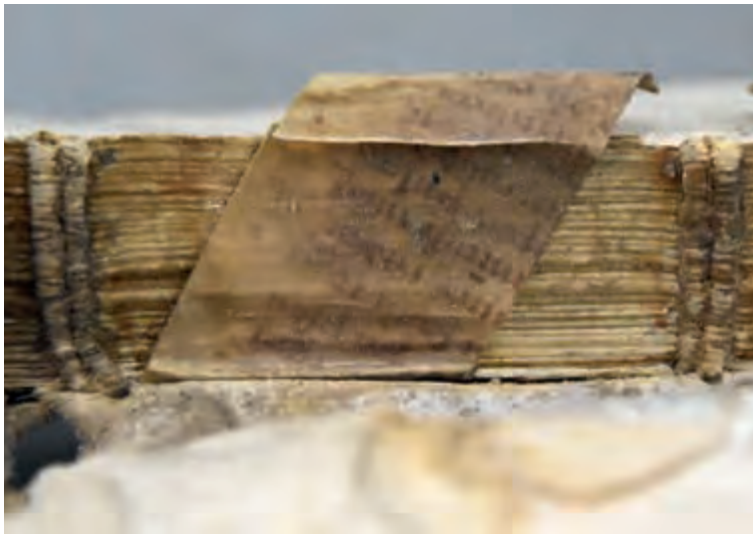
7.49.
Příklad střídavého lepení přelepů
(na vnější a vnitřní stranu desky).

Pergamenové přelepů často vyplňují téměř celé mezivazní pole, u některých vazeb jsou ale použity pouze tenoučké proužky o šířce zhruba jednoho a půl centimetru (obr. 7.50.). Objevují se i vazby, kde jsou přelepů položeny šikmo (obr. 7.51.). Pruh, který je užší než mezivazní pole, nalepil knihař nakoso z důvodu co největšího vykrytí, a tudíž i zpevnění hřbetu bloku.

750.
Příklad použití velice úzkých
pruhů pergamentu pro mezivazní
výlepy (sign. VII.G.β.7).

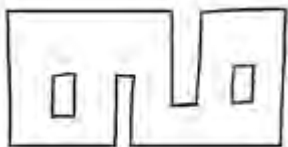

751.
Ukázka nakoso umístěného
pergamenového výlepu
(sign. XXX.F.9),

7.52.
Zákres pergamenového přeplepu
ze sign. VII.A.α.6.²⁷³

7.53.
Schéma pergamenového
přeplepu ze sign. I.E.13.²⁷⁴

7.54.
Přeplepy v jednom kuse
(sign. I.B.4,²⁷⁵ II.G.α.54).²⁷⁶

U několika vazeb byl zachycen mezivazní přeplep v jednom kuse (z papíru i pergamenu) vedený od hlavy až k patě i přes vazy (obr. 7.54.). V případě přeplepů připravených z jednoho kusu pergamenu se objevovala ještě varianta s výřezy pro jednotlivé vazy (obr. 7.52.). Tento celistvý mezivazní přeplep se vyskytuje u vazeb z první poloviny 16. století, je to další z pozůstatků z období gotiky. Téměř identický kompaktní přeplep se nachází i u vazby z roku 1520. Rozdíl je však v tom, že otvory jsou zde vyřezány i na zapošívací steh (VII.A.α.6).

U vazby se signaturou I.E.13 se nachází taktéž přeplep v jednom kuse. Otvory na druhý a třetí vaz jsou však proti sobě vyřezány až ke kraji pergamenového pruhu. Pro první a čtvrtý vaz jsou otvory vyříznuty pouze na jejich velikost (viz obr. 7.53.).

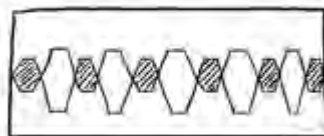
²⁷³ Tisk z roku 1518.
²⁷⁴ Tisk z roku 1534.
²⁷⁵ Tisk z roku 1519.
²⁷⁶ Tisk z roku 1535.

Mezi další odlišnosti lze zařadit vazbu XXXIII.D.44, která má dva mezivazní přelepy slepené k sobě v prostoru mezivazních polí (znak přetrvávající z gotiky). Jde o dva pruhy pergamenu, které mají na svém delším kraji vyříznuté prostory na jednotlivé vazy. Vyříznuté prostory tvoří v přelepu jakési zuby, které zapadají do mezivazních polí. Tyto zuby se v mezivazních polích překrývají a zde jsou i k sobě slepeny.

U vazby z roku 1521 se signaturou VII.A.11 jsou na vyplnění mezivazních polí použity vždy dva úzké proužky pergamenu. Přesahy jednoho z nich jsou vylepeny na vnější a druhého zas na vnitřní stranu desky (obr. 7.56.). Středové mezivazní pole je zde bez přelepu.

7.55.
Hřbetní výlep sestaven
ze dvou kusů pergamenu
(sign. XXXIII.D.44).

7.56.
Detail vnitřní drážky knihy –
přesahy pergamenových výlepů
střídavě svedeny na vnitřní
a vnější stranu desky (sign.
VII.A.11).²⁷⁷

7.6 Kapitálek

Kapitálek je konstrukčním prvkem knižní vazby. Funkční a estetické role se v čase jeho vývoje měnily. V případě renesance lze jednoznačně říct, že zcela opouští svou konstrukční funkci v rámci organismu šití. Jeho ochranná funkce je předmětem diskusí, ale zcela jednoznačně zde přechází v dominanci jeho estetická role. Kapitálek je barevnými nitěmi obšité jádro nacházející se na hřbetu u hlavy a paty bloku a tvoří přechod mezi ořízkou a pokryvem. Na gotických vazbách je kapitálek (kapitálkový vaz) součástí organismu šití, anebo byl vyšit až po našití bloku. Jedná se o kapitálkový vaz, který (jako ostatní vazy) spojuje blok s deskami a může být obšitý nitěmi nebo usňovým proužkem (sekundární šití). V renesanci se kapitálkový vaz vyskytuje pouze ojedinele, a to u vazeb vzniklých na začátku 16. století. Postupem času získává kapitálek pouze dekorativní funkci a k bloku je připevněn jen přilepením na hřbet a na desky.

Při výzkumu byly objeveny vazby bez kapitálek (obr. 7.57.), vazby s doznívající typologií z gotického období s kapitálkovými vazy (obr. 7.58.), pak vazby, u kterých je kapitálek tvořen jádrem s klasickým obšitím s řetízkem (obr. 7.64., 7.65.), který je pro vazby období renesance typický a který našel uplatnění i u vazeb 17. a 18. století.

Nitě použité na obšívání kapitálkových jader jsou lněné či konopné, u nákladnějších a cennějších vazeb se můžeme setkat s nitěmi hedvábnými (jsou tenčí a lesklejší než obyčejné nitě). Nejčastější barevná kombinace u kapitáleků jsou bílá s červenou, v menším množství se vyskytují bílá s modrou. Mezi další často se objevující barevná spojení patří bílá s okrovou (nebo žlutou), bílá s hnědou nebo bílá s krémovou (béžovou). Nacházejí se zde i živější kombinace, jako je červená se zelenou, modrá se žlutou nebo zelená se žlutou.

U vazeb z prvních dvou desetiletí 16. století se setkáváme jak s kapitálkovými vazy s primárním a sekundárním šitím (obr. 7.58.), tak s kapitálkovými vazy obšitými barevnými nitěmi bez primárního šití (obr. 7.60.). Jádro (motouz, useň) je přichyceno k bloku šitím skrz středu složek. Knihař využíval otvoru po zapošívacím stehu. Jednak si zbytečně nekomplikoval šití propichováním silné složky v jiném místě, jednak podvlečením nitě ze šití kapitáلكu pod stehem ved-

lo k pevnějšímu propojení (obr. 7.60., 7.61.). Prošívání nebylo vede-
no středem každé složky, ale vždy ob několik složek.

Ozdobné šití kapitálku překračuje šíři hřbetu samotného bloku.²⁷⁸

Z důvodu tohoto přesahu došlo i k vytvoření žlábků a výřezů v ro-
zích desek. Výřezům v desce je věnována větší pozornost v kapi-
tole o dřevěných deskách a jejich opracování.

7.57.

Příklad dvou vazeb, u kterých
nebyl blok opatřen kapitálkem.
Dle způsobu zpracování celé
vazby se lze domnívat, že
jde o počín jednoho knihaře
(knihařské dílny, sign. II.G.α.14,²⁷⁹
II.G.α.54).²⁸⁰

7.58.

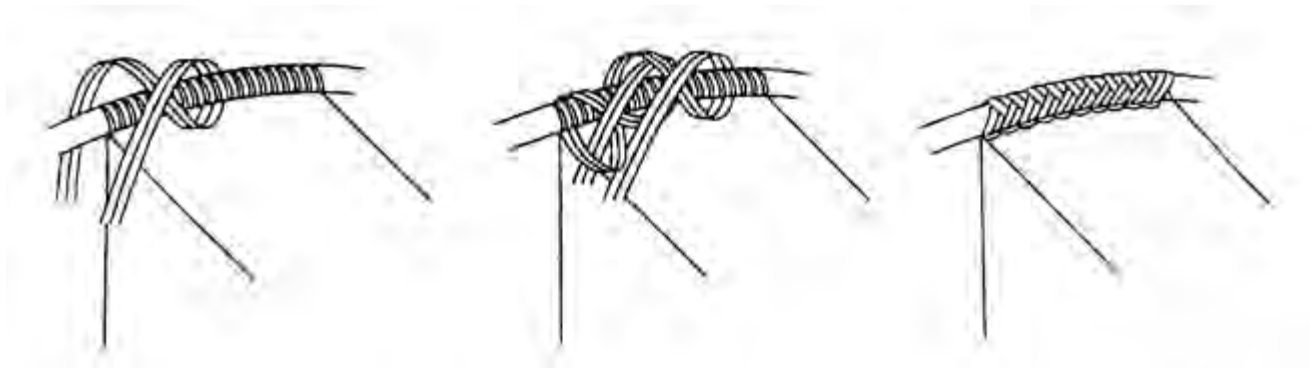
Vazba ze začátku 16. století
s kapitálovým vazem. Po našití
bloku došlo k primárnímu
obšití motouzového jádra
(kapitálového vazy), o čemž
svědčí nitě primárního obšití
viditelné na hřbetu bloku.
Nakonec došlo k obšití
barevnými nitěmi tzv. křížovým
stehem (nebo rybí kost, sign.
XII.G.β.12).²⁸¹

²⁷⁸ Samotné svedení kapitálku na vnější stranu desky nutilo knihaře při zakládání záložek
pokryvu u hlavy a paty v místě drážky useň nastříhnout (naříznout). Jinak by založení
pokryvu na hřbet bloku a vnitřní stranu desky nebylo možné provést. V místě vnitřní
drážky tak v tomto místě vznikal poměrně velký prostor, který při nedostatečně
pozorném zpracování nepůsobil příjemně. Obšití jádra kapitálku přes sílu hřbetu bloku
tak tento prostor vyplňovalo.

²⁷⁹ Tisk z roku 1539.

²⁸⁰ Tisk z roku 1535.

²⁸¹ Tisk z roku 1503.

7.59.
Kapitálek obšíváný křížovým
stehem.²⁸²

7.60.
Detail kapitálkového jádra
obšitého barevnými nitěmi.
Šití vedeno přes středy
složek fixovalo jádro k bloku
(sign. VI.D.β.4,²⁸³ XII.D.β.38).²⁸⁴

7.61.
Jiný příklad kapitálkového vazu
(jádra) obšitého barevnou nití
– klasický způsob obšití
s řetízkiem. Detailní pohled
ze strany hřbetu a ořízky
(sign. I.E.13).²⁸⁵

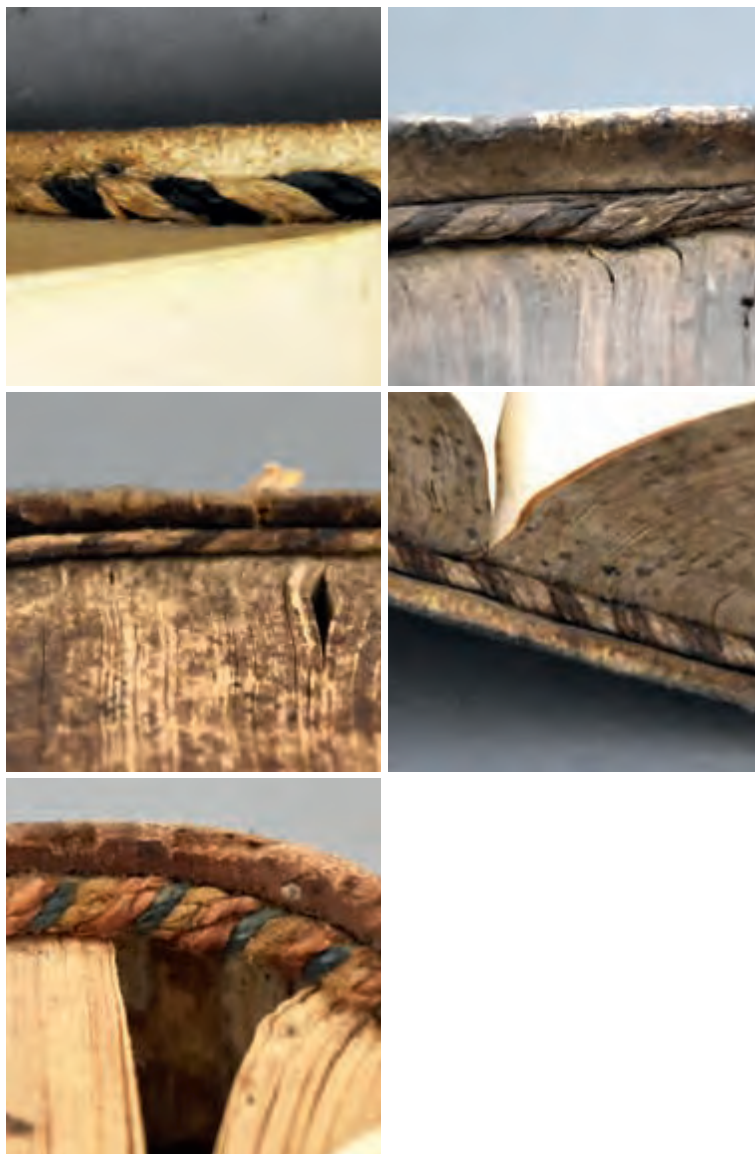

²⁸² Cermanová, Slovik 2015, s. 37.

²⁸³ Tisk z roku 1514.

²⁸⁴ Tisk z roku 1504.

²⁸⁵ Tisk z roku 1534.

7.62.

Schéma šití obšivaného kapitálku s klasickým řetízkiem. Jádru kapitálku je střídavě obšíváno dvěma barevnými nitěmi. Po zvolené šířce obšití je nit ponechána na podélné ořízce. Vedením nitě druhé barvy nad ní a jejím propíchnutím na hřbet (skrz složku nebo pouze pod jádro) dochází u hlavy – na podélné ořízce ke vzniku řetízku.²⁸⁶

7.63.

Ukázky kapitálků, kdy je jádro obšito bez vzniku řetízku v ploše ořízky. Pokud šlo pouze o jádro z motouzu, vedla nit prostředkem vybraných složek. V případě pergamenového pruhu (jádra) přilepeného na hřbet nebylo nutné vést nit středem složek. (sign. VII.G.α.1,²⁸⁷ VII.A.α.10,²⁸⁸ VII.A.α.7,²⁸⁹ VII.A.11,²⁹⁰ XXXI.E.28).²⁹¹

²⁸⁶ Obrázek převzatý z publikace: Roberts, M. T., Etherington, D., *Bookbinding and the Conservation of Books: a Dictionary of Descriptive Terminology*, Washington D. C., Library of Congress. Heslo: Tying down. Online dostupné na: <https://cool.culturalheritage.org/don/don.html>.

²⁸⁷ Tisk z roku 1510.

²⁸⁸ Tisk z roku 1510.

²⁸⁹ Tisk z roku 1515.

²⁹⁰ Tisk z roku 1521.

²⁹¹ Tisk z roku 1483.

Mezi další typy kapitálků patří kapitálky složené z pergamenového proužku a motouzu. Tento typ kapitálku má více variant přichycení motouzu k pergamenovému proužku. Jedna z variant je, že je motouz k pásku přišitý nití a pak obšitý barevnými nitěmi. U další verze je motouz připevněný k proužku v průběhu jeho obšívání. Nejčastěji se vyskytujícím kapitálkem na broumovských exemplářích je kapitálek s pergamenovým jádrem obšitým barevnými nitěmi (obr. 7.65.). Jedná se o pergamenový proužek po stranách přesahující sílu hřbetu (přesahy jsou pak přilepené na přideštlí desek), který je nalepený na hřbet bloku a obšitý barevnými nitěmi (klasickým způsobem, kdy vzniká na ořízce řetizek). Variantou tohoto typu je pergamenový proužek obtočený kolem motouzu, a obšívání jádro je tak tlustší a kulaté (obr. 7.64.). Síla kapitálku závisí na tloušťce motouzu, který je použit. Většinou se síla odvíjí od formátu vazby, síly hřbetu a velikosti přesahů desek (kant).

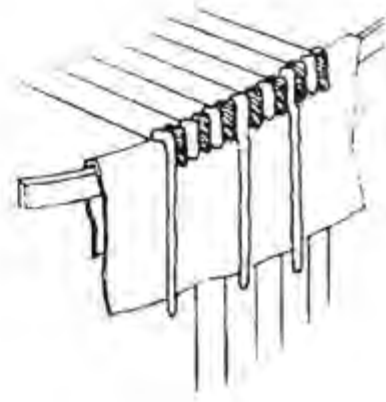
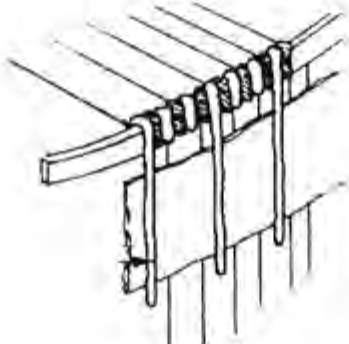
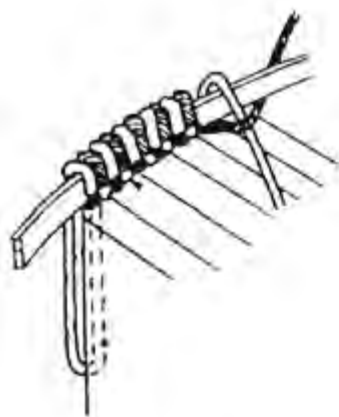
7.64.
Klasicky vyšitý kapitálek
na motouzové jádro obtočené
pergamenovým proužkem
(sign. XXV.A.1).²⁹²

²⁹² Tisk z roku 1576.

7.65.
Klasický řetízek vyšit
na přeložený pergamenový
proužek, bez jádra (sign.
XXIII.G.β.26).²⁹³

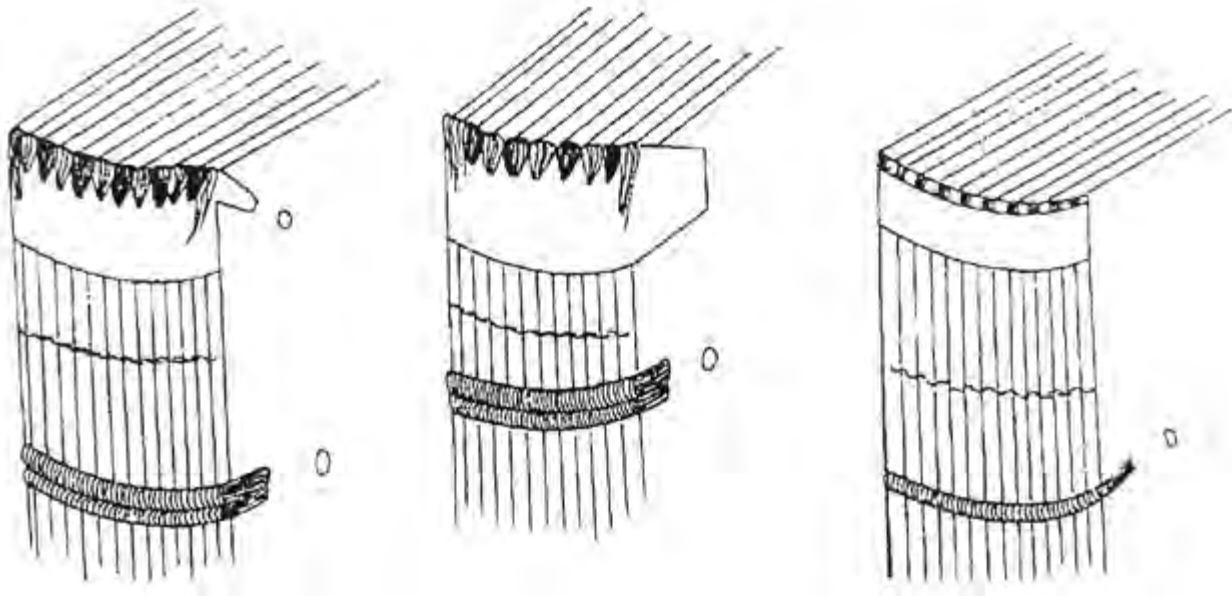

Dalším frekventovaným druhem je kapitálek s plátěným proužkem obtočeným kolem motouzu. Plátno se u kapitálků začalo používat dříve než u mezivazních přelepů. V broumovském knihovním fondu se setkáváme s vazbami, které mají kapitálek s obšitým plátěným proužkem a mezivazní přeplepy jsou pergamenové. Plátěné jádro je použito převážně u vazeb z 2. poloviny 16. století (typické je pak pro vazby barokního období). Motouzu v jádru kopíruje šířku hřbetu, na desky už je lepené pouze plátno. Plátěné jádro je obšito klasickým způsobem s řetízkem.

7.66.
Základní technika obšívání jádra
kapitálku, při kterém vzniká
řetízek ležící na ořízce.²⁹⁴

²⁹³ Tisk z roku 1576.

²⁹⁴ Szirmai 2001, s. 215.

7.67.
Nalepovaný kapitálek (zleva – pergamenový proužek provlečený skrz desky, pergamenový/ plátěný proužek s přesahy nalepenými na vnější stranu desek, pergamenový/ plátěný proužek přilepený na vnitřní stranu desek).

7.68.
Kapitálek tvořen přeloženým pruhem plátna obšitým klasickým řetízem (sign. XXIV.B.34).²⁹⁵

²⁹⁵ Tisk z roku 1574.

7.69.
V případě klasického kapitálku s řetízem je někdy obšití jádra tak nízké, že při pohledu na hotový kapitálek je výška obšití totožná se silou řetízku. Nejedná se však o nějaký jiný druh kapitálku (sign. I.G.β.17).²⁹⁶

Kapitálky (pergamenový či plátěný proužek) jsou nalepeny na hřbet a jejich přesah je většinou vylepen na vnější stranu desky. Ojedinelé se setkáváme i s kapitálky, jejichž jádra jsou lepená na vnitřní stranu desek.

Pergamenové vazby mají převážně kapitálek s jádrem z pergamenového pásku a tenčího pergamenového proužku. Tenčí proužek je k pásku přilepen, tak aby dosedal k ořízce, tento celek je obšit barevnými nitěmi. Tenčí proužek je provlečen skrz drážku, jak to u pergamenových vazeb bývá.

7.70.
Detail kapitálku u pergamenové vazby. Konec pergamenového jádra (pruh pergamenu) ukončen proužkem použitým k provlečení a propojení s vazbou (sign. XV.E.β.19, XXX.F.9).²⁹⁷

²⁹⁶ Tisk z roku 1608.

²⁹⁷ Tisk z roku 1545.

Klasické obšití jádra za vzniku řetízku se nachází u většiny vazeb. Nejčastěji jsou použity dvě různě barevné nitě. Setkáme se zde i s kapitálky trojbarevnými (obr. 7.71.), nebo naopak jednobarevnými (obr. 7.72.). V knihovně se vyskytují také vazby s kapitálkem, který má jádro obšité jednoduše bez řetízku (obr. 7.63.).

7.71.
Tříbarevné kapitálky
(sign. II.F.31,²⁹⁸ XXXII.F.24).

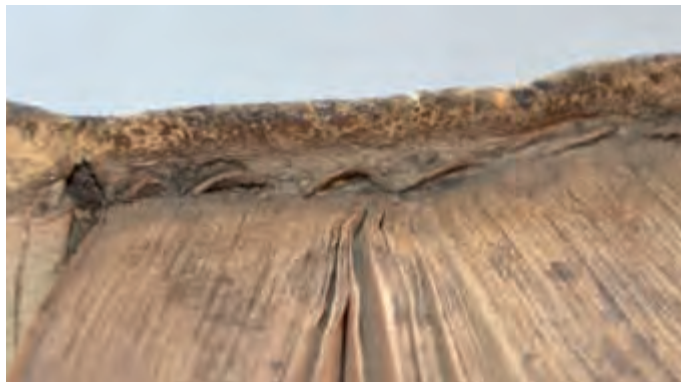
7.72.
Jednobarevný kapitálek
s řetízkiem obšitý tlustší
lněnou nití (sign. VIII.G.β.8).²⁹⁹

²⁹⁸ Tisk z roku 1615. Na vazbě datace 1616.

²⁹⁹ Tisk z roku 1545.

Při průzkumu byly vyzorovány kromě klasických kapitálků i ojedinělé druhy. Jedná se například o kapitálek se dvěma jádry (obr. 7.74., 7.75.) u vazeb se signaturami I.F.1 a III.A.8 (konec 16. a začátek 17. století). Dále je to kapitálek tvořený pouze obšitím pergamenového mezivazního výlepu u hlavy jednou nití (obr. 7.73.).

7.73

Knižní vazba s velice zajímavým kapitálkem tvořeným pouze vlnkou nitě. Ta vnikla obšitím hrany pergamenového výlepu hřbetu, který sahal až k hraně ořízky (sign. VI.A.7).³⁰⁰

7.74.

Příklad kapitálku šitého na dvě jádra (sign. I.F.1).

7.75.

Jiný příklad kapitálku se dvěma jádry (sign. III.A.8).³⁰¹

³⁰⁰ Tisk z roku 1516.

³⁰¹ Tisk z roku 1626. Na vazbě datace 1627.

7.7 Čtenářská znaménka

Záložky používané v knihách se odborně nazývají tenaculum. Tenacula pomáhají čtenáři lépe se orientovat v textu.

Objevují se již ve 12. století. Termín vychází z latinského slova *tenax*, což znamená pevně držící.³⁰² Jedná se většinou o pergamenové nebo usňové obdélníkové proužky, které jsou lepeny na okraj listu u podélné ořízky. Pokud je znamének v bloku víc, jsou proužky řazeny stupňovitě od hlavy směrem k patě bloku (obr. 7.78.).

Na vazbách v klášterní knihovně v Broumově se vyskytují tři základní typy těchto znamének. Nejčastěji se setkáváme s pergamenovými přeloženými proužky, které jsou lepeny na recto i verso listu, přičemž zhruba třetina proužku v oblasti zlomu přesahuje formát listu. Často byl pro jejich výrobu použit starý pergamenový rukopis.

Druhým typem jsou tenacula z proužků tříslučiněné usně. Na listy jsou aplikované identicky jako proužky pergamenové.

7.76.
Záložky vyrobeny z druhotně
použitého pergamenového
rukopisu (sign. II.C.1,³⁰³ V.F.β.14).³⁰⁴

³⁰² Voit 2006, s. 1032.

³⁰³ Tisk z roku 1522.

³⁰⁴ Tisk z roku 1615.

7.77.
Zálůžky z tříslučiněné usně
(sign. XXII.G.β.39,³⁰⁵ IV.E.α.13).³⁰⁶

7.78.
Zálůžky s popiskami
(sign. XV.C.7).³⁰⁷

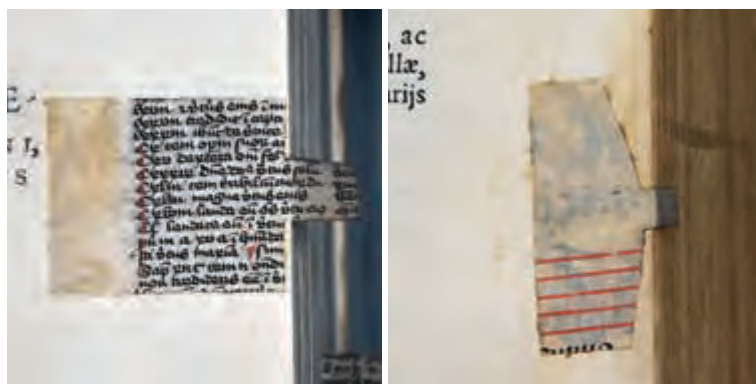
Druhotně použitý pergamen je uplatněný i na dalším typu záložek. Při zavřené knize působí stejně jako obdélníkové proužky. Při otevřeném bloku je však možno pozorovat rozdíl. Plocha, která je nalepená na list, je značně větší (širší) než část přesahující formát bloku. Záložka má tvar písmene “T”, přičemž příčný tah písmene (lepená část) je značně větší než dřík (část vystupující z ořízky).

³⁰⁵ Na vazbě datace 1562.

³⁰⁶ Tisk z roku 1569.

³⁰⁷ Tisk z roku 1602.

7.79.
Pergamenové záložky
s širokou lepenou částí
(sign. II.E.6,³⁰⁸ XIII.D.α.2).³⁰⁹

Posledním často se vyskytujícím typem záložek jsou pergamenové proužky s uzlem. Proužek je lepen na list stejným způsobem jako u výše zmíněných druhů, avšak část přesahující formát bloku je zauzlena. Uzly mohou být natřeny barvou (červená, zelená).

7.80.
Pergamenové záložky s uzlem
(sign. VI.A.7,³¹⁰ I. B.4³¹¹).

³⁰⁸ Tisk z roku 1569.

³⁰⁹ Tisk z roku 1567.

³¹⁰ Tisk z roku 1516.

³¹¹ Tisk z roku 1519.

8. Knižní desky a jejich pokryv

8.1 Dřevěné desky

Na vazbách období renesance se vyskytují převážně dřevěné nebo lepenkové desky. Chrání svázaný knižní blok a zvyšují jeho kompaktnost. K jejich propojení s blokem použil knihař konce vazů, přičemž volil různé způsoby jejich provlečení (viz kapitola Způsob nasazení). Knižní desky svým formátem kopírují knižní blok s většími či menšími přesahy (kanty), výjimečně se vyskytují i vazby bez kant.

Termín „kanta“ pochází z německého slova die Kante (hrana, okraj, lem, obruba). V literatuře je popisovaná jako hrana nebo okraj desky, který může a nemusí přesahovat formát knižního bloku. Jako kanty jsou někdy označovány také takzvané holandské hrany u pergamenových vazeb (hranové přehyby u podélné ořízky). Pokud mluvíme o kantách, máme tedy na mysli přesah knižní desky přes knižní blok.

Kanty se začaly objevovat již v gotice. Přesah knižních desek přes formát bloku souvisí se změnou způsobu uložení knih z horizontální do vertikální polohy. Nejdříve se tedy kanty nacházely u hlavy a paty za účelem ochrany ořízky při změně uložení. Postupem času dochází k výskytu přesahu (kanty) i u přední desky.

U vazeb 16. století se setkáváme převážně s deskami s přesahem na všech třech stranách, výjimečně jsou v klášterní knihovně uloženy knihy bez kant (většinou vazby ze začátku 16. století, nebo naopak vazby s lepenkovými deskami).

Jak je již výše zmíněno, vazby mají většinou dřevěné nebo lepenkové desky.

Materiál dřevěných desek je v největší míře buk, ojediněle se vyskytují i vazby s dubovými deskami. Směr vláken desek bývá souběžný se hřbetem bloku. Síla desek se odvíjí od celkového formátu vazby.³¹² Foliové formáty mají silnější desky o tloušťce okolo jednoho centimetru. U kvartových a osmerkových formátů se jejich síla pohybuje od pěti do devíti milimetrů. Tloušťka desek byla měřena i s pokryvem, nutno tedy počítat se silou pokryvu (cca 1 mm).

Knihvazači rovněž sledovali směr letokruhů desek. Uvědomovali si chování/kroucení dřeva v závislosti na jejich rozmístění. Bücking

³¹² Bücking 1785, s. 77.

popisuje, co by se mohlo stát, pokud by na knihu byla použita deska z krajové oblasti dřeva se silnou tendencí k točení: „...das diese Seite dasselbe berührte, so würde es sich beim Überziehen mit dem nassen Leder nach einwärts beugen, als eine Mulde hohl werden, und sich in der Mitte vom Buch entfernen, das man wohl ein Falzbein zwischen Buch und Brett würde einbringen können.“³¹³

Aby se zabránilo nežádoucí deformaci dřeva, bylo nutné po aplikaci pokryvu sušit knihu mezi makulaturou a deskami v lisu po dobu několika dní.³¹⁴

8.1.
Detail bukové desky
(sign. XXIII.G.β.26)³¹⁵ a dubové
desky (sign. VII.A.α.2).³¹⁶

8.2 Lepenkové desky

Od 50. let 16. století se hojně objevují také vazby s lepenkovými deskami, které postupem času téměř úplně nahradí desky dřevěné (nikoliv však již v renesanci). Častější výskyt lepenkových desek je spojen se zvýšenou knižní produkcí a s ústupem foliového formátu ve prospěch menších rozměrů. Lepenkové desky výrobu knih zlevňují a zároveň jsou vazby díky nim lehčí. Jejich užití není omezené formátem knihy, lepenka se vyskytuje jak u menších, tak u velkých vazeb.³¹⁷ Zajímavostí je, že v broumovské klášterní knihovně se lepenkové desky objevují převážně u knih uložených v druhé polovině bibliotéky, jedná se o svazky z polic s právní tematikou (skříně číslo XIII–XVI).

³¹³ Ibidem, s. 77–78.

³¹⁴ Ibidem, s. 78.

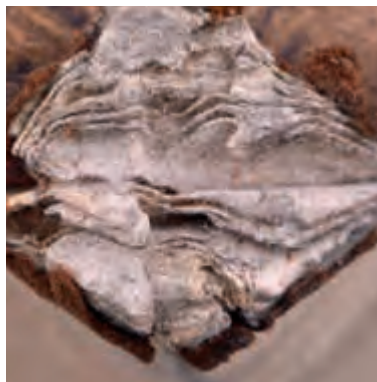
³¹⁵ Tisk z roku 1576.

³¹⁶ Tisk z roku 1520.

³¹⁷ Lepenkových desek foliového formátu je však rozhodně méně.

Karton a lepenka se vyráběly nabráním větší vrstvy papíroviny (lepenka litá) na síto, případně slepením několika vrstev tenčích papírů (vrstvená lepenka).³¹⁸

V broumovské knihovně se vyskytují vazby s vrstvenou lepenkou. K výrobě jsou použity čisté archy papíru anebo listy makulatury (obr. 8.2., 8.3.). Jako makulatura byly použity nejrůznější již potiskované nebo popsané papíry (staré tisky, rukopisy, karty).

8.2.
Detail rohu desky z vrstvené lepenky (sign. XXV.E.β.31). Vpravo lepenka vytvořená slepením několika listů makulatury. V tomto případě byl použit arch s tištěnými kartami (sign. XVII.E.β.27).³¹⁹

8.3.
Několik dalších příkladů užití makulatury k přípravě lepenkových desek (sign. VII.G. β:17,³²⁰ XXXIII.B.3, XXXIII.D.44).³²¹

³¹⁸ Zuman 1947, s. 33.

³¹⁹ Tisk z roku 1588.

³²⁰ Tisk z roku 1576.

³²¹ Tisk z roku 1543.

8.3 Další typy desek

Klášterní knihovna ukrývá i vazby s deskami z velmi tenkých dřevěných destiček. Jsou silné zhruba dva až čtyři milimetry, lze tedy hovořit o dýze. Desky z dýhy nejsou na rozdíl od silnějších dřevěných opracované (zhraněné). U několika málo vazeb byla k výrobě desek použita kombinace materiálů, a to konkrétně spojení dýhy a lepenky či více vrstev papíru. Tyto vazby jsou datované na přelom 16. a 17. století.

8.4.
Desky z dýhy (sign. VII.E.β.5),
desky zhotoveny kombinací dýhy
a lepenky (sign. III.E.β.15).³²²

8.5.
Pergamenové vazby
„bez desek“. Deska je tvořená
pouze samotným pokryvem
podlepeným listem předsádky
(sign. XV.F.α.25,³²³ XV.E.β.19).³²⁴

V knihovně se nacházejí také menší knihy vázané v pergamenu, které mají „desky“ tvořené pouze pokryvem samotným. Lze tedy hovořit o vazbách bez samostatných desek, čili o vazbách „měkkých“ (obr. 8.5.). Jsou to vazby z druhé poloviny 16. století.

- 322 Tisk z roku 1566.
- 323 Tisk z roku 1534.
- 324 Tisk z roku 1545.

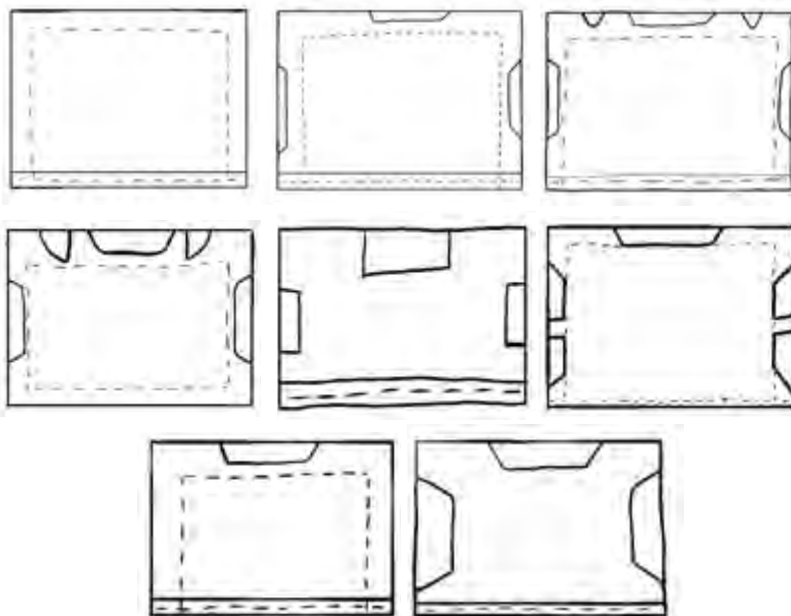
8.4 Opracování desek

K opracování desek patří zhranění desek ze všech čtyř stran, otvory a kanálky na uchycení vazů, výřezy na kovové prvky a řemínky nebo žlábků na uchycení kapitálku. Desky jsou mechanicky opracované ke každé vazbě individuálně, protože proporčně musí sedět k formátu bloku. Nejde tedy o sériovou výrobu, ale každý kus je originální produkt.

Hřbetní strana bývá opracována z vnější a vnitřní strany, aby deska v místě drážky dobře dosedla na blok. Ostatní tři strany jsou zpracovány z vnitřní nebo vnější strany různými způsoby.

Desky jsou připraveny a opracovány před nasazením na knižní blok. Objevilo se však několik případů, ze kterých je zřejmé, že k doladění zhranění desky muselo dojít již u desky fixované ke knižnímu bloku (obr. 8.19).

Ojedinele se v knihovně vyskytují vazby s druhotně použitými dřevěnými deskami, na kterých jsou nevyužitě žlábků z původní vazby (obr. 8.20.).

8.6. Způsoby opracování hran desek. Zakreslen je vždy pohled na desky z lícové strany. Přerušovaná čára značí opracování ze strany předeštlí (vnitřní strany). Vybrání u přední hrany (na štítky spon a řemínky) nejsou pro lepší pochopení zhranění cíleně zakresleny.

8.5 Nástroje na opracování desek

Dřevěné desky na vazby byly opracovávány jednotlivě a přesně k formátu konkrétní knihy. Na zhranění desek a vyhloubení žlábků či kanálků pro vazby a kovové prvky používali knihvazači různé truhlářské a řezbářské nástroje.

U vazeb s poškozeným nebo nedochovaným pokryvem lze vypořozovat rozvržení a proměření jednotlivých kroků. Pro přenášení měř, úhlů a tvarů používali knihvazači úhelníky, rejsky a kružidla s ostrým hrotem (obr. 8.8.). Hrany desek byly opracovávány dláty a rašplemi. K zešikmení neboli zkosení hrany se používalo rovné nebo kosé dláto. U polousňových vazeb se můžeme setkat s hranami sraženými profilovaným dlátem.

Žlábků na řemínky či kanáleků na vazby byly vyhloubeny taktéž dláty (profilové dláto, háček).³²⁵ Nejdříve byl vynesena obrys žlábků (ostrým hrotem), poté byl materiál ubrán profilovým dlátem nebo mělkým háčkem (obr. 8.9.).

8.7.
Detaily dřevěných desek
s dochovanými rýhami sloužícími
k rozvržení práce na desce
(sign. XV.D.α.7).³²⁶

³²⁵ Háček – lžícovitě prohnuté řezbářské dláto.

³²⁶ Tisk z roku 1574.

8.8.
Detail dekorativní linky na desce
polousňové vazby (sign.
XII.C.17).³²⁷ Vpravo ukázka
rozvržení míry šíře zkosení hrany
desky dochované na vnější
straně (sign. XI.A.11).³²⁸

8.9.
Detail žlábků s vazem
a dřevěným kolíčkem použitým
k jeho zafixování. Pro zhotovení
žlábků použil knihař úzké
profilované dlátko
(sign. XIX.G.β.2).

³²⁷ Tisk z roku 1519.

³²⁸ Tisk z roku 1575.

8.6 Zpracování hran

Pro vazby období renesance jsou typické dva způsoby opracování hran desek. Prvním z nich je opracování charakteristické pro vazby z první poloviny 16. století. Vnější strana je opracovaná pouze u hřbetu, aby na oblý hřbet deska dobře navazovala a nerušila tvar vazby u hřbetu. Vazby zhotovené v závěru či přelomu 16. a 17. století mají dřevěné desky u hran ořízek zkosené jen z vnitřní strany.

8.10.
Polousňová vazba. Dřevěné desky opracované z vnitřní strany (sign. VIII.B:13).³²⁹

8.11.
Zhranění desky na hřbetní straně zevnitř (sign. VII.G.β.3)³³⁰ a zvenku (sign. VII.G.β.4).

Druhým a právě tím nejtypičtějším způsobem opracování desek pro knižní vazby období renesance je zhranění z obou jejích stran. Z vnitřní strany je deska zešikmena od ořízky směrem ven od blo-

³²⁹ Tisk z roku 1604.

³³⁰ Tisk z roku 1521.

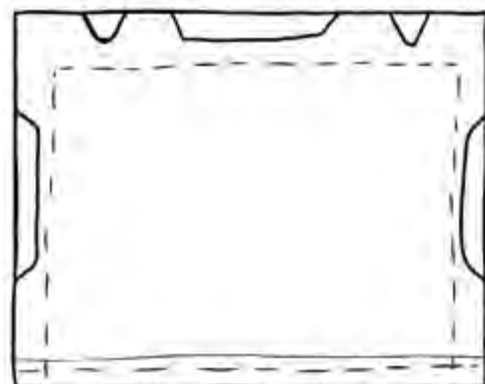
ku (na třech ořízkových hranách). U hřbetu je z vnitřní strany hrana desky mírně obroušena, aby deska dobře dosedla na ušitý blok. Vnější strana je u hřbetu zaoblená, aby navazovala na oblý hřbet bloku. U tří zbývajících hran je zešikmení přerušeno kovovými prvky (štitky spon, hranová kování či náročnice). To znamená, že rohy desky zůstávají z vnější strany neopracované. Tento typ opracování se vyskytuje u naprosté většiny vazeb 16. století uložených v broumovské klášterní knihovně.

8.12.
Příklady zhranění desek
z obou stran
(sign. VIII.G.α.6).³³¹

Eleganci a odlehčení celé vazby umocňuje další typ opracování desek, který vychází z předchozího. Jedná se převážně o vazby vzniklé od 40. let 16. století až do jeho konce (včetně přelomu 16. a 17. století). Jde o zhranění malého rozsahu nacházející se vedle sponových fixačních štitků a sponových řemíků (obr. 8.13.–8.15.). Výsledkem byl prostor pro prst/prsty při sevření knihy u otevírání.

8.13.
Šikmý pohled na knihu s vazbou
z druhé poloviny 16. století.
Vpravo grafické znázornění
zhranění desek vazby této knihy
(sign. XVI.A.11).³³²

331 Tisk z roku 1538.

332 Na vazbě datace 1560.

8.14.
Detaily opracovaných desek
vedle sponových fixačních
štítků – tzv. důlek
(sign. XXV.A.2,³³³ XXV.A.9).³³⁴

8.15.
Důlek vedle štítku spony
a sponového řemínku
(sign. XXV.D.β.28).

V broumovské knihovně jsou uloženy i vazby se zcela specifickým opracováním desek. Většinou se jedná o zhranění ovlivněné použitými kovovými prvky na vazbě (například kvůli hranovému kování). Jsou zde i vazby, které mají na vnější desce zhranění pouze u podélné ořízky anebo nejsou opracovány vůbec (vazby až do poloviny 16. století, obr. 8.17.). Polousňové vazby mají často odkryté části desky zdobené jednoduchými linkami (obr. 8.22.). U vazeb s poškozeným pokryvem (pokryv chybí, nebo je odlepený od desky) bylo vyzorováno, že knihař si před opracováním desky vše pečlivě rozměřil a narýsoval tenkým ostrým předmětem (obr. 8.21.).

³³³ Tisk z roku 1564.

³³⁴ Tisk z roku 1581.

8.16.
Ukázka vazeb
s neopracovanými deskami
(sign. XXV.F.8,³³⁵ VII.G.β.3).³³⁶

8.17.
Ukázka vazby s deskami
opracovanými pouze z vnější
strany (sign. XV.B.4).³³⁷

8.18.
Opracování desek kvůli kovovým
prvkům u vrchní a spodní
ořízky knihy
(sign. VIII.A.12).³³⁸

³³⁵ Tisk z roku 1531.

³³⁶ Tisk z roku 1508.

³³⁷ Tisk z roku 1541.

³³⁸ Na vazbě datace 1548.

8.19.

Detailní pohled na vnitřní drážku. Po odskočení vazů od desky je patrné vyvýšené místo desky pod vazem samotným. To zde mohlo vzniknout pouze z důvodu dodatečného zhranění desky (dopracování/sladění přechodu na hřbet bloku) až po jejím nasazení, kdy se knihař pod vaz již nedostal (sign. XXIV.B.28).³³⁹

8.20.

Detail desky, u které došlo k druhotnému použití (sign. VII.A.α.14).

8.21.

Detail žlábků pro umístění vazů s dřevěným kolíčkem čtvercového průřezu (sign. XXXI.H.40).³⁴⁰

³³⁹ Tisk z roku 1609.

³⁴⁰ Tisk z roku 1595.

8.22.
Příklad užití dřevěných količků
obdélníkového průřezu
(sign. VII.G.β.1).

8.23.
Pohled na vnitřní stranu
desky s rozložením otvorů
pro provlečení vazů do různých
úrovní (sign. VII.G.β.13).³⁴¹

8.7 Kanty

Od gotických vazeb se vazby období renesance liší také tím, že téměř u všech vazeb jsou kanty. Jedná se o přesah knižní desky přes knižní blok (jak bylo již vysvětleno výše). U většiny vazeb je to právě kanta, která je na desce zhraněná, opracovaná. Kanta by měla proporčně odpovídat rozměrům knihy. Prozkoumané vazby uložené v broumovské knihovně mají většinou přední kantu větší nežli spodní a vrchní. U menších vazeb se kanty pohybují od půl do jednoho centimetru, u vazeb foliového formátu kanty sahají až k délce dvou nebo tří centimetrů. Vazby vrcholné renesance se vyznačují velkými kantami (obr. 8.25). U vazeb s lepenkovými deskami jsou podstatně menší než u vazeb s dřevěnými deskami. Důvodem je zejména menší odolnost materiálu vůči nárazu.

³⁴¹ Tisk z roku 1558.

8.24.

Vlevo vazba z třicátých let 16. století s malými kantami (sign. VII.A.15).³⁴² Vpravo vazba z druhé poloviny 16. století se širšími kantami, typickými pro vazby období renesance (sign. XXVI.A.15).³⁴³

8.25.

Vazby z druhé poloviny 16. století – vlevo dřevěné desky s velkými kantami (sign. III.C.β.16).³⁴⁴ Vpravo vazba s lepenkovými deskami s malými kantami (sign. XXX.E.β.9).

³⁴² Tisk z roku 1530. Na vazbě datace 1531.

³⁴³ Tisk z roku 1554.

³⁴⁴ Tisk z roku 1576.

8.8 Výřezy a žlábký spojené se způsobem uzavírání vazby

Další úprava desek je spojená se zavíráním vazeb s dřevěnými deskami pomocí spon. Na přední desce jsou u přední hrany vyhloubené prostory pro upevnění štítku spony. Většinou se jedná o výřez v hraně desky, který vytváří prostor pro kolíčkovou nebo průřezovou záchytku. Zadní desky mají v místech upevnění řemínků vyhloubené žlábký, hloubka žlábký zpravidla odpovídá síle řemínku. Tyto úpravy desek zajišťují, aby přední strana vazby byla zarovnaná (do jedné roviny) a řemínky či štítký spon nevyčnívaly z hmoty předních hran desek. Při průzkumu v klášterní knihovně bylo upozorováno nesčetné množství různých typů, tvarů a způsobů zpracování těchto výřezů a žlábký (obr. 8.26.).

Zeidler ve své knize uvádí opracování hran desek, a to za účelem fixování sponových štítký a sponových řemínků pouze u vazeb pokrytých vepřovicí: „An Schweinlederbänden wird so wohl in die Rechte als linke Tafel an dem Ort wo die Schösser hin kommen, eingeschnitten, damit dort der Einschluss, hier aber der Riemen das Schlosshakens nicht über die Tafeln heraus gehe.“³⁴⁵ Na usňových vazbách malého formátu se nemusí vůbec vyskytovat.³⁴⁶

Nejběžnější způsob opracování desek pro spony a usňové řemínky je ukázán na obr. 8.27. a 8.31. Pro štítek spony s kolíčkovou záchytkou je z plochy desky jednoduše vyříznut oblý nebo obdélníkový tvar, kam záchytká přesně dosedá. Pro řemínek je v zadní desce vyhlouben žlábek a v hraně desky je vyříznut prostor na sílu řemínku (aby při zavření nevyčníval z roviny hrany desky). Výřezy na štítek spony a řemínek mohou mít zkosené strany, aby se pokrýv lépe zapracovával a nepřekážel při zavírání spon.

³⁴⁵ Zeidler 1708, s. 132.

³⁴⁶ Ibidem.

8.26.

Nejčastěji se vyskytující kombinace výřezů a žlábků na vazbách 16. století.

VÝŘEZ PRO ŠTÍTEK SPONY

ŽLÁBEK PRO SPONOVÝ
ŘEMÍNEK

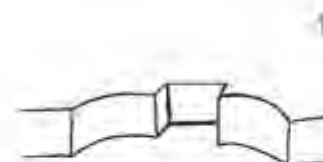
1501 XXIII A2

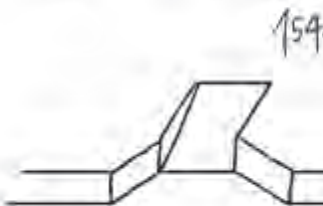
(1529 - I. B. 4)

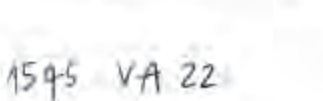
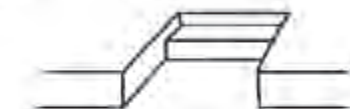
1533 VA 12

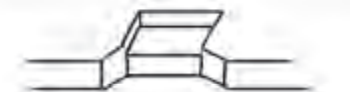
1535 II G α 59

1540 - F1

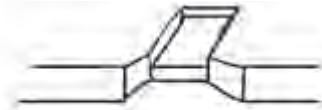
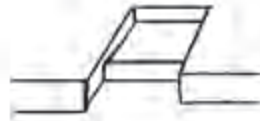
1545 VA 22

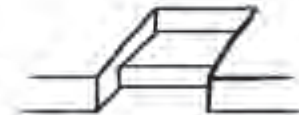
(1613 - 1812)

VÝŘEZ PRO ŠTÍTEK SPONY

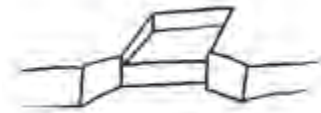
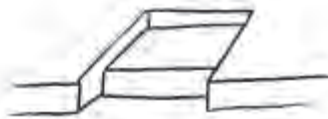
ŽLÁBEK PRO SPONOVÝ
ŘEMÍNEK

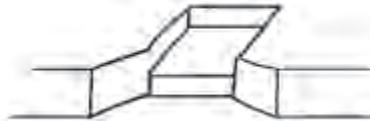
1580 IV Fox36

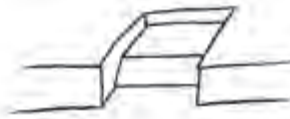
(1621-1F13)

(1622-1B14)

1622 1F16

(1639-1D5)

1666 1X18

8.27.

Sign. XXV.F.22 – detail výřezu
přední hrany desky pro sponový
fixační štítek se zákřesem
opracování.

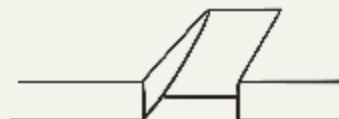
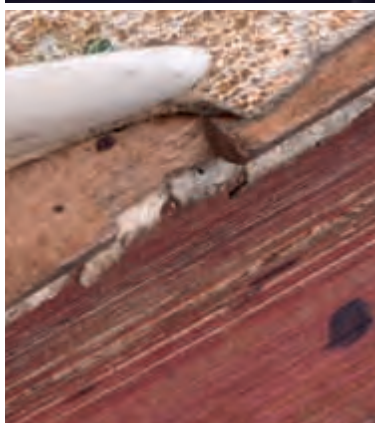
8.28.

Sign. XXV.A.2³⁴⁷ – detail
sponového fixačního štítku
zapuštěného do výřezu na přední
straně desky se zákřesem
zpracování.

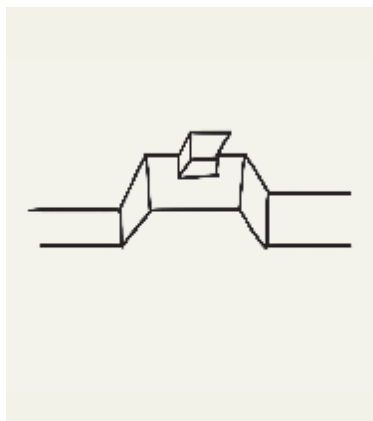
8.29.

Sign. XXXIII.A.25³⁴⁸ – detail
opracování přední desky pro
umístění sponového fixačního
štítku se zákřesem zpracování.

³⁴⁷ Tisk z roku 1564.

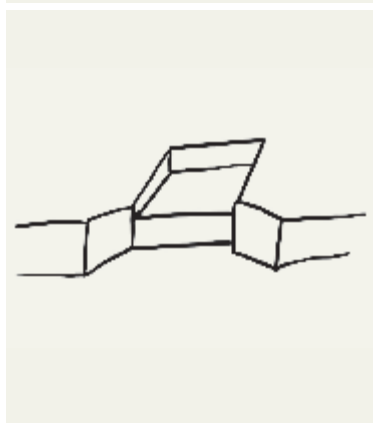
³⁴⁸ Tisk z roku 1599.

8.30.
Sign. XII.C.16³⁴⁹ – detail
opravování přední desky pro
umístění fixačního štítku spony
se zákřesem zpracování.

8.31.
Sign. XXV.E.α.18 – žlábek
na zadní desce zhotovený pro
sponový řemínek se zákřesem
opravování.

8.32.
Sign. XVIII.A.24³⁵⁰ – žlábek
pro umístění sponového
řemíčku se zhraněním
náběhových stran. Detail vazby
se zákřesem zpracování.

349 Tisk z roku 1522.

350 Tisk z roku 1519.

Vazby z první poloviny 16. století a často i vazby polousňové mají výřez na kuličkovou záchytku a na řemínek oblý. Materiál je zde odebrán rovnoměrně bez ostrých zářezů či vytrhaných dřevěných vláken z desky.

8.33.
Zpracování předních hran
desek vazby pro sponový
štítek a řemínek, typické pro
vazby z první poloviny 16. století
a polousňové vazby (sign.
XVIII.B.23).³⁵¹

U vazeb z první poloviny 16. století se setkáváme s výřezy na štítek spony, které v sobě mají ještě sešikmený výřez. Při zavřené knize do tohoto výřezu zapadával háček spony, nepoškozoval tak pokryv a desku. Postupem času bylo od tohoto zešikmení upuštěno a výřezy na spony byly vyřezávány hlouběji do středu desky, jak je uvedeno výše, tedy u nejběžněji se vyskytujících výřezů. Vazby s lepenkovými deskami jsou opatřeny tkanicemi nebo řemínky, které jsou provlečeny skrz pokrytou desku. Lepenkové desky nejsou nijak upravovány nebo opracovány.

³⁵¹ Tisk z roku 1543.

8.9 Výřez na kapitálek

Kvůli přesahům kapitálků lepených na desku musel být pokryv u hlavíc nastřížen. Docházelo tak k odhalení jádra kapitálku na vnitřní drážce. Aby tam nebyla tato nehezka stopa, vyšival se kapitálek přes šíři hřbetu (obr. 8.34.). To ovšem vedlo k zesílení jádra kapitálku v místě přilepení na desky. Knihaři tak z důvodu eliminace případného nežádoucího vyboulení přistoupili ke zpracování dřevěných desek na rozích u hřbetu. Zcela ojediněle mají výřez na kapitálek i lepenkové desky.

Na motouzové nebo usňové jádro kapitálku byl v desce vytvořen žlábek pro jeho upevnění. Vede nejčastěji pod úhlem 45° z rohu desky směrem do jejího středu. Jádro může být upevněno pomocí kolíčků nebo jen vlepeno.

Délka, hloubka a šířka žlábku odpovídá síle kapitálkového jádra. Výřezy mají různé profily a různou délku, nejčastěji se objevuje výřez do tvaru písmene “V” (obr. 8.35). Delší výřezy, kdy je jádro uchyceno v žlábku, jsou pozorovány na vazbách v průběhu celého 16. století. U vazeb z konce a přelomu 16. a 17. století je z desky (hřbetní strana u hlavy a paty) odříznut růžek, do něj pak zapadá konec jádra (obr. 8.37.). Přejechod kapitálku na desku je tak plynulý.

8.34. Ukázka kapitálků, u kterých pokračuje obšívání jádra i do prostoru drážky – přes sílu bloku (sign. I.C.1, II.A.10).³⁵²

8.35.

Příklady menšího výřezu v rohu (u hlavy a paty) hřbetní strany desky se žlábkem pro jádro kapitálku (sign. XIX.G.β.2, XII.C.16).³⁵³

8.36.

Příklady dalších dvou poměrně hlubokých žlábků sloužících pro zapuštění jádra kapitálku (sign. X.G.γ.42,³⁵⁴ XXIV.E.β.8).³⁵⁵

8.37.

Příklady výřezů rohů desek u hlavy a paty pro kapitálková jádra u vazeb z konce 16. století (sign. XXIII.G.β.26,³⁵⁶ I.C.3).³⁵⁷ Tento způsob zpracování desek u hřbetu hlavy a paty je pak běžný pro barokní vazby.

³⁵³ Tisk z roku 1522.

³⁵⁴ Tisk z roku 1505.

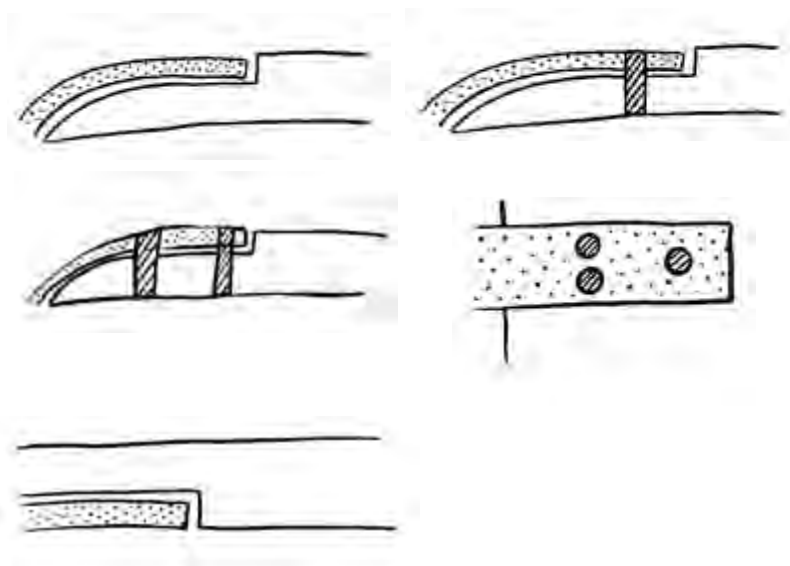
³⁵⁵ Tisk z roku 1533.

³⁵⁶ Tisk z roku 1576.

³⁵⁷ Tisk z roku 1618.

8.10 Způsob nasazení

Nasazení knižních desek na blok je operace spojující desky s knižním blokem. Propojení desek s blokem zajišťují vazy, na které je blok našitý. Ve většině případů jsou vazy vedené po vnější straně desky k otvoru, kterým jsou pak provlečené skrz desku na vnitřní stranu. Zde jsou vedeny žlábkem k dalšímu otvoru, kterým jsou provlečeny zpět na vnější stranu. V posledním otvoru jsou vazy zafixovány dřevěným kolíčkem. Dalším způsobem, který se hojně vyskytuje u vazeb z konce 16. století, je přilepení roztřepených konců motouzových vazů na vnitřní nebo vnější stranu desky.

VAZ

KOLÍČEK

DESKA

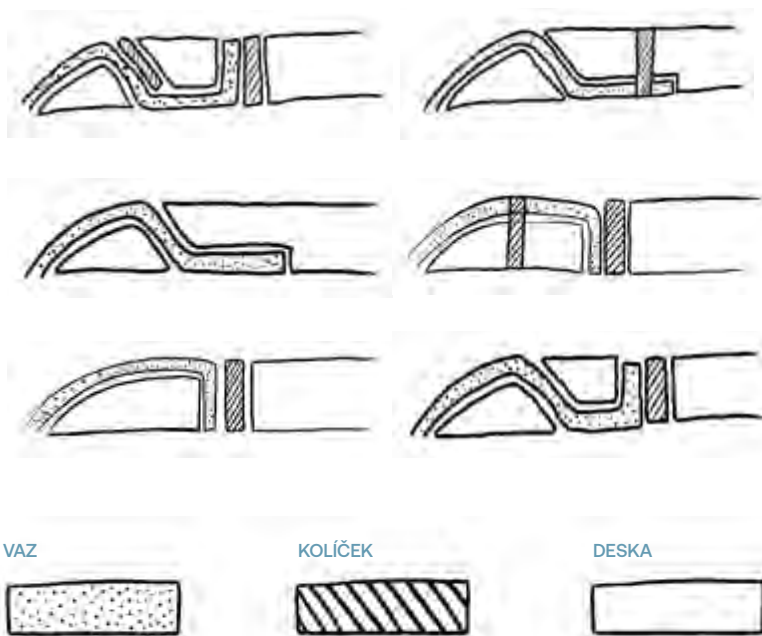

8.38.

Způsoby nasazení vedením vazy ve žlábků a případným následným zakolíčkováním úzkými kolíčky (zleva od způsobu přetrvávajícího z gotiky až po vlepení na vnitřní stranu desky – objevuje se u vazeb z první poloviny 16. století).

8.39.

Způsoby nasazení provlečením vazů skrz desku vypořádané na vazbách 16. století.

V broumovské klášterní knihovně se vyskytují převážně vazby s vazou provlečenými dvěma otvory skrz desku a následně zakolíčkovány. Tento způsob nasazení desek se vyvinul z vazeb gotických. Vaz byl provlečen nejdříve skrz hranu desky, veden žlábkem na vnější straně, pak byl protažen na vnitřní stranu, kde byl veden opět žlábkem a ústil do otvoru skrz desku, upevněn byl kolíčkem. Během gotického období bylo od provlečení vazů hranou desky postupně upuštěno. To bylo dáno i snahou o docílení plynulejšího přechodu ze hřbetu bloku do plochy desky. Usňové vazby tedy byly zapuštěny do mělkého žlábků, který vedl po vnější straně desky. Časem se s přechodem z usňových vazů na motouzové žlábků úplně vytratil a vazby byly vedeny po desce (po zhranění/zaoblení u hřbetu). Takto nasazené desky se objevují v celém 16. století, v první polovině jsou to převážně usňové vazby, v druhé naopak vazby motouzové.

8.40.
Klasické nasazení provlečením vazu (useň, motouz) skrz desku a zakolíčkováním – pohled na vnější stranu desek (VII.G.β.4, sign. I.G.β.11).³⁵⁸

8.41.
Klasické nasazení provlečením vazu (useň, motouz) skrz desku a zakolíčkováním – pohled na přidešší desek – usňové vazy (sign. VII.G.β.3,³⁵⁹ III.G.I).³⁶⁰

Tento způsob nasazení se vyskytuje v různých variacích. Vaz může být upevněn v desce již při prvním provlečení skrz desku (v našem případě se jednalo o vazby z 60. let 16. stol.). Nebo je vaz po protažení na vnitřní stranu desky veden v mělkém žlábků a na konci žlábků je přichycen k desce užším kolíčkem (začátek 17. stol.). U některých exemplářů je vaz ve žlábkůch pouze přilepen a žádné kolíčky ho k desce nefixují (17. století, obr. 8.39.).

Méně časté je nasazení desek pouze s jedním provlečením vazu skrz desku. Je veden po vnější straně desky k otvoru, kterým prochází skrz desku, a fixován je kolíčkem (v našem případě se jednalo o vazby z 30. let 16. stol., obr. 8.39.).

³⁵⁸ Tisk z roku 1522.

³⁵⁹ Tisk z roku 1521.

³⁶⁰ Tisk z roku 1501.

U vazeb z 30. let 16. století jsme zaznamenali ještě jeden způsob nasazení přetrvávající z gotiky. Jde o způsob, kdy je vaz (usňový) veden v mělkém žlábků na vnější straně desky, kde byl k desce připevněn pomocí jednoho nebo více dřevěných kolíčků (obr. 8.38.). Tyto kolíčky jsou užší než samotný vaz, v podstatě slouží jako hřebíčky. Kolíčky jsou probity skrz vaz a desku v různých variantách. Nejčastěji se setkáme s nasazením, kde je použit pouze jeden kolíček. Zjištěny byly i varianty, kde jsou vazy upevněny dvěma kolíčky vedle sebe nebo dvěma kolíčky za sebou (v délce vazů).

8.42.
Zapuštění usňových vazů
do žlábků na vnější straně
desky a jejich fixování
dřevěnými kolíčky
(sign. VII.F.β.1,³⁶¹ X.G.y.42).³⁶²

Nasazení provlečením vazů skrz desky a vedením ve žlábků se vyskytuje i u lepenkových desek. Zde je však vaz uchycen bez kolíčku pouze lepidlem (klij). U lepenkových desek jsou známy také vazby nalepené ve žlábcích buď na vnitřní, nebo na vnější straně desky (bez provlečení skrz desku). Jde o vazby 17. století. Šíře žlábků a otvorů skrz desku se odvíjí od síly vazů. Vzdálenost od hřbetu k prvnímu provlečení skrz desku závisí samozřejmě na formátu celé vazby, zaznamenány byly délky od 3 do 13 milimetrů. Otvor pro první provlečení vazů skrz desku (z vnější strany na vnitřní) byl vrtán šikmo v úhlu cca 45°. Vedení vazů šikmým otvorem zajišťovalo menší nápor na vaz samotný a významně se tak snížilo riziko jeho protržení/prodření o ostré přechodové hrany. Naopak druhý otvor je vrtán kolmo, aby bylo možné vaz pevně uchytit k desce pomocí kolíčku.

³⁶¹ Tisk z roku 1501.

³⁶² Tisk z roku 1505.

Žlábký jsou občas vyhloubené různými směry a v různých délkách (obr. 8.43.). Knihař se tak snažil zmírnit oslabení desky v jednom místě, proto vazy upevnil v různé vzdálenosti od hřbetu.

8.43.
Žlábký pro vedení vazů
na přídešti desky vedené šikmo
– celkový pohled a detail
(sign. XXII.G.β.39).³⁶³

8.44.
Ukázka zhotovení příliš velkého
žlábký na slabý vaz
(sign. XIX.G.β.2).

8.45.
Příklad silného vazů
a příliš mělkého žlábký
(sign. XXIV.B.28).³⁶⁴

³⁶³ Na vazbě datace 1562.

³⁶⁴ Tisk z roku 1551.

8.46.

Příklad, kdy u dvojitého vazů byl po našití bloku jeden z vazů odříznut a pro nasazení desky použit pouze jeden (sign. XVIII.A.16).³⁶⁵

Kolíčky, jak je zmíněno již výše, jsou vyrobeny na šířku otvoru, aby uchytily vaz co nejpevněji k desce. Nejčastěji se setkáváme s kolíčky čtvercového průřezu, které v kulatém otvoru zajišťují pevnější fixaci vazů. V menší míře se vyskytují kolíčky kruhového nebo obdélníkového průřezu. Do válcovitých kolíčků jsou někdy po směru vláken vydlabány půlkruhové žlábkové, aby kulatý dvojitý vaz mohl být co nejlépe upevněn do desky. Kolíček díky tomuto zásahu přesně zapadá tvarem do otvoru, kterým je provlečen vaz.

8.47.

Ukázka různých tvarů dřevěných kolíčků používaných k zařezávání vazů (sign. VII.G.β.1, XII.C.16,³⁶⁶ XIX.G.β.2).

³⁶⁵ Tisk z roku 1561. Na vazbě datace 1562.

³⁶⁶ Tisk z roku 1522.

Vedle výše popsanych způsobů jsme u knih od druhé poloviny 16. století zaznamenali nasazení desek na roztřepené konce vazů. Ty jsou vedeny na vnější stranu desky, ke které jsou fixovány přilepením. Pokud se jedná o nedokonale roztřepené motouzy, je možné pod pokryvem pozorovat nerovnosti způsobené špatným rozvlákněním vazů. Postupem času je vaz sveden na vnitřní stranu desky, roztřepené konce jsou viditelné na předešlé pod výlepem. Tato technika je pak používána i v baroku³⁶⁷ a následujících obdobích. Objevují se také vazby, kde jsou roztřepené motouzy nalepené střídavě na vnitřní a vnější stranu desky. Důvodem byla větší odolnost vůči poškození a následnému oddělení či případné ztrátě desky.

8.48. Nasazení desek přilepením roztřepených konců vazů na desku. Vlevo na vnější stranu (sign. XVI.G.α.52), vpravo na vnitřní stranu desky (sign. IX.A.8).³⁶⁸

Pergamenové vazby se vyznačují specifickým způsobem nasazení. Bloky jsou vyšité na jirchové nebo pergamenové proužky, které jsou provlečené skrz drážku, a pak jsou svedené na desku. Pokryv je na desky aplikován před jejich nasazením. Tento postup práce by nás opravňoval mluvit o pergamenové vazbě jako o vazbě zavěšované. Vazy jsou ale propojené s pokryvem a deskami, což je typické pro vazbu nasazovanou. Vaz je provlečen skrz pokryv u hřbetu, je veden vnějškem pouze v šířce drážky a u hrany desky je provlečen zpět pod pokryv, kde je upevněn k deskám (přilepen).

³⁶⁷ Na vazbách 17. a 18. století se provlékání vazů objevuje jen sporadicky, a to pouze u rozměrnějších vazeb s dřevěnými deskami. Hlavním způsobem nasazení desek se tak stává nalepení roztřepených motouzů (vazů) na vnitřní stranu desek, pod list předešlé (Bártová 2014, s. 144.).

³⁶⁸ Tisk z roku 1666.

8.49.
Ukázka pergamenových vazeb
z první poloviny 16. století s vazy
provlečenými v drážce
(sign. XVIII.G.β.1,³⁶⁹ XV.F.α.25).³⁷⁰

8.50.
Vazby z konce 16. století s vazy
provlečenými skrz drážku
(sign. XXI.B.β.12).³⁷¹

Pergamenové proužky bývají rozstříženy podélně na dvě části buď již v drážce, což je možné vidět na první pohled, anebo až po provlečení drážkou (jednotlivé části jsou přilepeny na přidešti).

8.11 Pokryv

Pokryv je nedílnou součástí knižní vazby. Pokrytím desek a hřbetní části bloku plní ochrannou funkci, která je považována za hlavní. Zároveň však poskytuje možnost výzdoby, díky které se lze lépe orientovat při časovém zařazení vazby. Materiálem používaným k pokryvu je většinou useň, méně často již pergamen, ojedinelé i papír. Podle pokryvu rozdělujeme vazby na jednotlivé typy. Nejvíce se vyskytují vazby celousňové, to znamená, že jsou desky a hřbet v celé své ploše pokryty usní. Dále se setkáváme s polousňovými vazbami s dřevěnými deskami. Tyto vazby mají pokrytý jen hřbet

³⁶⁹ Tisk z roku 1540.

³⁷⁰ Tisk z roku 1534.

³⁷¹ Tisk z roku 1590. Na vazbě datace 1592.

a část desek (cca do jedné třetiny jejich šířky). Pak se vyskytují vazby polousňové s lepenkovými deskami, hřbet a první třetina desek je pokryta usní. Zbývající dvě třetiny jsou pokryté pergamenem, většinou druhotně použitým a přetřeným barvou. V knihovně jsou uloženy i vazby pergamenové.

8.51.
Polousňová vazba
s dřevěnými deskami
(sign. VII.F.β.2),³⁷² celousňová
vazba (sign. VII.G.β.19).³⁷³

8.52.
Polousňová vazba s lepenkovými
deskami (XIV.A.4).³⁷⁴ Vpravo
příklad druhotného použití
pergamenu ze středověkého
rukopisu pro pokrytí desek
(sign. XII.D.β.28).³⁷⁵

³⁷² Tisk z roku 1520.

³⁷³ Tisk z roku 1562.

³⁷⁴ Tisk z roku 1582.

³⁷⁵ Tisk z roku 1606.

8.12 Useň

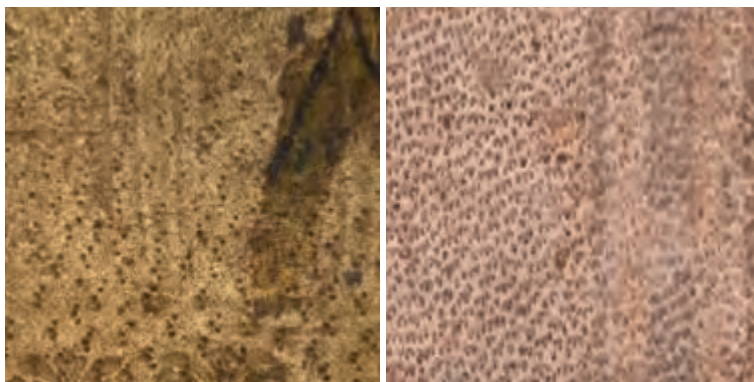
Převážná většina broumovských exemplářů je pokryta usní. V tomto období se používaly dva základní typy, které rozdělujeme podle typu činění.

První způsob činění usně je takzvané jirchářství, což jsou usně činěné hlinitými solemi (například kamencem). Jsou bílé nebo velmi světle krémové, ale postupem času tmavnou (vlivem stárnutí). Jirchy na vazbách z 16. století jsou světle krémové a hladké, na vazbách z konce 16. a začátku 17. století jsou usně jasně bílé a povrch působí hrubě, pokřídovaně. Vazby z první poloviny 16. století, pokryté usněmi činěnými hlinitými solemi, bývají někdy povrchově barvené,³⁷⁶ nalezené byly například červeně nebo oranžově natírané usně.

Pro výrobu kamencem činěných usní byla nejčastěji použita kůže z vepřů (obr. 8.53.). Vepřovice se lehce pozná pouhým okem díky chlupovému kanálkům, které jsou rovnoměrně uspořádané do skupinek po třech v celé ploše usně. Otvor po chlupu zde prochází skrz celou strukturu jak kůže, tak následně i usně. V menší míře se v knihovně vyskytují teletiny, které se vyznačují velmi jemnou strukturou. Jirchy vyrobené z kůže koz jsou zde také zastoupené, chlupové kanálky jsou uspořádané po třech a tvoří pruhy ve tvaru vln (obr. 8.53.). Koziny mají velmi podobnou strukturu jako skopovice, které mají také chlupové kanálky ve skupinkách a tvoří vlnky. Skopovice se však vyznačují tím, že se při mechanickém poškození štěpí na vrstvy.

8.53.

Jircha – vlevo vepřovice
(sign. XXXI.A.9),
vpravo kozina (sign. XXV.A.13).

³⁷⁶ Zeidler 1708, s. 122.: „...das weiße Allaunleder, so die Weißgerber bereiten, eine schöne grüne oder gelbe Farben annimmt.“

Druhým způsobem činění je takzvané tříslučinění. Jde o holiny vyčiněné tříslavinami, které jsou obsažené v různých rostlinách. Vyznačují se svou hnědou barvou, která vzniká přirozeně v průběhu činění. Odstíny hnědé se pohybují od světlé až po velmi tmavě hnědou. Tříslučiněných usní se v klášterní knihovně nachází méně než vazeb pokrytých jirchami. Nejčastěji se jedná o teletiny a koziny (obr. 8.54.), v menší míře se vyskytují i skopovice.

Vazba v tříslučiněné vepřovici v knihovně nalezena nebyla.

U Weigla³⁷⁷ i Zeidlera³⁷⁸ se rovněž dočteme o barvených usních. Weigel, Zeidler a ani Bücking se však více o technologiích barvení nezmiňují. Zde se mohlo jednat jak o usně povrchově barvené, tak usně mořené. Rozdíl v technologii je možné jednoznačně odhalit dle míry prostupnosti látky použité k barvení strukturou usně. V případě moření došlo k probarvení usně v celé její síle. U natíráání je dobře čitelná barevná vrstva pouze na jejím povrchu, přičemž v jádru je barevnost nezměněná (jircha bílá, tříslím činěné usně hnědé).

Před použitím usně k pokrytí desek musel knihař přistoupit k jejímu opracování. V renesanci se začíná prosazovat tenčení rubové strany v místě záložek.³⁷⁹ Tenčení se provádí z estetického (založená plocha je stejně silná a hladká) a praktického důvodu. Díky ztenčeným okrajům je přechod pokryvu na desky (na přídešti) plynulejší.

Záložky mohou být různě velké, míra usně zasahující do plochy desky se liší. Záložky jsou většinou po pokrytí ořezané/zarovnané, tak aby záložka pokryvu byla stejně široká po celé ploše přídešti (obr. 8.56.). Ořezávání záložek se plně prosazuje až v druhé polovině 16. století. U některých vazeb byl pokryv ořezán na formát ještě před pokrytím.³⁸⁰ Zde jsou záložky téměř rovné, vykazují pouze nerovnosti vzniklé při zapracovávání usně.

³⁷⁷ Weigel 1698, s. 258.: „...rot gefärbte Kalbleder,...schwarz gefärbte Kalbleder...“

³⁷⁸ Zeidler 1708, s. 122.: „Schafen Leder ist das gemeinste und geringste, ...gut zu verarbeiten,... Es wird zum teil in seiner natürlichen Farbe, wie es von den Lohgerbern kommt, gebraucht, zum teil aber und mehrenteils, schwarz, und rot gefärbt...“

³⁷⁹ Zeidler 1708, s. 123–124.

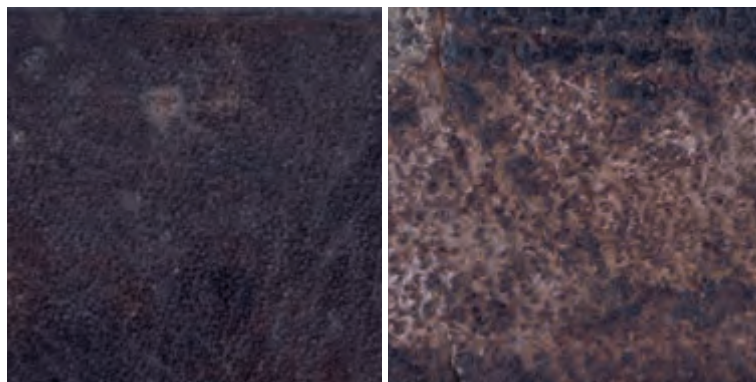
³⁸⁰ Čistě z praktického důvodu šetřením materiálu přistupoval knihař k ořezu usně na pokryv ještě před její aplikací. Rozměření potřebného rozsahu daného pokryvu mohl provést zcela jednoduše. Blok s nasazenými deskami položil na pokryvový materiál a označil si hrany desek/formát knihy. Blok pak nezvedal, ale jeho „převalením“ přes hřbet položil knihu na plochu druhé desky. Zde opět přistoupil k označení hran desky. K zaznamenanému rozměru pak přidal zvolenou míru záložek.

Knihy pouze s přirozenými záložkami se v renesanci vyskytují zřídka (obr. 8.55.). U pergamenových a polousňových vazeb jsou záložky vždy ořezané do formátu.

Pokryv byl na desky a hřbet lepen škrobem,³⁸¹ klijem nebo jejich směsí, což lze zjistit již optickým průzkumem, srovnáním charakteristických vizuálních znaků lepidel. Bücking doporučuje useň před samotným pokrýváním ponechat přes noc ve vlhké místnosti (uvádí sklep). Useň do sebe natáhne vzdušnou vlhkost a je pak při práci poddajnější.³⁸²

Zeidler popisuje přípravu škrobu³⁸³ (Kleister) z pšeničné mouky, ta se za stálého míchání přisypávala do vroucí vody. Jestliže byl škrob příliš hustý, ředil se vodou, řídký škrob se varem zredukoval, nesměl se však připálit.³⁸⁴

8.54.
Tříslučinné usně – vlevo teletina
(sign. XXVI.A.6), vpravo kozina
(sign. XXXIII.H.24).

³⁸¹ Zeidler 1708, s. 10., 124., Bücking 1785, s. 93.

³⁸² Bücking 1785, s. 88., 93.

³⁸³ Zeidler doporučuje, vzhledem k tomu, že se škrob v teple rychle kazí, jeho přípravu vždy v takovém množství, které je knihvazač schopen zpracovat v průběhu 3–4 dní. Trvanlivost škrobu prodlužuje jeho uchování v chladu (Zeidler 1708, s. 12.).

³⁸⁴ Zeidler 1708, s. 10.

8.56.
Pohled na přideščí desky s ořezáním záložek usňového pokryvu. Původní přesah pokryvu je patrný na kolagenových vláknách, které na přideščí zůstaly i po odstranění nechtěných přesahů usně (sign. XXXII.F.32).³⁸⁵

8.57.
Detail rohu se stopou po ořezu záložek nožem (sign. XXII.G.β.39).³⁸⁶

³⁸⁵ Tisk z roku 1536.

³⁸⁶ Na vazbě datace 1562.

8.55.

Příklad založení usňového pokryvu bez zařezání přesahů na přidešti. Pouze v místech vrstvení došlo k prořezání (prostřížení), čímž se zamezilo vzniku vysokého sklada (sign. XVII.G.β.3).

8.13 Pergamen

V klášterní knihovně se vyskytují také vazby pokryté pergamenem.³⁸⁷ Jedná se především o vazby s lepenkovými deskami nebo o měkké pergamenové vazby (vazby bez desek). Pergamen je často druhotně použitý ze starých rukopisů. Je to tedy pergamen psací, který je opracovaný z lícové i rubové strany. Druhotně použité pergameny nebyly vybírány kvůli své kráse, ale text na nich mohl být vnímán jako určitý způsob výzdoby.³⁸⁸ Pokryv zde plní primárně funkci ochrannou.

Na rozdíl od vazeb usňových zůstává pergamen na hřbetu volný, není přilepen na blok.

³⁸⁷ Zeidler s posteskem uvádí, že: „In Österreich und zugehörigen Landen, in Bayern und im Reich ...ins gemein nur Schaff Pergament verarbeitet.“ (Zeidler 1708, s. 6.).

³⁸⁸ Zeidler se ve své knize při výčtu různých typů vazeb zmiňuje i o vazbě z popsaného pergamenu. Z toho lze odvodit, že pro knihvazače nebyl problém se k němu dostat a že šlo o „běžný“ typ vazby (Zeidler 1708, s. 184.).

8.14 Vypracování rohů pokryvu

Pokryv na rozích desek vazeb zkoumaných v klášterní knihovně je zpracovaný třemi způsoby. Nejčastěji se vyskytují vazby s pokryvem na rozích zpracovaným takzvaně na styk (obr. 8.58.). Usňový pokryv je zařezaný v místě rohu desky v úhlu cca 45° směrem do středu desky. Pokryv vždy k sobě dosedá a nepřekrývá se. Setkali jsme se s nimi u vazeb z celého 16. století a ze začátku století 17.

8.58.
Zpracování záložky v místě rohu desky na těsno k sobě tzv. na styk (sign. III.G.I).³⁸⁹

Hojně se vyskytují vazby, kde jsou záložky v místě rohů lepené přes sebe. Míra překrytí pokryvu se různí, odlišný je i postup zakládání záložek. Klasický postup je zapracování vrchní a spodní záložky a nakonec přilepení přední záložky. Zaznamenána ale byla i metoda v opačném sledu. Nejdříve je založený pokryv u podélné ořízky a potom jsou zapracované vrchní a spodní záložky (obr. 8.59.). Vazby s překrývajícími se záložkami v oblasti rohů desek jsou z větší míry svázané až v 17. století.

Obecně nelze ten či onen způsob a priori přisuzovat vazbám 16. století nebo vazbách 17. a 18. století. Zpracování pokryvu v rozích na styk, rovněž tak jako i lepení záložek přes sebe bylo vyzporováno i u vazeb 17. a 18. století.³⁹⁰ Také bychom se měli vyvarovat tvrzení, že jeden či druhý způsob je spojen se zvýšenou produkcí

³⁸⁹ Tisk z roku 1507.

³⁹⁰ Bártová 2014, s. 65.

knih a s klesající kvalitou zpracování. Zásadnější roli v tomto případě spíše sehrála movitost objednatele a cena, kterou byl ochoten za knihu – tedy i za výrobu vazby zaplatit.

8.59.
Zpracování záložek na rohu
desky přeložením přes sebe
(sign. XXXI.H.44).³⁹¹

V období 16. století byla při vazbě středověkých rukopisných textů včetně liturgických a hudebních (graduály, kancionály) dodržována konzervativnost patrná na knihařském zpracování, kování i výzdobě. Z broumovských exemplářů jde například o Misál se signaturou XII.F.β.18. Pokryv je na rohu desky naříznutý dvěma řezy až k vnitřní hraně desky. Useň ponechaná mezi těmito řezy tak vyplňuje prostor mezi dvěma záložkami (obr. 8.60.).

8.60.
Roh desky se zpracováním
záložek na tzv. jazyk (roh
s jazykem).³⁹² Knihař záložku
zapracoval nejdříve přes hrany
desky a pak přes její roh.
Vrásnění, které vzniklo po levé
a pravé straně, bylo odříznuto
(sign. XII.F.β.18).

³⁹¹ Tisk z roku 1534.

³⁹² Szirmai 2001, s. 163.

8.15 Zpracování hlavic

Hlavice je horní a spodní část hřbetní partie vazby. Pokryv přesahující desky, případně pouze výšku hřbetu, je zde v oblasti drážek většinou nastřižen a vzniklá záložka (v šířce hřbetu) je zahnutá dovnitř mezi pokryv a hřbet bloku, kde je přilepená.

Nastřižení pokryvu v oblasti drážky souvisí s uchycením kapitálku (jeho svedením na desky). Prostor drážky je tím vyplněn a záložka pokryvu tak nemohla být plynule vedena z hran desek pod hřbet bloku (obr. 8.61.). Z tohoto důvodu je pokryv v místě drážky vždy nastřižen/naříznut (obr. 8.62.). Výjimkou jsou pouze vazby bez kapitálků,³⁹³ kde zapracování záložky po celé délce desek včetně hřbetu nic nebrání.

Knihář buďto provedl pouze jednoduché nastřižení pokryvu, nebo useň v místě drážky klínovitě vystříhl. Vznikl tak volný prostor, který zajistil, že při zapracovávání záložek nebude pokryv v drážce překážet (obr. 8.63.). Méně časté je nastřižení hlavice rovně, zde je řez/střih veden souběžně s hřbetem. Oba dva způsoby se objevují po celé 16. století.

8.61. Případy přímého vedení záložky usně z plochy desky přes plochu hřbetu – hlavice bez naříznutí (XXV.E.α.25,³⁹⁴ XVIII.C.β.2).³⁹⁵

³⁹³ Plynulé zpracování záložky pokryvu bylo možné i u knih, kdy je šíře kapitálku upravená dle šíře hřbetu. Tento druh kapitálku se však začíná objevovat až v baroku.

³⁹⁴ Tisk z roku 1565.

³⁹⁵ Tisk z roku 1576.

8.62.
Detaily hlavic s rovným
nastřížením usně v místě drážky
(sign. I.C.1, I.E.14).³⁹⁶

8.63.
Příklad šikmého nastřížení
usňového pokryvu
v místě drážky
(sign. VIII.G.α.5,³⁹⁷ I.B.14).³⁹⁸

Při výzkumu byla taky věnovaná pozornost přechodu mezi deskami a hlavicí. Hlavice může být zpracována tak, že je ve stejné rovině jako desky (obr. 8.62.), anebo je z různých důvodů pod úroveň desek (obr. 8.64.). Z důvodu ochrany kapitálku se lze domnívat, že zasunutí hlavice pod úroveň desek bylo cílené. Pokryv zpracovaný těsně nad kapitálek ho lépe chrání. Jedním z důvodů může být rovněž i nepozornost při samotném zpracování, kdy byla záložka pokryvu zasunuta na hřbetu příliš, a pokryv se tak dostal pod úroveň desek.

³⁹⁶ Tisk z roku 1630.

³⁹⁷ Tisk z roku 1606.

³⁹⁸ Tisk z roku 1622.

8.64.
Příklad zpracování hlavice
pod úroveň hran desek
(sign. II.G.β.5,³⁹⁹ VII.A.11).⁴⁰⁰

V klášterní knihovně se vyskytují také vazby se zpevněnými hlavicemi, kdy je povrch z vnitřní strany podlepen papírovým nebo pergamenovým proužkem (obr. 8.65.).

Když knihař u knih s širokými kantami desek zapracoval useň do úrovně jejich hran, vznikla často dost vysoká hlavice. V tomto místě byla useň pouze sama o sobě bez jakéhokoli zpevnění. Dommníváme se, že knihaři časem vypožorovali, že takto vysoká hlavice nepůsobila příliš esteticky a nebyla vzhledem ke své „měkkosti“ odolná vůči deformaci. Výše zmíněné zpevnění hlavice očividně nepostačovalo, jinak by se v knihařské technologii udrželo. Knihaři tak časem začali při zakládání usně u hlavy a paty vkládat pod povrch jádro z motouzu (obr. 8.65.). To bylo upraveno na šíři hřbetu bloku. Tento druh hlavic se začal objevovat u vazeb ze 17. století.

8.65.
Hlavice podlepená papírovým
proužkem (sign. XXX.A.7),⁴⁰¹
hlavice vyztužená motouzovým
jádro (sign. I.A.4).⁴⁰²

³⁹⁹ Tisk z roku 1518.

⁴⁰⁰ Tisk z roku 1521.

⁴⁰¹ Tisk z roku 1602. Na vazbě datace 1603.

⁴⁰² Tisk z roku 1630.

8.16 Zpracování hřbetu

Hřbet bloku byl před položením usně přetřen škrobem. Po pokrytí přihlazoval knihvazač useň jak na deskách, tak i hřbetu knihařskou kostkou: „so stellet man das Buch auf die Bretter vorn am Schnitte, so das der Rücken oben ist, und reibt an jedem Bunde auf der ersten Seite mit einem guten Falzbeine, das nicht zu scharf, aber auch nicht zu dick ist, nahe am Bunde herum.“⁴⁰³

Po založení pokryvu u hlavic a na hranách přistoupil knihvazač k vyvázání hřbetu: „Im Übrigen wird das Leder an den Riemen auf beiden Seiten mit Bindfaden stark angezogen, welcher an gewisse dazu gemachte, und an die Pressbretter befestigte Haken angeschleift und fest angebunden wird.“⁴⁰⁴ K tomuto účelu použil dvě dřevěné desky, z vnitřní strany (pokládána na knihu) do hladka ohoblované. Velikost desek sloužících k vyvázání musela být větší, než byl formát knihy. Na jedné z delších stran byly obě desky na hranách zkosené. Pod zkosením bylo vytvořeno několik otvorů vrtaných šikmo. Nesměly ovšem procházet celou silou desky. Otvory sloužily k umístění dřevěných kolíčků: „...die eines guten Pfeifnstiels Dicke haben, und einen Zoll hoch sein müssen herabwärts geneigt sind.“⁴⁰⁵ Sklon kolíčků byl důležitý kvůli protitahu na provázek, jenž byl použit k vyvázání hřbetu/vazů.

Do prostoru mezi knihu a desky bylo vloženo několik listů makulatury za účelem odsávání vlhkosti z usně.⁴⁰⁶ Knihu pak spolu s deskami upevnil knihvazač do knihařského lisu.

Tuhost a pevnost motouzu byla stěžejní pro úspěšné vyvázání – dotažení usně ke stranám vazů: „Dazu bedient man sich einer feinen scharf gedrehten Passgurte, einer dreichafen von gutem Hanfe stark gedrehten Schnur.“⁴⁰⁷

Motouz k vyvázování přichytil knihvazač k prvnímu kolíčku a procházel z jedné strany hřbetu na druhou. Začal u hlavy/paty, pokračoval natěsno kolem každého z vazů až do konce hřbetu. Neustále napnutý provázek průběžně fixoval obtočením kolem kolíčků. Pevnost vyvázání pojistil knihvazač ještě dřevěnými kolíč-

⁴⁰³ Bücking 1785, s. 94.

⁴⁰⁴ Zeidler 1708, s. 128.

⁴⁰⁵ Bückin 1785, s. 96.

⁴⁰⁶ Bückin doporučuje, zejména u vepřovic, používat makulaturu nepotíštěnou. Lepidlo, které se protlačí přes chlupové kanálky, způsobí její přilepení na useň a při potíštěných listech by mohlo dojít i k znečištění bílé jirchy (Bücking 1785, s. 97.).

⁴⁰⁷ Bücking 1785, s. 95–96.

ky, jež vložil mezi motouzy, které obcházely daný vaz, a protočením dotáhl vyvázání. Zde musel postupovat stejně z obou stran hřbetu.⁴⁰⁸ V lisu musela být kniha ponechána minimálně přes noc (spíše delší dobu), dokud vše dokonale neuschlo.

Bücking se u vyvazování hřbetu zmiňuje i o možnosti použít „Streicheisen“ (obr. 9.1.). Knihvazač pomocí tohoto hladicího železa zpracovával useň kolem vazů. Hned však uvádí, že práce s ním je mnohem náročnější a knihvazač nedosáhne tak dobrého výsledku jako při vyvazování motouzem. Mimo to použitím pevného motouzu vznikne kolem vazů příjemný vzor: „...diese Schnüre so dazu gedreht sind, dass sie dem Buche grade ein solches Zeichen eindrücken, als wenn es mit einem Instrumente von der Art gestrichen wäre.“⁴⁰⁹

Obr. 8.66.
Obrázek hladítka „Streicheisen“
používaného k modelaci usně
na hřbetu kolem vazů.⁴¹⁰

⁴⁰⁸ Ibidem, s. 99.

⁴⁰⁹ Bücking 1785, s. 99.

⁴¹⁰ Kersten 1922, Tafel 6.

9. Výzdoba

Ve výzdobě knih je patrný rozdíl mezi středoevropským konzervativním přístupem k výzdobě, který setrvává u rámové gotické kompozice, a vývojem západoevropských výzdobných stylů. Rozhodující roli ve výzdobě tak hrál finanční kapitál objednavatele, jeho osobní kulturní rozhled a vůbec celospolečenská kulturní mentalita.⁴¹¹

Usňový pokryv na vazbách 16. století je zdoben zejména slepotiskem. Zlacený slepotisk, který se na knižních vazbách začíná v českých dílnách objevovat již v první polovině 15. století,⁴¹² v renesanci již v knihařské technologii zdomácňuje.

Zeidler se ve své knize o knihvazačském řemesle zmiňuje i o zájmu „*große Herren und großgelernte Leute*“ objednávat si vlastní erby či kresby⁴¹³ ryté do mosazi, mědi či dřeva k jejich otištění na svých vazbách. Často zlacené, vedle i s uvedením svého jména za účelem „*vor Dieben zu verwahren.*“⁴¹⁴ V tomto případě lze slepotisku přiznat i funkci ochrannou.

9.1 Slepotisk

Slepotisk je tradiční knihařská výzdobná technika, při níž jsou do navlhčeného pokryvu vtlačována nahřátá nářadí⁴¹⁵ s různými vzory. Vtlačení horkého⁴¹⁶ kovového nástroje do vlhké usně došlo k deformaci kolagenových vláken. Useň v tomto místě ztvrdla a ztmavla (obr. 9.1.).⁴¹⁷ Vzniklý dekor vytvořený do plochy pevně přilepené usně je tak velice stabilní.⁴¹⁸

Nástroji používanými pro slepotisk jsou kolek, fileta, váleček a plotna.⁴¹⁹ V případě tištěného textu či datace použil knihvazač knih-

⁴¹¹ Více k výzdobě vazby viz Voit 2006, s. 964–967.

⁴¹² Voit 2006, s. 1037, Slovik, Kopáček 2015, s. 95.

⁴¹³ Jedná se o supralibros (lat. nad knihou). Jde o prvek, kterým se soukromé osoby či instituce přiznávají k vlastnictví exempláře. Na rozdíl od exlibris je supralibros spjat s knižní vazbou a u zjišťování provenience má veliký význam (Voit 2006, s.). Vzniklá matrice zůstávala objednateli, nebyla součástí knihvazačova fundu.

⁴¹⁴ Zeidler 1708, s. 136.

⁴¹⁵ Používalo se jak železné, tak i mosazné nářadí. Mosaz má tu výhodu, že i při bodovém zahřátí rovnoměrně roznáší teplotu po celé své ploše.

⁴¹⁶ Zeidler uvádí nahřívání na uhlících (Zeidler 1708, s. 120, 130).

⁴¹⁷ Při slepotisku je využita silná reakce usně na teplotu, mluvíme o tzv. teplotě smrštění. Vtlačení nahřátého nástroje do vlhké usně došlo ke smrštění vláken kolagenu. Teplota smrštění je odvislá od typu činění.

⁴¹⁸ K poškození slepotisku dochází zejména odřením. Nenávratné změny jsou způsobeny při opětovném provlhčení pokryvu (useň, pergamen, papír).

⁴¹⁹ V Čechách již od roku 1520.

tiskařská písmena.⁴²⁰ Nářadí, až na plotny, vtlačoval knihař do pokryvu ručně. Plotna kvůli svým větším rozměrům a jemnějšímu obrazu potřebovala silnější a rovnoměrnější tlak. Ten bylo možné zajistit pouze knihařským lisem⁴²¹ (obr. 9.3.): „*Da denn der ganze Messinge Stock gerade in der Mitten aufgelegt, das Buch aufgemacht, und die Bretter, nicht aber das ganze Buch unter die große eiserne Presse gelegt.*“⁴²² Byla zde i možnost provést otisk plotny pomocí knihařského lisu. Práce s ním ovšem byla méně pohodlná a hrozilo zde i riziko nerovnoměrně silného/hlubokého otisku plotny nerovnoměrným zatažením lisu ne jedné ze stran.⁴²³

Pro renesanci je typický slepotisk negativní, tedy vhloubený do pokryvu. Ornamenty jsou do nářadí vyryty pozitivně. Negativní slepotisk se vyvinul spolu s technikou zlcení, u které je praktičtější vhloubený otisk. Plátkové zlato se pak nachází pod úrovní pokryvu, čímž je lépe chráněno.

I v tomto případě se tak opět potvrzuje vnímavost knihařů a jejich reakce v podobě změny v knihařské technologii, která měla vyvarované nedostatky eliminovat. V prvních fázích zušlechťení slepotisku plátkovým zlatem totiž používali knihaři negativně ryté nářadí, a zlcené ploše pozitivního slepotisku tak nebyl do vínku dán příliš dlouhý život, pokud ovšem plochu pokryvu nechránilo kování v podobě pukel či náročnic.

Termín zlcení používáme zejména pro zušlechťení/povýšení/obohacení slepotisku ještě plátkem kovu. Vedle plátek zlata se však setkáme i s použitím plátkových kovů a staniolu.⁴²⁴

Samotné zlcení mohl knihař provést dvojím způsobem. Budťo si nejdříve jemným vtlačáním nářadí⁴²⁵ provedl pomocné předtlačení vzoru, do kterého vnesl pojivo, nejčastěji bílek.⁴²⁶ Touto operací si zajistil přesnost v umístění (kompozici) a šetření materiálu jak pojiva, tak samotného plátkového kovu, jelikož si ho připravil na konkrétní rozměr. V případě užití kolků mohl využít i drobnějších odřezků zlata. Na potřebnou velikost nařezaný plátek zlata pak

⁴²⁰ Zeidler 1708, s. 120, 130.

⁴²¹ Tlak lisu byl někdy tak velký, že základní tvar plotny lze vyvodit z deformace, která při zalisování v ploše desky vznikla.

⁴²² Zeidler 1708, s. 127.

⁴²³ Ibidem, s. 127–128.

⁴²⁴ Zeidler 1708, s. 5, 126. Staniol je fólie vzniklá vyválním cínu.

⁴²⁵ To mohl provést jak teplým, tak i studeným nástrojem.

⁴²⁶ Adam 1890, s. 75.

přímo slepotiskovým nástrojem přenesl na místo předtlačeného vzoru a otisk provedl již do finální podoby.

V případě válečku, filetu a ploten však nejspíš postupoval následovně: Na plochu pokryvu určeného k zlacenému slepotisku nanесl pojivo⁴²⁷ a potom položil i plátek kovu. Nahřátý nástroj pak vtlačil rovnou přes plátek zlata.

Ke zušlechštění slepotisku byly používány velmi tenké fólie různých kovů, nejčastěji bylo používáno plátkové zlato.⁴²⁸

Během průzkumu knihovny byla provedena analýza zlacení dvou vazeb (sign. XVII.E.β.17 a XVII.E.β.3) pomocí rentgenové fluorescence (XRF). Jedná se o nedestruktivní analytickou metodu, která se řadí k metodám elektromagnetické spektroskopie a používá se pro zjištění základního složení materiálu.⁴²⁹ Pomocí této analýzy bylo prokázáno, že plátky použité na zlacení obsahují kromě zlata i jiné kovy. U obou vazeb byla zjištěna přítomnost převážně zlata, stříbra a mědi, další prvky se vyskytovaly pouze ve stopovém množství. K použití fólií ze slitiny kovů došlo nejspíš z finančních důvodů. Příměsí stříbra a jiných levnějších kovů ve fóliích způsobují rychlejší degradaci a korozi materiálu. Sulfidy stříbra zde reagují s podkladem (dochází k oxidaci stříbra) a pozorujeme černání plátku použitého na vyzlacení ornamentu.

Vedle případů, kdy očividně došlo k černání zlata/stříbra (obr. 9.2.) se setkáváme i se slepotiskem hned na první pohled jasně černého zbarvení (obr. 9.8.). V těchto případech se nabízí varianta jeho vzniku otištěním náradí s příliš vysokou teplotou. Z technologického pohledu je síla zčernání slepotisku odvislá jak od druhu usně (typu činění), tak od míry provlhčení a zcela logicky i od teploty slepotiskového náradí. Pokud by však mělo vzniknout takto silné černé zbarvení, muselo by použití horkého náradí vést automaticky i k deformaci motivu/obrazu (obr. 9.1.). To se ovšem v těchto případech nestalo. Proto se již od výroby muselo jednat o použití kovového plátku s vysokým podílem oxidujícího stříbra či staniolu, který vedl k černému zbarvení: „...sollte

⁴²⁷ V případě pojiva uvádí Zeidler užití „Gummiwasser“ (ve vodě rozpuštěná arabská guma nebo tragant) nebo jiného přípravku na obdobné bázi: „da das Leder vorher mit Gummiwasser oder dergleichen zehen Materie bestrichen wird.“ (Zeidler 1708, s. 126.).

⁴²⁸ Paul Adam ve své knize k ručnímu zlacení (1911) mluví o místech s chybějícím zlacením jako o okousaných myšmi – sie sehen mauserig aus/sie mausern. Slovo „Mausern“ uvádí jako odborný výraz označující místa, kde se trochu zlata nachází, ale vypadají jako okousané.

⁴²⁹ Analýzu provedl Ing. Jiří Kmošek z Katedry chemické technologie Fakulty restaurování Univerzity Pardubice.

es auch nur Metall, oder Stanniol sein, auszuzieren, und den besten Cordoban, ganz ohne alle Figuren, schwarz zu lassen.“⁴³⁰

Knihvazači často opatřovali přední desky titulem nebo jménem autora, monogramem vlastníka a vtlačením datace. Ty mohli vtlačit pomocí: „...die Buchstaben, wie man sie in Druckereien hat“⁴³¹ nebo na povrch usně pouze napsat štětcem. Vtlačený titul a datace jsou zvýrazněné použitým plátkového zlata nebo metalu, jehož užití opět vedlo k výraznému černému zbarvení. Toho mohl knihvazač dosáhnout i vybarvením provedeného slepotisku: „Will man die Schrift nicht mit Golde haben, mag man sie mit Druckfarbe schwarz hinein drucken, oder mit der Feder hinein schreiben.“⁴³²

Na přelomu 16. a 17. století se vyskytují i vazby, které jsou zdobené pouze zlacením, což je typické pro barokní období.

9.1. Vlevo otisk kolku provedený nářadím správné teploty. Vpravo otisk nářadím s příliš vysokou teplotou, která vedla ke spálení/zčernání usně v okolí motivu.⁴³³

9.2. Příklad celoplošné koroze zlacení slepotisku (sign. XVII.E.β.3).⁴³⁴

⁴³⁰ Zeidler 1708, s. 126.

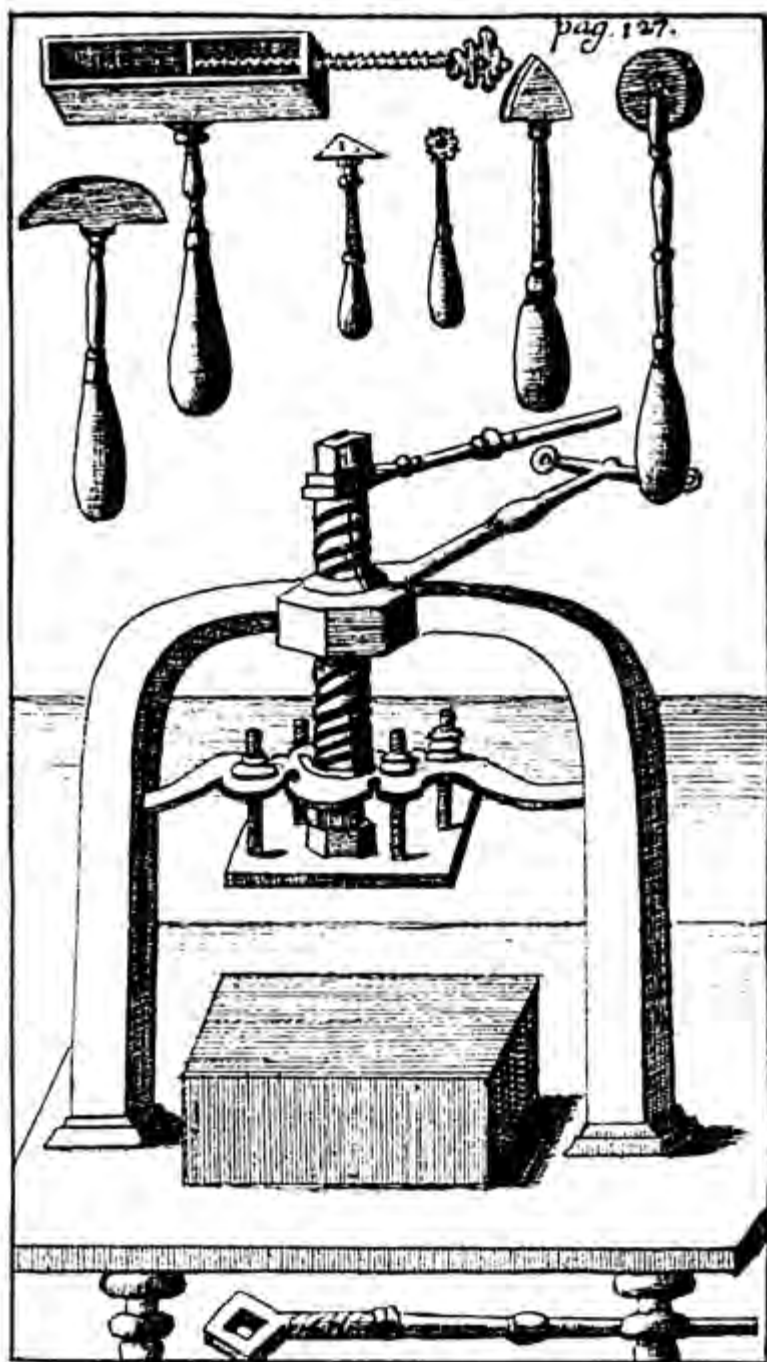
⁴³¹ Ibidem, s. 120.

⁴³² Ibidem, s. 120.

⁴³³ Obrázky převzaté z diplomové práce Zychová 2019, s. 26.

⁴³⁴ Tisk z roku 1567.

9.3.
Ilustrace z knihy Buchbinder-
Philosophie oder Einleitung
in die Buchbinderkunst
znázorňující nářadí a kovový list
používaný při slepotisku.⁴³⁵

⁴³⁵ Zeidler 1708, s. 126–127.

9.4.

Příklad vazby z konce 16. století se slepotiskovou výzdobou rámové kompozice. Dvojitý vaz zdoben linkou vedenou jak prostředkem, tak po stranách vaz. Linky vedené až do plochy desek, kde se v rámci rámového pole sbíhají do jednoho bodu. Mezivazní pole vyplnil knihař v celé ploše kolkem. Kompozice a použití nástrojů shodné na obou deskách. Vazba uzavírána pomocí dvou tordovaných kloubových háčkových spon se štítkem s kolíčkovou záchytkou (sign. XV.G.α.7).⁴³⁶

⁴³⁶ Tisk z roku 1558. Na vazbě datace 1560.

9.5.

Vazba z konce 16. století, kterou bychom díky dominantové kompozici s volnou plochou na přední desce mohli označit za vrcholně renesanční, i když zadní deska zůstává zpracována konformně a tradicionalisticky. Dvojitý vaz zdoben plnými linkami vedenými jak prostředkem, tak po stranách vazů. Linky svedené až do plochy desek, kde se v rámci rámového pole sbíhají do jednoho bodu. Po stranách vazů dvojitá linka z plných čar vedená pouze v síle hřbetu. Vazba uzavíraná pomocí dvou háčkových spon (těla spon se nedochovaly) se štítkem s kuličkovou záchytkou (sign. XXIII.G.α.4).⁴³⁷

⁴³⁷ Tisk z roku 1584.

9.6.

Vazba ze začátku 17. století se slepotiskovou výzdobou s dominantovou kompozicí. Vložená pole upozorňují na strach z prázdna (*horror vacui*).⁴³⁸ Středová kartuš a nárožní výplně jsou tištěné z jedné plotny. Dvojitý vaz zdoben plnými linkami vedenými jak prostředkem, tak po stranách vazu pouze v síle hřbetu. Rozvržení kompozice výzdoby přední a zadní desky je shodné. Knižní vazba bez uzavírání (sign. XXX.D.7).⁴³⁹

⁴³⁸ Horror vacui (lat. strach z prázdnoty) nutká představa řemeslníka pojednat při práci veškerou plochu poskytnutou formátem knihy. Doklady nacházíme od 16. století jak u knihvazače při uměleckém zpracování pokryvu desek, tak u sazeče při sestavování tiskové formy (Voit 2006, s. 371–372.).

⁴³⁹ Tisk z roku 1616.

9.7.
Příklad výzdoby knižní vazby
s užitím čistého a zlaceného
slepotisku (sign. II.E.24).⁴⁴⁰

⁴⁴⁰ Tisk z roku 1611. Na vazbě datace 1612.

9.8.
Příklad vazby s užitím plátkového kovu pro tisk titulu, monogramu, datace a několika prvků slepotiskové výzdoby na přední desce (sign. XXXII.G.37).⁴⁴¹
O užití plátkového kovu svědčí výrazné zčernání.

9.9.
Jiný příklad vazby s použitím plátkového kovu k zvýraznění monogramu a datace na přední desce (sign. XVIII.A.16).⁴⁴²

⁴⁴¹ Na vazbě datace 1530.

⁴⁴² Tisk z roku 1561. Na vazbě datace 1562.

10. Knižní kování a další způsoby ochrany knihy

Knižní vazby období renesance byly uzavírány nejčastěji sponami nebo textilními tkanicemi či usňovými řemínky. Uzavírání vazeb sponami vychází z historie, kdy byly knižní bloky naskládány z pergamenových dvoulistů. Pergamen má silné hygroskopické vlastnosti, a proto rychle reaguje na sebemenší změny klimatických podmínek. U pevně sevřené vazby tak došlo k omezení vlivů vnějšího prostředí (zejména vlhkosti) na chování pergamenových folií. Mimo dobu čtení byl blok knihy pod permanentním tlakem. Pevně uzavřený blok je chráněn nejen před vnějšími vlivy, ale i před nevhodnou manipulací.

V broumovské klášterní knihovně byl zaznamenán pouze jeden rukopis na pergamenu z 16. století. Spony, tkanice a řemínky však dále plní svou ochrannou funkci, druhotná je i funkce estetická.

Nutno však upozornit na to, že již v renesanci se objevují vazby, které uzavírací systém plně postrádají. Jedná se převážně o vazby s lepenkovými deskami. Během výzkumu v broumovské klášterní knihovně se ukázalo, že se jedná převážně o tisky věnující se právním tématům. Tento fakt nemusí být obecně platný.

V případě knižního kování je u vazeb 16. století patrná silná rezistence prvků z 15. století.

10.1 Materiál

U usňových řemínků se zpravidla jednalo o použití stejné usně, jaká byla použita na pokryv. Tkanice (hedvábné) jsou nejčastěji zbarvené do zelena.

Dalším materiálem pro výrobu kování byl ocelový a mosazný plech, případně litá mosaz. Zeidler ke sponám píše: *„Die Schlösser oder Klausuren, sind unterschiedener Art, Groß und Klein, stark und schwach: Die Alten haben ihre Schlösser teils ganz von Eisen geschmiedet, teils von Messing dicke gegossen und ausgefeilt, heute zu tage mach man die Schlösser und Beschläge an Türen und Fenster Rammen kaum so feste.“*⁴⁴³ Dále uvádí, že v jeho době (přelom 17. a 18. století) se pro výrobu spon používá tzv. milánský plech: *„Jetziger Zeit werden die Klausuren gemeiniglich nur von*

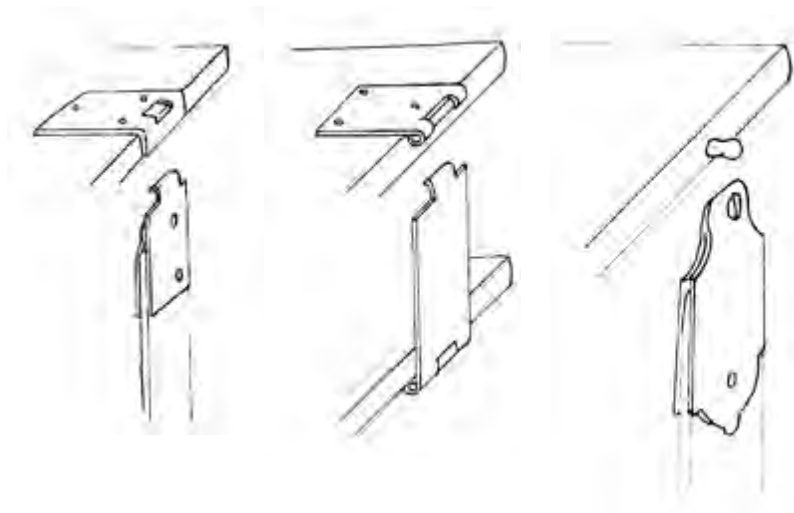
⁴⁴³ Zeidler 1708, s. 132.

*Milanischen Blech von den Gürtlern aufs liederlichste gemacht.*⁴⁴⁴
Povrch kování byl zdoben tepáním, ražbou nebo puncováním.
Zeidler rovněž uvádí, že si knihvazač může spony obstarat i u zlatníka.⁴⁴⁵

10.2 Spony

Vazby období renesance jsou uzavírány pomocí háčkových spon. Nejčastěji se vyskytují spony háčkové se štítkem s kolíčkovou záchytkou, v menší míře spony se štítkem s průřezovou záchytkou. V klášterní knihovně byly nalezeny také vazby s hranovou dírkovou sponou, která je typická pro barokní vazby.

Velikost spon a štítků proporcčně odpovídá formátu vazby. Setkáme se i s knihami, kde na nás použité kování působí nepřirozeně (příliš velké, nebo naopak velmi drobné).⁴⁴⁶ Prozkoumané vazby mají většinou štítek o délce 15–25 mm. Tělo spony při zavřeném vazbě zabírá zhruba dvě třetiny síly podélné ořízky (včetně desek a pokryvu).

10.1.
Zákresy typů spon objevujících se na vazbách 16. století z Broumova. Háčková spona se štítkem s průřezovou záchytkou, háčková spona se štítkem s kolíčkovou záchytkou, dírková spona s trnem v hraně desky.⁴⁴⁷

⁴⁴⁴ Ibidem, s. 132.

⁴⁴⁵ „Auch machen die Goldschmiede noch sehr gute und zierliche Schösser alles wie es bestellt wird.“ (Zeidler 1708, s. 132.)

⁴⁴⁶ Zeidler pro určování velikosti spon, zejména u větších svazků, doporučuje vyrobit spony tak velké, jak silný je blok. V případě, že jsou spony menší a sponový řemínek tím pádem delší, je zavírání knihy náročnější. Spona na řemínku padá a k uzavření/zaháknutí spony je zapotřebí vzít řemínek do rukou a zatáhnout k háčku (Zeidler 1708, s. 169.).

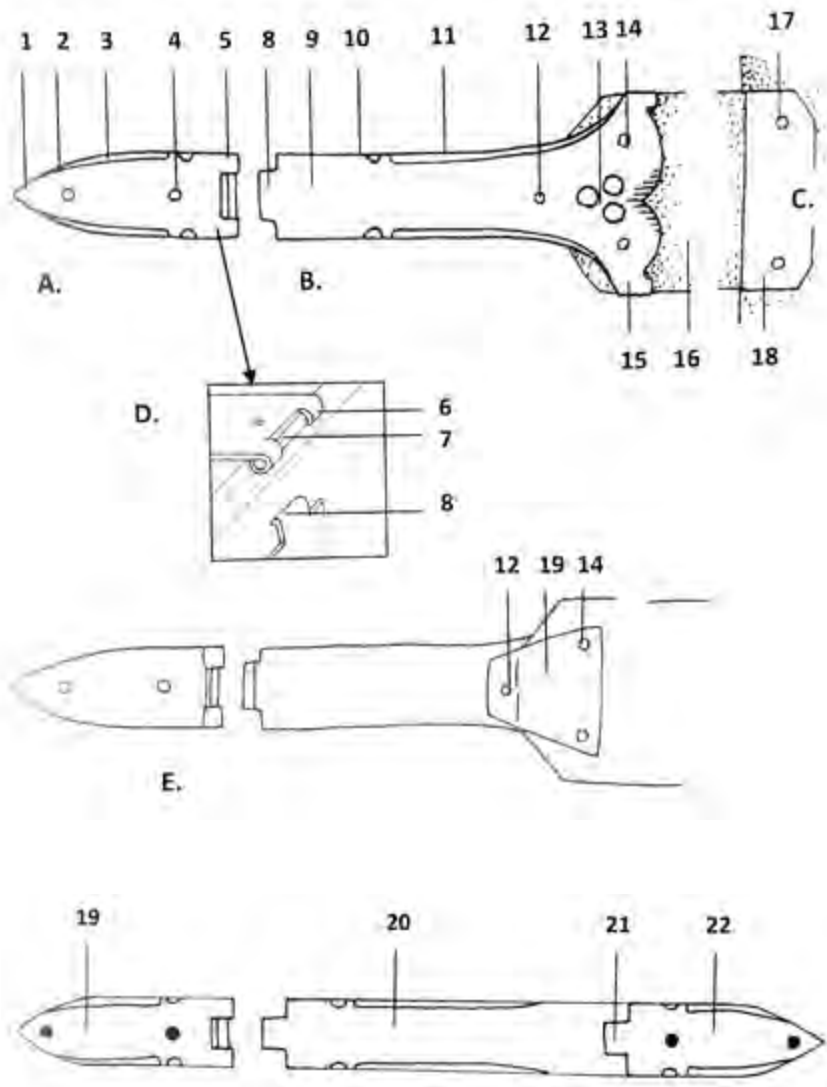
⁴⁴⁷ Ilustrace převzatá z knihy Sojková 2011, s. 16., s. 28.

10.2.

Zákres háčkové spony s kolíčkovou záchytkou s popisem jednotlivých částí.⁴⁴⁸ Štítek spony čepelovitého tvaru. Tělo spony v závěru (u kořene těla) s rozšířením ve tvaru písmena „T“. A – štítek spony, B – tělo spony s rozvětveným kořenem, C – fixační štítek sponového řemínku, D – detail kořene štítku s kolíčkovou záchytkou a háčkem těla spony, E – pohled ze spodu na štítek a tělo spony fixované ke sponovému řemínku: 1 vrchol štítku spony, 2 okraj štítku spony, 3 zhranění štítku spony, 4 hřebíček použitý k zařívání štítku k přední desce, 5 kořen štítku spony, 6 ramena kořene štítku spony (stejně i v případě štítku s průřezovou záchytkou), 7 kolíček – kolíčková záchytká (v případě štítku s průřezovou záchytkou – otvor/průřez v štítku spony k zapadnutí háčku), 8 háček těla spony (slouží k zachycení spony buďto v průřezu nebo kolem kolíčku), 9 samotné tělo spony, 10 okraj těla spony, 11 hranění těla spony. 12 nýtek/hřebíček fixující spodní štítek (sloužící k zařívání ke sponovému řemínku) k tělu spony, 13 perforovaný dekor u kořene těla spony, 14 hřebíček fixující tělo spony k sponovému řemínku (useň, pergamen, kombinace materiálů), 15 kořen spony – ve tvaru písmena „T“, členitý, 16 sponový řemínek,⁴⁴⁹ 17 hřebíček sloužící k zařívání sponového řemínku spolu s fixačním štítkem k zadní desce, 18 štítek sloužící k zařívání sponového řemínku k zadní desce, 19 fixační štítek na spodní straně těla spony sloužící k upevnění ke sponovému řemínku.

10.3.

Schéma spony háčkové kloubové.⁴⁵⁰ 19 čepelovitý štítek spony s kolíčkovou záchytkou, 20 samotné tělo spony s kloubem u kořene, 21 kloub – propojení těla spony se štítkem ze zadní desky, 22 štítek spony fixovaný k zadní desce spony.

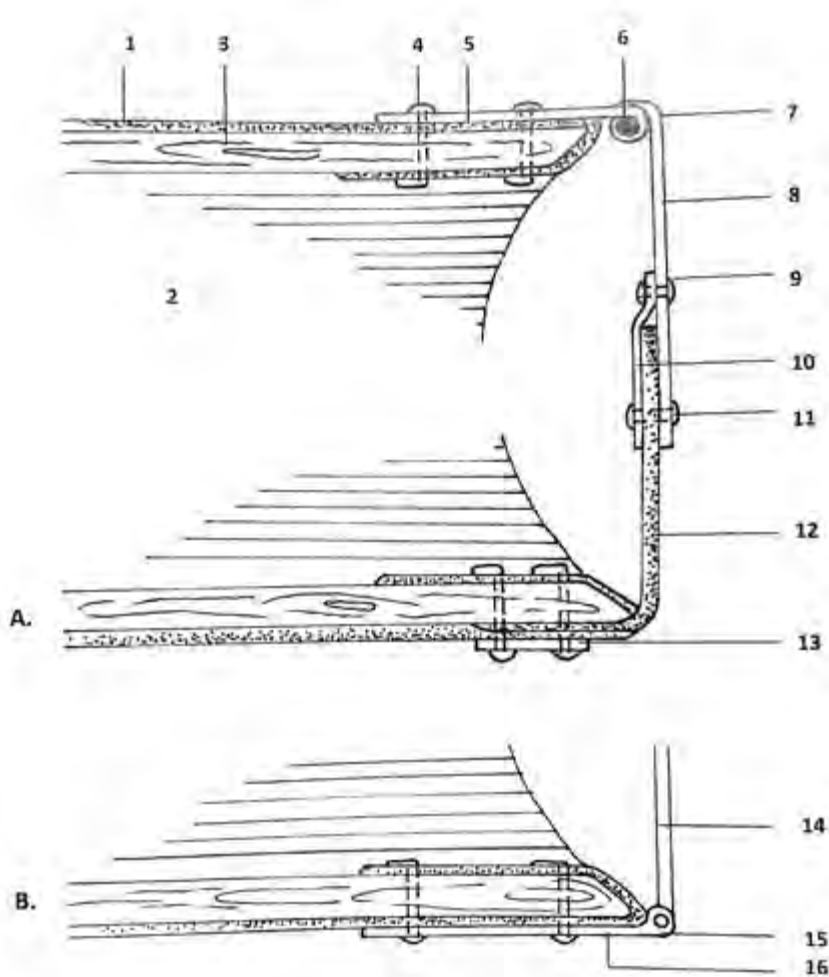
⁴⁴⁸ Obrázek převzatý z knihy Sojková 2011, s. 18.

⁴⁴⁹ Autorka Sojková používá ve své knize (Sojková 2011) termín usňový řemínek. Vzhledem ke skutečnosti, že se v případě řemínků setkáváme s využitím různých materiálů pro jejich zhotovení (vedle usně i pergamen a v baroku i lepenka), volíme vhodnější označení, a to „sponový řemínek“.

⁴⁵⁰ Ilustrace převzatá z knihy Sojková 2011, s. 18.

10.2.1 Háčková spona s průřezovou záchytkou

Spony s průřezovou záchytkou jsou typické pro vazby vzniklé v gotickém období, přesto se s nimi setkáváme často také na vazbách z první poloviny 16. století. Většinou se jedná o obdélníkový štítek s průřezovou záchytkou a rozvětveným vrcholem. Tvar těla spony bývá téměř identický s tvarem štítku se záchytkou. Tyto spony bývají zdobeny o poznání střídměji než spony s kolíčkovou záchytkou. K výzdobě byly nejčastěji použity linky a puncy ve tvaru trojúhelníků.

10.4.

Schéma fixace háčkové spony v bočním řezu knihou.⁴⁵¹

A – spona háčková se štítkem s kolíčkovou záchytkou. Způsob fixace je u štítku s průřezovou záchytkou zcela totožný.

B – zakres fixování spony háčkové kloubové k zadní desce. 4 hřebík použitý k fixování štítku ke knižní desce, 5 tělo štítku, 6 kolíček, 7 háček na konci těla spony, 8 samotné tělo spony, 9 nýtek spojující tělo spony se spodním fixačním štítkem – 10 (k fixování usňového řemínku), 12 usňový řemínek, 13 štítek fixující sponový řemínek k zadní desce.

⁴⁵¹ Obrázek převzatý z knihy Sojková 2011, s. 17.

10.5.

Ukázka štítků háčkových spon s průřezovou záchytkou. Jde o vazby z první poloviny 16. století (sign. II.G.β.5,⁴⁵² II.E.8,⁴⁵³ XXIII.G.β.7,⁴⁵⁴ XXV.E.α.2).

10.6.

Fixační štítek s průřezovou záchytkou z 30. let 16. století. Základní tvar vychází z tvarosloví pozdně gotických spon. Rozeznáme ho díky jeho členitosti a tvarové propracovanosti. (sign. XXXI.G.25).⁴⁵⁵ Vpravo již štítek s průřezovou záchytkou s čepelovitým tvarem z poloviny 16. století (sign. XXXIII.G.13).⁴⁵⁶

- 452 Tisk z roku 1518.
- 453 Tisk z roku 1535.
- 454 Tisk z roku 1541.
- 455 Tisk z roku 1532.
- 456 Tisk z roku 1549.

V klášterní knihovně jsou uloženy také vazby, které mají štítek s průřezovou záchytkou tvarem téměř identický se sponami s kolíčkovou záchytkou (čepelovitý tvar, obr. 10.6.). Jedná se převážně o vazby menších rozměrů nebo méně nákladné vazby. Vyrobít štítek s průřezovou záchytkou je časově, a tudíž i finančně méně náročné, proto byly tyto spony používány na levnějších vazbách z období přelomu renesance a baroka. Občas se štítky čepelovitého tvaru s průřezovou záchytkou objevují upevněné pod pokryvem vazby (obr. 10.8.). Dle popisu u Zeidlera šlo o běžnou věc: „So werden auch beim Schweinleder die Einschlüsse auswendig aufgenietet, beim Cordoban aber, und gemeinen Leder, unter das Leder hinein gesteckt, und etwa nur mit einem Niet ein wenig verwahrt.“⁴⁵⁷

10.7.
Příklad vazeb se schovaným
fixačním štítkem (s průřezovou
záchytkou) spony pod pokryvem
(sign. X.G.γ.41,⁴⁵⁸ V.F.β.16).⁴⁵⁹

⁴⁵⁷ Zeidler 1708, s. 133.

⁴⁵⁸ Tisk z roku 1567.

⁴⁵⁹ Tisk z roku 1574.

10.8.

Příklad háčkových spon se štítkem s kolíčkovou záchytkou z první poloviny 16. století (sign. XXV.F.8).⁴⁶⁰

10.9.

Příklad háčkové spony se štítkem čepelovitého tvaru a tělem spony s rozvětveným kořenem z druhé poloviny 16. století (sign. II.E.7).⁴⁶¹

10.2.2 Háčková spona s kolíčkovou záchytkou

Háčková spona s kolíčkovou záchytkou je nejtypičtějším druhem spon pro vazby období renesance. Skládá se ze štítku se záchytkou a spony. Tělo spony se v kořenu rozšiřuje do tvaru písmene "T". Tělo spony je připevněné k řemínku pomocí nýtů a fixačního štítku, ten se nachází na spodní straně řemínku. Spona je zdobena puncováním a jemným zhraněním okrajů štítku i těla spony. Řemínek, povětšinou usňový, je přichycen k zadní desce hřebíčky a fixačním štítkem, ten bývá ve většině případů obdélníkového tvaru.

⁴⁶⁰ Tisk z roku 1531.

⁴⁶¹ Glušťiková 2017, s. 68.

10.10.
Příklad štítku s kolíčkovou záchytkou s kombinací materiálů. Mosazný štítek opatřen kolíčkem z ocele (sign. XVIII.B.14).⁴⁶²

Na vazbách z druhé poloviny 16. století se objevují háčkové spony s kolíčkovou záchytkou, které mají tordované tělo (obr. 10.12.). U tří vazeb (z druhé poloviny 16. století) byly použity spony háčkové kloubové s kolíčkovou záchytkou. Tělo spony není fixováno k řemínku, ale u kořene má kloub, kterým je tělo přichyceno ke štítku spony pomocí hřebíčků k zadní desce (obr. 10.12.). Spona má na rozdíl od spon fixovaných k usňovému řemínku tu výhodu, že po otevření knihy si lehne na stůl a nezůstává v pozici přední ořízky.⁴⁶³

10.11.
Ukázka háčkové spony z vazby z druhé poloviny 16. století (sign. XXXIII.E.24).⁴⁶⁴

⁴⁶² Glušťiková 2017, s. 65.

⁴⁶³ Zeidler 1708, s. 134.

⁴⁶⁴ Tisk z roku 1559.

10.12.
Dva příklady háčkové spony
s tordovaným tělem. Vlevo
tordované tělo kloubové spony
(sign. XV.G.α.7,⁴⁶⁵ I.G.β.26).⁴⁶⁶

10.13.
Vazba z konce 16. století
s tordovanými těly háčkových
spon a štítky s kuličkovou
záchytkou (sign. IV.F.α.4).⁴⁶⁷

⁴⁶⁵ Tisk z roku 1558. Na vazbě datace 1560.

⁴⁶⁶ Gluščíková 2017, s. 69.

⁴⁶⁷ Tisk z roku 1592. Na vazbě datace 1610.

10.14.

Jiný příklad vazby s tordovanými těly háčkových spon a štítky s kolíčkovou záchytkou. Vazba pochází ze začátku 17. století. (sign. VIII.G.α.17).⁴⁶⁸

Jak je uvedeno v předchozí kapitole, spony jsou vyráběny z plechů ze slitiny mědi. U několika vazeb bylo zaznamenáno, že nýtky, kolíčky a hřebíčky nebyly vyrobeny z mosaze ale ze železa. Kombinace slitiny mědi a železa není vhodná. Při kontaktu různých kovů vzniká tzv. galvanický článek,⁴⁶⁹ který vede k degradaci a korozi materiálů. Lze se domnívat, že železo mohlo být použito jak kvůli nižší pořizovací ceně, tak větší pevnosti.

K dalšímu druhu poškození, které jsme v rámci výzkumu zaznamenali, je koroze povrchu plechů ze slitin mědi způsobená ionty uvolňujícími se z jirch, k jejichž činění byl užíván kamenec (síran draselno-hlinitý).

⁴⁶⁸ Tisk z roku 1613.

⁴⁶⁹ Jde o elektrické napětí, které vzniká mezi dvěma různými kovy. V důsledku výměny elektronů mezi látkami, které se zúčastňují daného děje, látka oxiduje – uvolňuje elektrony.

10.15.

Ukázka degradovaného povrchu těla spony chloridovými ionty v místě kontaktu s usňovým proužkem vyrobeným z jirchy (sign. I.F.α.9).

Tvary a výzdoba štítků se záchytkou i těla spon se různě liší. Každý kus je originál. Nejčastěji jsou jednotlivé kusy zdobeny rytím či puncováním. Jde o jednoduché zdobení pomocí linek, obloučků či terčků, u některých spon se vyskytují vyražené iniciály. Štítky se záchytkou mají povětšinou čepelovitý tvar. Na vazbách z druhé poloviny 16. století je tento čepelovitý tvar oblý (od záchytky ke špičce čepele je hrana plynule opracována, obr. 10.9.). U vazeb po polovině a z konce 16. století se vyskytují čepelovité štítky se špičkou, která je opracovaná do tvaru trojúhelníku (hrany štítku nejsou opracovány jednoduše, ale dělí se na čtyři linie, obr. 10.11.). Hrany štítků a těl spon bývají ze šikma obroušené, někdy v celé své délce, ale častěji jenom v části. U štítků jsou zbrošené hrany u špičky, na tělech spon pak hrany v oblasti před rozšířením do tvaru písmene “T”. Podrobněji se kovovým prvkům na knižních vazbách v klášterní knihovně v Broumově věnuje Marianna Gluščíková ve své diplomové práci.⁴⁷⁰

⁴⁷⁰ Gluščíková 2017.

10.2.3 Spona dírková hranová

V klášterní knihovně se nachází i několik vazeb s dírkovými hranovými sponami. Tento typ spony je typický pro barokní vazby, ale ojediněle se objevuje i u vazeb z druhé poloviny a konce 16. století. U těchto vazeb je tělo spony vyrobeno ze železa. Systém zavírání dírkových hranových spon spočívá v uchycení těla spony skrz otvor na trn, který je umístěn v hraně přední desky. Trn a otvor v těle spony jsou výrazně větší, než je pro barokní vazby typické. Tělo spony je dvojité, doprostřed je vsunut sponový řemínek, který je zafixován nýtkem (obr. 10.16.).

10.16.
Příklad užití dírkových spon u vazeb 16. století (sign. V.G.β.22,⁴⁷¹ II.D:12).⁴⁷²

⁴⁷¹ Tisk z roku 1536.

⁴⁷² Tisk z roku 1609.

10.3 Sponové řemínky

Během průzkumu v klášterní knihovně v Broumově bylo zaznamenáno množství sponových řemínků lišících se jak ve zpracování, tak i v použitém materiálu. U žádného typu nebyl zpozorován výskyt v konkrétním období. Všechny druhy řemínků se tedy objevují na vazbách vzniklých v průběhu celého 16. století a začátku století 17.

Ve valné většině případů se na vazbách období renesance vyskytuje usňový sponový řemínek. V menší míře se můžeme setkat s řemínky z více materiálů, většinou jde o kombinaci usně a pergamenu. Buď jsou jednotlivé vrstvy jednoduše slepeny k sobě anebo je jádro řemínku obtočeno usní, v knihovně se vyskytují i řemínky z jednoho silného kusu (proužku) usně (obr. 10.20.) nebo přehnutý usňový proužek bez jádra.

Průzkum fondu prokázal, že usňové řemínky jsou nejčastěji tvořeny dvěma vrstvami jirchy⁴⁷³ nebo tříslučiněné usně, popřípadě jejich kombinací. Použitá je stejná useň jako na pokryv. Pokud jde o kombinaci usní, pokryvová useň je aplikovaná na pohledovou stranu řemínku.

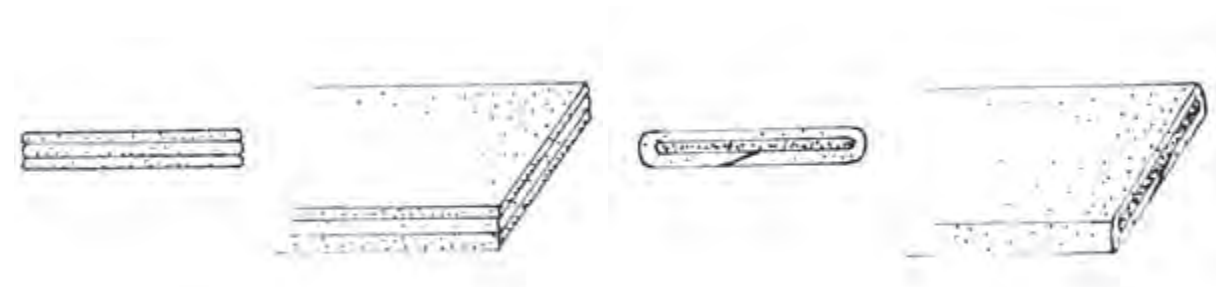
Kombinace materiálů se používala pro lepší funkčnost řemínku. Jircha je velice pevný materiál, a naopak tříslučiněná useň je pružnější, proto se řemínky vazeb pokrytých jirchou doplňovaly o vrstvu této usně. Vazby z tříslučiněné usně měly naopak často sponový řemínek zpevněný proužkem jirchy anebo pergamenu.

10.17.

Příčný řez sponovým řemínkem sestavený z několika k sobě přilepených pruhů usně.⁴⁷⁴

10.18.

Sponový řemínek tvořen jádrem, následně obtočený ještě usní (zpravidla stejného druhu, jaká byla užita k pokrytí desek vazby).⁴⁷⁵

⁴⁷³ „Das Anschlagen geht also zu: Erstlich werden von Schweinsleder dicke gefütterte Riemen gemacht und zusammen gekleistert.“ (Zeidler 1708, s. 133.).

⁴⁷⁴ Obrázek převzatý z knihy Sojková 2011, s. 45.

⁴⁷⁵ Ibidem.

10.19.
Vlevo sponový řemínek slepený ze dvou proužků jirchy přichycený štítkem a třemi hřebíčky (sign. XXVI.A.7).⁴⁷⁶
Vpravo řemínek v kombinaci jirchy a tříslučiněné usně (sign. I.B.12).⁴⁷⁷

10.20.
Sponový řemínek z jednoho pruhu silné tříslučiněné usně (sign. XXV.F.8).⁴⁷⁸

Četně se také vyskytují řemínky s jádrem z tříslučiněné usně, které je obtočeno jirchou. Okraje jirchy jsou vytenčeny. Spoj, který je umístěn směrem k ořízce, je téměř neviditelný (obr. 10.21.). V knihovně byly zaznamenány také řemínky ze tří vrstev usně, kde středová useň slouží jako zpevnění řemínku. Dále se objevují řemínky s jádrem, které je obtočeno pokrývkovou usní, okraje obtáčené usně nejsou tenčeny a na středu řemínku k sobě přesně doléhají (obr. 10.21.).

⁴⁷⁶ Tisk z roku 1586.

⁴⁷⁷ Tisk z roku 1613.

⁴⁷⁸ Tisk z roku 1531.

10.21.

Sponový řemínek tvořen jádrem
obtočeným usní.

Vlevo přes sebe

(sign. XXV.E.α.3).⁴⁷⁹

Vpravo spojení tzv. na styk
(sign. XXII.G.β.39).⁴⁸⁰

Řemínky z kombinovaných materiálů mají téměř stejnou strukturu jako řemínky usňové. Ve větší míře se zde ale objevují řemínky lepené z více vrstev. Jedná se většinou o třívrstvé řemínky (jircha, pergamen a tříslučiněná useň).

10.22.

Řemínky v kombinaci materiálů:

pokryvová useň, pergamen

a druhá useň – tuhá hovězína

(sign. XXXI.H.9,⁴⁸¹ XXV.E.β.23).⁴⁸²

⁴⁷⁹ Na vazbě datace 1552.

⁴⁸⁰ Na vazbě datace 1562.

⁴⁸¹ Tisk z roku 1524.

⁴⁸² Tisk z roku 1552.

10.23.

Jiný příklad sponových řemínků vytvořených v kombinacích materiálů. Vlevo řemínek vyhotoven z dvou proužků tříšločiněné usně pro ztužení řemínku (sign. XVII.G.β.38).⁴⁸³ Vpravo tvořen z pokryvové usně, tuhé hovězíny a pergamenů (sign. XXV.A.6).⁴⁸⁴

Řemínky mohou být fixovány k zadní desce různými způsoby. Nejčastěji je řemínek zapuštěn do mělkého žlábků v zadní desce a skrz pokryv a fixační štítek je k desce přibit hřebíčky: „...steckt man den Haken mit seinem angenietetem Riemen in dem Ausschnitt zwischen das aufgeschlitzte Leder hinein, legt die Messingen Bleche über, und nietet es alles feste an.“⁴⁸⁵ Tvary fixačních štítků i počet hřebíček se různí, nejtypičtější je obdélníkový štítek se dvěma hřebíčky (obr. 10.24.). Vyskytují se také štítky ve tvaru šestiúhelníku (základní obdélník má dva rohy na jedné delší straně seříznuté, obr. 10.25.). Velikost štítku a počet hřebíček se samozřejmě odvíjí od formátu vazby. Na vazbách foliového formátu se nacházejí štítky s třemi hřebíčky, a naopak u malých šestnácterkových vazeb jsou řemínky přichyceny k desce čtvercovým štítkem a jedním hřebíčkem. Známé jsou i případy vazeb bez fixačního štítku, zde je řemínek k desce připevněn pouze pomocí hřebíček (obr. 10.27).⁴⁸⁶

⁴⁸³ Tisk z roku 1537.

⁴⁸⁴ Tisk z roku 1560.

⁴⁸⁵ Zeidler 1708, s. 133.

⁴⁸⁶ Porovnej se Zeidler 1708, s. 133.

10.24.

Sponový řemínek uchycený pomocí štítku ve tvaru obdélníku a dvou hřebíčků (sign. IV.F.α.41).⁴⁸⁷

10.25.

Vlevo příklad druhotného užití mosazného plíšku zdobeného ražením pro výrobu štítku k fixování sponového řemínku. Rohy štítku sraženy (sign. XXIV.B.11).⁴⁸⁸ Vpravo detail obdélníkového štítku se zkosenými rohy pouze na jedné straně (sign. V.A.9).⁴⁸⁹

⁴⁸⁷ Tisk z roku 1592. Na vazbě datace 1610.

⁴⁸⁸ Tisk z roku 1580.

⁴⁸⁹ Tisk z roku 1586.

10.26.
Detail připevnění sponového řemínku pomocí tří zdobených pukliček (sign. XXXIV.A.27).⁴⁹⁰ Vpravo je fixační štítek zdoben vyraženými kolečkami, jejichž středem prochází hřebíčky (sign. XXV.F.8).⁴⁹¹

10.27.
Příklady fixování sponových řemínků na polousňových vazbách. Vlevo uchycení řemínků pomocí jednoho hřebíčku a fixačního štítku nedbale zastříženého do lichoběžníkového tvaru (sign. VII.G.β.16).⁴⁹² Vpravo uchycení sponového řemínku čtyřmi kovanými ocelovými hřeby (sign. XV.D.α.7).⁴⁹³

⁴⁹⁰ Tisk z roku 1521.

⁴⁹¹ Tisk z roku 1574.

⁴⁹² Tisk z roku 1609.

⁴⁹³ Tisk z roku 1531.

10.4 Nárožnice, pukly a středová kování

Nárožnice, hranové kování, pukly a středová kování jsou pozůstatkem gotických vazeb, které tento typ ochranného materiálu vyžadovaly kvůli velkému formátu, velkému objemu a způsobu uložení (naležato). Postupem doby byly tyto požadavky zeslabeny a trvaly jen u některých úředních knih a velkých graduálů či kancionálů literátských bratrstev. V renesanci se změnou způsobu ukládání knih postupně klesá jejich ochranná funkce a začíná dominovat funkce estetická. V klášterní knihovně se nárožnice a středová kování nacházejí na knihách ojediněle, a to na vazbách vzniklých ještě v první polovině 16. století. Samostatné pukly se na broumovských exemplářích téměř nevyskytují. Zaznamenána byla pouze jedna vazba s puklami a hranovým kováním, pukly se však nedochovaly (obr. 10.28.). Nárožnice a středová kování jsou zdobeny prosekáváním, ražením a tepáním materiálu, nejčastěji s užitím florálních motivů.

Nárožní kování, která se nejčastěji nacházejí na vazbách broumovské knihovny, tvoří nárožnice vykrajované. Ty jsou typické a charakteristické pro vazby 16. století. Nárožnice jsou tvaru rovnoramenného pravoúhlého trojúhelníku, dekorativní vykrajování je prováděno u přepony. Jejich součástí je i pukla, většinou knoflíková, která je situovaná zhruba doprostřed nárožnice. K desce jsou

10.28.

Celkový pohled na přední desku knihy se signaturou XXII.A.4.⁴⁹⁴ Na vazbě zůstaly po puklách pouze stopy v podobě světlých míst a děr po hřebících. Na rozích a u hřbetní strany desek nárožní hranové kování.

494 Tisk z roku 1541.

nárožnice fixovány hřebíčky, které jsou umístěny v základně a v hraně plochy nárožnice, ta kopíruje hranu desky. Rozmístění hřebíčků na základně plochy se odvíjí od toho, zdali jde o nárožnici u přední hrany nebo u strany hřbetu vazby. V prvním případě byl v ploše nárožnice umístěný pouze jeden hřebíček, a to na vrcholu základny. Pevné propojení s deskou zajišťovaly zahnuté hrany plochy po obou stranách desky a hřebíčky v nich. V případě hřbetní strany měla nárožnice zpravidla pouze jednu hranu svedenou na hranu desky (obr. 10.29.), a tak jsou hřebíčky nejen ve vrcholu základny plochy, ale i u hran přepony.⁴⁹⁵

Na vazbách z první poloviny 16. století je u nárožnic snaha ponechávat hranu i v místě drážky. Časem se však zcela vytrácí. Důvodem bylo zajisté její nepříjemné vtlačování do pokryvu vedoucí k jeho poškození při pohybu desky.

10.29.
Ukázka vykrajovaných nárožnic s žádným nebo velice střídmým zdobením puncováním (sign. XXV.A.9,⁴⁹⁶ X.A.2).

10.30.
Příklady vykrajovaných nárožnic zdobených bohatým raženým dekorem (sign. XXV.A.13,⁴⁹⁷ XXVI.A.7).⁴⁹⁸

⁴⁹⁵ Sojková 2011, s. 61.

⁴⁹⁶ Tisk z roku 1581.

⁴⁹⁷ Tisk z roku 1566.

⁴⁹⁸ Tisk z roku 1586.

Dále se objevují také deltoidní nárožnice, ty se téměř vždy vyskytují spolu se středovým kováním s čtvercovou základnou (obr. 10.31.). Deltoidní nárožnice se vyvinuly z čtvercových gotických nárožnic. Okraje deltoidních nárožnic jsou velmi často pilovitého tvaru (obr. 10.31–10.33.).

Středové čtvercové kování je umístěné ve středu desky na koso. Pukla středového kování se nachází uprostřed čtverce. U nárožnic je pukla umístěna blíž k pravému úhlu deltoidu. Upevnění nárožnice na desku je podobné jako u vykrajovaných nárožnic.

10.31.

Tisk z roku 1524 opatřen pozdně
gotickou vazbou s deltoidními
nárožnicemi a středovým
kováním (sign. I.G.α.2).

10.32.
Příklad vazby období
renesance s deltoidními
nárožnicemi a středovým
kováním
(sign. XXV.A.6).⁴⁹⁹

⁴⁹⁹ Tisk z roku 1560.

10.33.
Mohutné nárožnice a středové
kování na vazbě z 2. poloviny
16. století (sign. XXV.A.12).⁵⁰⁰

⁵⁰⁰ Tisk z roku 1564.

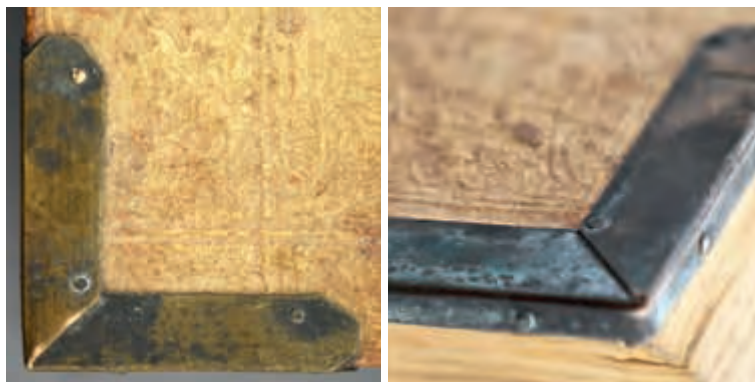
10.34.

Příklady nárožnic a středového kování vazeb 16. století (sign. XXV.A.6, sign. XXV.A.12).

U několika málo vazeb jsme se výjimečně setkali s hranovými nárožnicemi a hranovým kovááním. I zde se jedná o prvky přetrvávající z gotického období. V obou případech jde pouze o pruhy plechu kopírující hranu desky (obr. 10.35. a 10.36.).

K desce jsou připevněny pomocí hřebíčků umístěných na kraji nárožního kování (na hraně desky i v ploše). Tyto nárožnice jsou ploché bez zdobení a vyskytují se na vazbách z první poloviny 16. století.

10.35.
Ukázky hranových nárožnic
(sign. II.C.1,⁵⁰¹ II.E.8).⁵⁰²

10.36.
Ukázka použití hranového
kování na jedné z vazeb
(sign. XXXI.A.18).⁵⁰³

10.37.
Pohled na přední desku knihy
s úplnou ztrátou všech částí
knížního kování
(sign. XXXI.I.26).⁵⁰⁴

⁵⁰¹ Tisk z roku 1522.

⁵⁰² Tisk z roku 1535.

⁵⁰³ Na vazbě datace 1569.

⁵⁰⁴ Tisk z roku 1514.

10.5 Tkanice a řemínky

Tkanice a řemínky slouží k uzavření vazeb s lepenkovými deskami. Termín řemínky používáme pro užití usně a pergamenu, termínem tkanice označujeme tkalouny použité k uzavírání vazby.

K přípravě usňových řemínků byla použita jircha, a to pro vazby vzniklé v druhé polovině 16. století.

Textilní tkanice se nacházejí na vazbách z konce 16. a začátku 17. století. Při průzkumu fondu byl odebrán vzorek textilní tkanice, který byl podroben analýzám.⁵⁰⁵ Z jejich výsledků vyplynulo, že tkanice jsou z hedvábných vláken.

Typická barva pro textilní tkanice je jasně zelená, najdou se ale i vazby se žlutými či nebarvenými (přírodními) tkanicemi. Tak jako kovové spony se i řemínky a tkanice vyskytují v páru u podélné ořízky. Ojedinele se vazby zavírají pomocí čtyř řemínků/tkanic. Vedle podélné ořízky je ještě po jednom páru u vrchní a spodní ořízky (zhruba v polovině šířky desky, obr. 10.43.). Nebo naopak je uzavírání vazby provedeno pouze jedním řemínkem/tkanicí (obr. 10.42.).

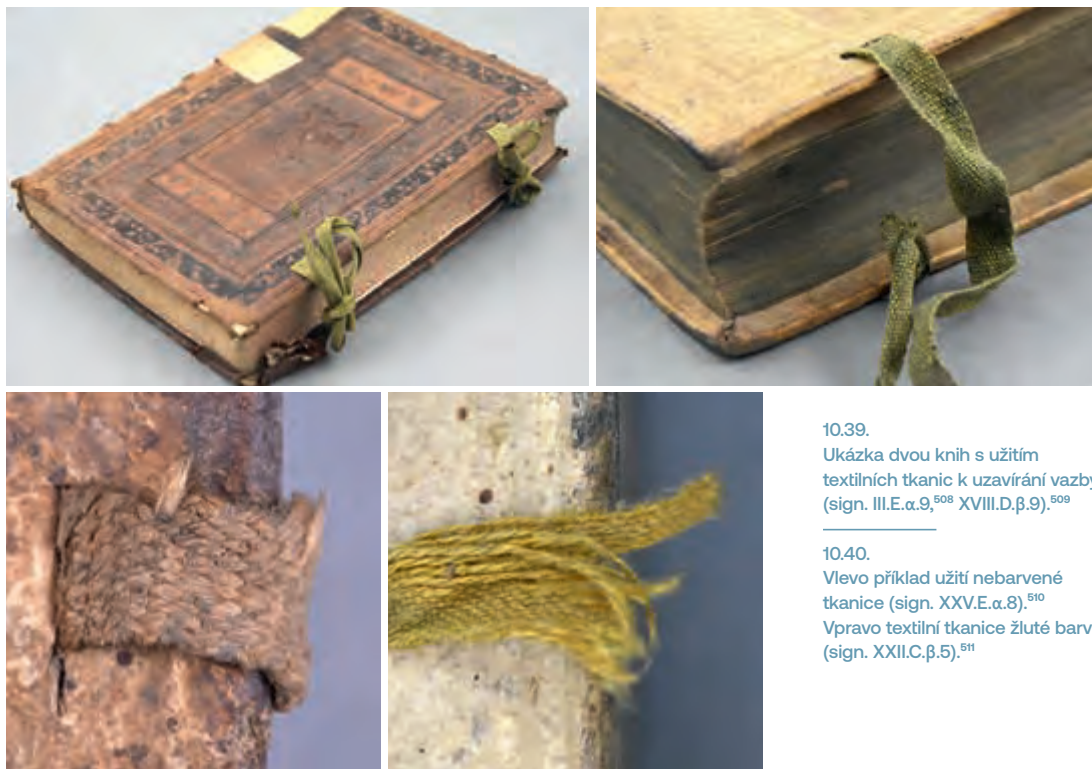
10.38.
Příklad dvou knih
s usňovými řemínky
(sign. XV.G.α.6,⁵⁰⁶
IV.G.2).⁵⁰⁷

⁵⁰⁵ K analýze vzorků byla použita optická mikroskopie a Herzbergova vybarvovací zkouška. Identifikaci provedla Ing. Alena Hurtová z Katedry chemické technologie Fakulty restaurování.

⁵⁰⁶ Tisk z roku 1532.

⁵⁰⁷ Tisk z roku 1599.

10.39.
Ukázka dvou knih s užitím
textilních tkanic k uzavírání vazby
(sign. III.E.α.9,⁵⁰⁸ XVIII.D.β.9).⁵⁰⁹

10.40.
Vlevo příklad užití nebarvené
tkanice (sign. XXV.E.α.8).⁵¹⁰
Vpravo textilní tkanice žluté barvy
(sign. XXII.C.β.5).⁵¹¹

K provlečení řemínků/tkanic přistoupil knihař až po aplikaci pokryvu na desky, k proražení otvoru použil dlátko, což dosvědčuje čistý šikmý otvor, šikminu vytvořilo zkosené ostří dlátko. Zešikmení provlékacího otvoru mělo i praktický význam, zde bylo možné jak řemínek, tak tkanici dobře schovat následným poklepáním kladi-va. Provlečením tak na desce nevznikl žádný nepříjemný hrbol. Konec řemínku anebo tkanice přilepil knihař na vnitřní stranu desky směrem k hřbetu, konečným vylepením přideští bylo vše zakryto. U několika svazků byl konec řemínku/tkanice rozstřížen na dvě části, pod výlepem přideští tak můžeme pozorovat tvar písmene “V”. Tento zákrok provedl knihař zcela cíleně, a to z důvodu minimalizování nebezpečí vytažení řemínku/tkanice při zavírání knihy.

⁵⁰⁸ Tisk z roku 1584. Na vazbě datace 1585.

⁵⁰⁹ Tisk z roku 1608.

⁵¹⁰ Tisk z roku 1591.

⁵¹¹ Tisk z roku 1598.

V délce ponechaných konců řemínků a tkanic nespátřujeme žádné pravidlo. Vedle konců zhruba jeden centimetr dlouhých se objevují i vazby s výrazně delším koncem.

Mnoho knih s lepenkovými deskami řemínky nebo tkanice postrádá, nebyly vůbec součástí vazby.

10.41.

Vlevo pod předešlým můžeme spatřit dlouhé konce tkanic (sign. XXXII.H.33). Vpravo příklad rozdvojení konce usňového řemínku (sign. VII.G.α.16).⁵¹²

10.42.

Šikmý pohled na knihy malého formátu. Celousňová vazba s lepenkovými deskami byla uzavíraná jedním usňovým řemínkem (sign. XXVII.β.18).

10.43.

Knihy s celousňovou vazbou s lepenkovými deskami. K uzavírání vazby sloužily celkem čtyři usňové řemínky (sign. XXV.E.β.14).⁵¹³

⁵¹² Tisk z roku 1583.

⁵¹³ Tisk z roku 1527.

11. Kratochvilné hříčky

Na knihách lze pozorovat různé znaky svědčící o jejich používání. Kromě poškození vazeb (které bývá vedle častého a neopatrného užívání způsobeno i špatným uložením nebo vnějšími vlivy prostředí) jsou v blocích různé poznámky, přípisky, kresby⁵¹⁴ nebo podtržené partie.

K tomuto účelu nejčastěji posloužil čistý list přideště. Výjimkou však nejsou ani kresby přímo v bloku knihy (obr. 11.1.)

Jejich významem či spjatostí s obsahem textu jsme se v rámci výzkumu nezabývali.

11.1.
Kresba ženy s košem, husou
(?) v podpaží a šátkem
na zádech. Nad ní nápis
„das halbbauern Weib“
čili venkovanka
(sign. XXX.A.2).

⁵¹⁴ Takovéto nahodilé kresby jsou označovány jako „lusus calami“ – kratochvilné hříčky.

11.2.

Kresba ze zadního předeštlí knihy se signaturou XXX.A.2. Dle doprovodného textu jde o zachycení trójského knížete Aenea odnášejícího na zádech svého otce z hořící Tróje: „Mir tregt des Aenea schon auff den achseln und seinen bruder fuhr er an der hand alls die studi Troia bricht.“

11.3.

Panna Maria a Jan Evangelista pod křížem. Kresba objevená na zadním předeštlí knihy se signaturou I.B.4.

11.4.
Kresba⁵¹⁵ ze zadního předešlí
knihy se signaturou VII.G.β.4.

⁵¹⁵ Zřejmě Mars jako bůh války.

116.
Kresba vola (?) a klášterní
budovy na předním a zadním
přídešti knihy se signaturou
XXX.B.13.

12. Závěr

Výsledky studia knižních vazeb broumovské knihovny shrnujeme do následujících poznatků.

U vazeb 16. století se na rozdíl od gotických vazeb objevují před-
sádky obtočené kolem první a poslední složky bloku. Ty nadále
setrvávají a jsou běžné i u vazeb barokních.

Knihvazači v závěru 15. století a v 16. století již s pravidelností našívají knižní bloky na motouzové vazy. Užití usňových vazů nebo pergamenových proužků vidíme jak v 16., tak následně i 17. a 18. století zejména u pergamenových vazeb. U vazeb období baroka dochází pak ve snaze o čistý, hladký hřbet bloku k zapouštění vazů.

Jak knihvazači konce 15. století, tak století 16. používali falešné vazy k tomu, aby si zkrátili našívání bloku, ale nijak neochudili zákazníka o krásné vystouplé vazy na hřbetu bloku. V případě vazeb 17. a 18. století nebyly tyto tendence zatím podchyceny.

U vazeb 16. století setrvává tendence propojovat knižní desky s knižním blokem provlečením vazů deskou. Knihvazači z několika variant nasazení známých už v 15. století vybrali jednu, kterou užívali po celé 16. století. Časová náročnost fixování vazů provlečením a zakolíčkováním vede již u vazeb z 2. poloviny 16. století a pak po celé 17. a 18. století pouze k roztřepení konců vazů a jejich přilepení nejdřív na vnější a pak již téměř pravidelně na vnitřní stranu desky.

Kapitálek ze závěru 15. století šitý na jádro s přesahy na vnější stranu desek setrvává po celé 16. století. Pergamenový nebo textilní proužek postupně přestává být doplněn jádrem a v této podobě setrvává i u vazeb 17. a 18. století. V období baroka se pak navíc setkáváme s tkaným kapitálkem. I ten si však zachovává přesahy přes sílu hřbetu bloku a je taktéž lepen na desku.

Zpracování dřevěných desek u vazeb 16. století je ve srovnání s vazbami období 15. století jemnější, zhranění vnitřní strany je doplněné ještě o zhranění z vnější strany desek. U vazeb 17. a 18. století se pak setkáváme zpravidla pouze s vnitřním zhraněním. V případě lepenkových desek ke zpracování hran samozřejmě nedochází.

Jak u vazeb 15. století, tak i u vazeb z období renesance a 17. století se setkáváme s užitím skopovic, kozín a teletin. Pro 16. a následně i 17. století je v oblibě rovněž vepřovice, safián a kordován.

Při povrchové úpravě usní se během 15. a 16. století setkáváme s povrchovým natíráním barvou. Pro 16. století nelze vyloučit ani proces moření, který je pro vazby 17. a 18. století už typický. U knižního kování vazeb 16. století je zřetelná silná setrvačnost prvků 15. století. Z období gotiky přetrvává zejména typ háčkové spony se štítkem s kolíčkovou záchytkou. Již v závěru 16. století a následně po celé 17. a 18. století se pak ale setkáváme s dírkovou sponou opatřenou trnem v hraně desky. Jsou taky jediným prvkem knižního kování, který si vazba 17. a 18. století ještě podržela.

Z uvedeného vyplývá, že během 16. století byly pozorovány pouze dílčí proměny v technologii a že mnohé postupy a materiály zůstaly zachovány z minulosti. Nikoli tedy jen ve výzdobných konceptech, jak upozorňuje nejnovější odborná literatura, ale i v technologické rovině nenacházíme tak přesvědčivý a plošně realizovaný zvrat, který by legitimizoval úvahu o „čistotě“ knihvazačství renesančního stylu.

13. Conclusion

The following findings summarize the results of the study looking into the bookbindings of the Broumov library.

Unlike gothic bindings, bindings of the 16th century have endleaves wound around the first and the last folio of the book block. Further on, endleaves stay the same and frequently occur in this form in baroque bookbindings, too.

It is a common practice that bookbinders of the late-15th and the 16th centuries sew textblocks on cord sewing supports. Leather or parchment thongs are used in the 16th, 17th and 18th centuries, mainly in parchment bindings. Bands tend to be embedded to keep the appearance of spines of baroque bindings clean and smooth.

Both bookbinders of the 15th and the 16th centuries used false bands to make the book block attachment shorter but, simultaneously, provide the book with attractive-looking raised bands on the book spine. We have not observed the same feature occur in bookbindings of the 17th and 18th centuries.

In the 16th-century bookbindings, there is still a tendency to interconnect the boards with the textblock by threading sewing supports through the board. Bookbinders knew several ways of the textblock attachment to boards as early as the 15th century but selected only one of them, which they continued using throughout the 16th century. The method of threading the sewing supports through the boards and securing them with a peg was laborious and time-consuming; therefore, it was modified in the mid-16th century, and it continued to be used in the same way throughout the 17th and 18th centuries. Ends of sewing supports were frayed and glued – initially to the outer part, later almost exclusively to the boards' inner part.

In the late-15th century, the headband was sewn to the core with extensions to the boards' inner part. It was still used during all the 16th century. A parchment or textile strip ceased to be complemented with a core, and in this form, it continues to be used in bookbindings throughout the 17th and 18th centuries. In the baroque, a woven headband appears. It still extends the thickness of the spine and is glued to the board.

Treatment of wooden boards of the 16th-century bookbindings is softer than the bookbinding of the 15th century. The outer bevel is complemented with a bevel of the outer part of boards. In the 17th- and 18th-century bookbindings, only the outer bevel occurs. If the boards are made of cardboard, there is no bevel, of course.

In the 15th-century bindings and later in renaissance and 17th-century bindings, sheep, goat or calf skins are used. In the 16th and 17th centuries, pigskin, Morocco or cordovan leather were popular. The surface treatment of leather in the 15th and 16th centuries lay in paint application. It cannot be ruled out that the process of dyeing was employed as early as the 16th century, but it became typical for the bookbindings of the 17th and 18th centuries.

Elements of the 15th-century fastenings keep appearing on the 16th-century bookbindings. Namely, it is the type of a hook-clasp fastening with a catch plate with a pin catch. At the end of the 16th century and then throughout the 17th and 18th centuries, another type of fastenings occur – with a ring that is secured with a peg embedded in the board edge. These are the only features of metal fastenings that bookbindings of the 17th and the 18th centuries still employed.

The presented summary shows that during the 16th century, only minor alterations of the technology could be observed and that materials stayed the same as in the past. Neither in the decoration concepts, as the latest literary sources state, nor in the technology, there is conclusive and general evidence justifying the theory of the „purity“ of the renaissance bookbinding style.

14. Literatura

- Adam 1890** Paul Adam, *Der Bucheinband: Seine Technik und seine Geschichte*, Leipzig 1890, reprint 1993.
- Adam 1911** Paul Adam, *Das handvergoldene der Blinddruck und die Lederaufgabe*. Halle 1911.
- Adam 1951** Paul Adam, *Lebenserinnerungen eines alten Kunstbuchbinders*. Stuttgart 1951.
- Bártová 2014** Pavla Bártová, *Knižní vazba na českých tisících ze 17. a 18. století*. DP Fakulta restaurování Univerzity Pardubice, 2014. Online dostupné na: <https://dk.upce.cz/handle/10195/3845/browse?value=barokní+knižní+vazby&type=subject>
- Bauer 1903** Christian Bauer, *Handbuch der Buchbinderei. Eine leichfassliche Anleitung zur Herstellung sämtlicher Buchbinderarbeiten*. Leipzig 1903.
- Bauer 1909** Hans Bauer, *L. Brade's illustriertes Buchbinderbuch*. Halle 1909.
- Bohatcová 1990** Mirjam Bohatcová a kol., *Česká kniha v proměnách staletí*. Praha 1990.
- Bradáč, 1923** Ludvík Bradáč, *Úprava knižních vazeb*. Praha, 1923, druhé rozmnožené vydání.
- Brückle 1993** Irene Brückle, The Role of Alum in Historical Papermaking. In: *Abbey Newsletter*. Volume 17, Number 4, 1993.
- Bücking** Johann Jakob Heinrich Bücking, *Die Kunst des Buchbindens*. Stendal 1785. Online dostupné na: https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10304476_00001.html?leftTab=toc
- Cermanová, Slovík 2015** Tereza Cermanová, Radomír Slovík. *Kapitálek – historický vývoj a charakteristika*. Univerzita Pardubice, Fakulta restaurování 2015.
- Černý 1923** František Černý, *Vydělávání, moření, mramorování a barvení kůže*. Praha, 1923.
- Đurovič 2002** Michal Đurovič a kolektiv, *Restaurování a konzervování archiválií a knih*, Praha Paseka 2002.
- Geldner 1978** Ferdinand Geldner, *Inkunabelkunde*. Wiesbaden 1978.
- Gluščíková 2017** Marianna Gluščíková, Knižné kovanie na väzbách z fondu benediktínskej knižnice v Broumове. Vývoj a použitie na knižnej väzbe, problematika konzervovania a reštaurovania. DP, Fakulta restaurování Univerzity Pardubice 2017.
- Goldschmidt 1928** Ernst Philip Goldschmidt, *Gothic & Renaissance Bookbindings: Exemplified and Illustrated from the Author's Collection*. London 1967.
- Hamanová 1959** Pavlína Hamanová, *Z dějin knižní vazby od nejstarších dob do konce XIX. stol.*, Praha Orbis 1959.
- Hamanová, Nuska 1966** Pavlína Hamanová, Bohumil Nuska, *Knižní vazba sedmi století z fondů Strahovské knihovny*. Praha 1966.
- Henningsen 1950** Thorwald Henningsen, *Das Handbuch für den Buchbinder*. Stuttgart 1950.
- Hessel** Antonín Hessel, *Knižní vazba*. Jednota dělnictva knihařského..., Praha – rok vydání neuveden.
- Horák 1948** František Horák, *Česká kniha v minulosti a její výzdoba*. Praha 1948.
- Kersten 1922** Paul Kersten, *Leitfaden für Buchbinder*. Halle 1922.
- Langerová 2015** Johana Langerová, Ilustrovaný slovník knihařské terminologie a termínů používaných v restaurování. Národní archiv, Praha 2015
- Lüers** 1943 Heinrich Lüers, *Das Fachwissen des Buchbinders. Vorbereitungsbuch auf die Fachprüfungen im Buchbindereigewerbe*. Stuttgart 1943.
- Maywald 2007** Claus maywald, Buchschnitt: ein Beitrag zu seiner Terminologie, Systematik und Geschichte. In: *Librarium: Zeitschrift der Schweizerischen Bibliophilen-Gesellschaft = revue de la Société Suisse des Bibliophiles*. 50. JAHR, HEFT.1., 2007. online dostupné na: <http://doi.org/10.5169/seals-388814>
- Mazal 1997** Otto Mazal, Einbandkunde. *Elemente des Buch- und Bibliothekswesens*. Band 16. 1997.
- Moučková 2006** Barbora Moučková, Gotická knižní vazba: typologie gotických vazeb cisterciáckého kláštera v Oseku. DP – Fakulta restaurování Univerzity Pardubice. Sign. D16206
- Nepevný 1923** Jindřich Nepevný, Paměti starého knihaře. In: *Knihař. Časopis pro knihaře, ozdobníky, pouzdraře, kartonážníky, papírníky, příbuzná řemesla a živnosti*. č. 21. 1923. s. 2, č. 18, s. 3.
- Novotný 2020** Jan Novotný, K současné terminologii restaurování knižní vazby. In: *Acta Musei nationalis Pragae – Historia litterarum*. 65/2020/1–2. s. 31–43.
- Nuska 2000** Bohumil Nuska, Otázky restaurování vazeb úředních rukopisů 16. a 17. století a některé další problémy teoretické a terminologické. In: *XI seminář restaurátorů a historiků, Litoměřice 13.9.–16.9.2000*. s. 52–65.
- Nuska 1965** Bohumil Nuska, ed. Historická knižní vazba. Sborník příspěvků. Severočeské museum. Uměleckohistorické oddělení. 1964–1965. Liberec, 1965.
- Nuska 1970** Bohumil Nuska, ed. Historická knižní vazba. Sborník příspěvků. Severočeské museum. Uměleckohistorické oddělení. 1966–1970. Liberec, 1970.
- Nuska1997**, Bohumil Nuska, Potah nebo pokryv? In: *Knihařský bulletin 4/97*. s. 15–16.
- Pearson 2014** David Pearson, *English Bookbinding styles 1450–1800*. British Library 2014.
- Pešina 1939** Jaroslav Pešina, *Knižní vazba v minulosti*. Praha 1939.
- Reihn 1954** Adolf Rhein, *Das Buchbinderbuch*. Halle 1954.

Richmond 1989 Pamela Richmond, *Bookbinding: A Manual Of Techniques*. Ramsbury, Marlborough, Wiltshire: Crowood Press, 1989. Online dostupné na: <https://issuu.com/casatallerlasartesdelibro/docs/bookbinding--a-manual-of-techniques----pamela-rich/138>

Slovik, Kopáček 2015 Radomír Slovik, Ivan Kopáček, *Gotická knižní vazba olomouckých kartuziánů*. Zpráva z projektu SGSFR2014003. Fakulta restaurování Univerzity Pardubice, 2015. Online dostupné na: [Gotická knižní vazba olomouckých kartuziánů: katalog s textovou a obrazovou částí \(upce.cz\)](https://www.gotickaknizni.vazba.cz/)

Sojčková 2011 Karina Sojčková, *Kovové prvky v knižní vazbě*. Univerzita Pardubice 2011.

Szirmai 2001 Szirmai, J.A., *The Archaeology of Medieval Bookbinding*. Published by Ashgate Publishing Limited. Reprinted 2001.

Šedivý 1923 Ján Šedivý, *Vázání knih. Návod pro učitele ručních prací*. Praha 1923.

Taylor, L., Weale, W., Early stamped bookbindings in the British museum, descriptions of 385 blind-stamped bindings of the XIIIth–XVth centuries in the departments of manuscripts and printed books. British Museum London, 1922.

Tobolka 1949 Zdeněk Tobolka, *Kniha, její vznik, vývoj a rozbor*. Praha 1949.

Thomas 1969 Alan G. Thomas, *Alte Buchkunst*. Stuttgart 1969.

Vakrčka 1979 Alois Vakrčka, *Knihárstvo. Technológia ručnej výroby*. Bratislava 1979.

Voit 2006 Petr Voit, *Encyklopedie knihy starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Praha Libri 2006

Voit 2007 Petr Voit, *Nauka o knižní vazbě*. (učební text – Ústav informačních studií a knihovnictví FF UK v Praze) Praha, 2007. Online dostupné na: https://sites.ff.cuni.cz/uisk/wp-content/uploads/sites/62/2016/01/Nauka-o-knižni-vazbe_Voit.pdf

Voit 2015 Petr Voit, *Katalog prvotisků Strahovské knihovny v Praze*. Praha 2015.

Voit 2017 Petr Voit, *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí*. Academia 2017

Viñas 2015 Salvador Muñoz Viñas, *Současná teorie konzervování*. Pardubice 2015.

Wattenbach 1871 Wilhelm Wattenbach, *Das Schriftwesen im mittelalter*. Leipzig: S. Hirzel 1871.

Wächter 1983 Wolfgang Wächter, *Buchrestaurierung*. Leipzig 1983.

Weale, W., *Bookbindings and rubbings of bindings in the National Art Library South Kensington Museum*. 2 vols, London: HMSO. 1894–8

Weigel 1698 Christoph Weigel, *Abbildung Der Gemein-Nützlichen Haupt-Stände Von denen Regenten Und ihren So in Friedens- als Kriegs-Zeiten zugeordneten Bedienten an, biß auf alle Künstler Und Handwercker*. Regensburg 1698. Online dostupné na: <https://digital.slub-dresden.de/werkansicht/dlf/88/1/>

Zeidler 1708 Johann Gottfried Zeidler, *Buchbinder-Philosophie-oder-Einleitung-in-die-Buchbinderkunst*, Halle/S. 1708. Online dostupné na: <https://books.google.cz/?id=fLJAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=cs#v=one-page&q&f=false>

Zuman 1947 František Zuman, *Knižka o papíru*. Praha 1947.

Zychová 2019 Martina Zychová, *Slepotisková výzdoba knižních vazeb. Vývoj techniky, terminologie a metod dokumentace*. DP Fakulta restaurování Univerzity Pardubice, 2019. Online dostupné na: <https://dk.upce.cz/handle/10195/74020>

15. Elektronické zdroje

Encyklopedie knihy [online]. Knihovna AV ČR. Dostupné na: https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Hlavni_strana

Historický vývoj knižní vazby. Technologie vazby 16. století.

Autoři: Kateřina Bártová, Radomír Slovík

© Univerzita Pardubice

Vydavatel: Univerzita Pardubice, Studentská 95, Pardubice

Tisk: H.R.G. Litomyšl

Foto / kresby: Kateřina Bártová

Grafická úprava: H.R.G. Litomyšl

Lektorovali: doc. PhDr. Petr Voít, CSc., Jana Tomšů

Jazyková korektura: Mgr. Marcela Křiváčková

Vydání 1.

ISBN 978-80-7560-343-2

Litomyšl 2020

Kniha byla vydána z finančních prostředků Ministerstva kultury České republiky prostřednictvím Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity II (NAKI II) DG16P02R047 Brána moudrosti otevřená. Barokní kulturní dědictví klášterů Broumov a Rajhrad: ochrana, restaurování, prezentace.

www.branamoudrosti.cz

